

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**«Μια φουκωική ανάλυση των πανδημιών.
Η διαχείριση του Covid-19».**

Ελένη Φωτιάδου

A.M. 219060

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής

1. Γεράσιμος Κακολύρης (επόπτης), επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ
2. Γεώργιος Αραμπατζής, αναπληρωτής καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ.
3. Βίκυ Ιακώβου, επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ακαδ. Έτος: 2021 / 2022

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ ιδιαίτερος τον επόπτη της διπλωματικής μου εργασίας, επίκουρο καθηγητή Γεράσιμο Κακολύρη, για την πολύτιμη βοήθειά του και την αμέριστη υποστήριξή του. Ευχαριστώ επίσης, όλους τους διδάσκοντες του ΠΜΣ Φιλοσοφίας για όλα όσα μου πρόσφεραν. Παράλληλα θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον διδάκτορα φιλοσοφίας Θανάση Λάγιο για τη συμβολή του στην παρούσα εργασία. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον κ. . Γεώργιο Αραμπατζή, αναπληρωτή καθηγητή του Τμήματος Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ και την κα. Βίκυ Ιακώβου, επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστήμιο Αιγαίου για την άμεση ανταπόκρισή τους.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τις φίλες μου και τους φίλους μου, που συνέβαλαν η καθεμία και ο καθένας με τον τρόπο τους.

Περίληψη

Ο Φουκώ έχει αναλύσει την εξουσία ως μια πολυσύνθετη λειτουργία σε συγκεκριμένες ιστορικές καταστάσεις. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, η εξουσία διαμορφώνεται μέσα από τις σχέσεις αμέτρητων σημείων και γι' αυτό αναφέρεται σε σχέσεις εξουσίας, που εφαρμόζουν μια σειρά από τεχνικές, πρακτικές και στρατηγικές για να επιφέρουν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Φουκώ περιγράφει «μορφές εξουσίας», οι οποίες παράγουν τη γνώση και την αλήθεια της κάθε εποχής. Στη σημερινή εποχή, η τρέχουσα πανδημία του ιού Covid-19 εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τις πολιτικές διαχείρισής της, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με μορφές εξουσίας. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η αναζήτηση των απαρχών της διαχείρισης της πανδημίας του Covid-19 βάσει της φουκωικής ανάλυσης της εξουσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, περιγράφονται η κυβερνολογική, η κυριαρχία και η βιοεξουσία. Η βιοεξουσία αποτελείται από δύο πόλους την πειθαρχία και τη βιοπολιτική. Παράλληλα, παρουσιάζεται η διαχείριση των τριών μεγάλων πανδημιών (λέπρα, πανούκλα, ευλογιά) και ο τρόπος που συνδέεται με τις μορφές εξουσίας. Η κυριαρχία συνδέεται με τη διαχείριση της λέπρας, η πειθαρχία με τη διαχείριση της πανούκλας και η βιοπολιτική με τη διαχείριση της ευλογιάς. Από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι κατά τη διαχείριση του Covid-19 έχουν εφαρμοστεί παγκοσμίως, τεχνικές και πρακτικές που έχουν τις ρίζες τους στη διαχείριση των τριών αυτών μεγάλων πανδημιών. Τα ερωτήματα που εγείρονται είναι πολλά. Ποιο είναι το κατάλληλο όνομα στο νέο παράδειγμα άσκησης της εξουσίας; Υπάρχει επιστροφή στην κανονικότητα ή η ανθρωπότητα βαδίζει σε μια νέα εποχή; Ποιες μορφές εξουσίας είναι προτιμότερες για να λαμβάνονται οι αποφάσεις; Υπάρχει η δυνατότητα για μια διαφορετικού τύπου διαχείριση της πανδημίας;

Λέξεις κλειδιά: Φουκώ, πανδημία, Covid-19, κυριαρχία, βιοεξουσία, κυβερνολογική, ασφάλεια.

Abstract

Foucault has analyzed power as a complex function in specific historical situations. According to the philosopher, power is formed through the relations of innumerable points and that is why it refers to power relations, which apply a series of techniques, practices and strategies to achieve the desired results. In this light, Foucault describes "forms of power" which produce the knowledge and truth of each age. Today, the current Covid-19 virus pandemic raises concerns about its management policies, which are inextricably linked to forms of power. The aim of this paper is to trace the origins of Covid-19 pandemic management based on the foucaultian analysis of power. In this context, governmentality, sovereignty and bio-power. Bio-power consists of two poles: discipline and biopolitics. At the same time, the management of the three major pandemics (leprosy, plague, smallpox) is presented, and the way that it is associated with the forms of power. Sovereignty is linked to leprosy management, discipline to plague management, and biopolitics to smallpox management. The analysis shows that the management of Covid-19 has applied worldwide, techniques and practices that have their roots in the management of these three major pandemics. The questions that arise are many. What is the appropriate name in the new example of the exercise of power,? Is there a return to normality or is humanity entering a new era? What forms of power are preferable to decision making? Is there a possibility for a different type of pandemic management?

Keywords: Foucault, pandemic, Covid-19, sovereignty, biopower, governmentality, security.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	7
2. Η έννοια της εξουσίας κατά τον Φουκώ.....	12
2.1. Εξουσία.....	12
2.2. Εξουσία, γνώση και αλήθεια.....	16
2.3. Κυβερνολογική.....	22
3. Μορφές εξουσίας και διαχείριση των πανδημιών.....	25
3.1. Κυριαρχία – Η διαχείριση της λέπρας.....	25
3.2. Φουκωική ερμηνεία της Βιοεξουσίας.....	27
3.3. Πειθαρχία – Η διαχείριση της πανούκλας.....	29
3.4. Από το μοντέλο αποκλεισμού του λεπρού στο μοντέλο εγκλεισμού του πανωλόβλητου.....	33
3.5. Κανονικοποίηση.....	36
3.6. Πανοπτισμός.....	40
4. Η έννοια της βιοπολιτικής στον Φουκώ.....	44
4.1. Βιοπολιτική.....	44
4.2. Ασφάλεια – Η διαχείριση της ευλογιάς.....	48
5. Η διαχείριση του Covid-19.....	53
6. Συμπεράσματα.....	66
Βιβλιογραφία.....	69

1. Εισαγωγή

Η εργασία αυτή έχει ως αφορμή την τρέχουσα πανδημία του ιού Covid-19, η οποία παρέχει την ευκαιρία, αλλά ίσως και να καταδεικνύει την ανάγκη αναστοχασμού πολιτικών διαχείρισης της υγείας, που αναπόφευκτα συμπλέκονται με μορφές εξουσίας. Η προσέγγιση της πολιτικής διαχείρισης του Covid-19 επιχειρείται βάσει της ανάλυσης του Μισέλ Φουκώ αναφορικά με την έννοια της εξουσίας, για την οποία αποφεύγει να διατυπώσει μια θεωρία, αλλά περισσότερο περιγράφει τη λειτουργία της σε καθορισμένες ιστορικές καταστάσεις.¹ Κατά αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποίησε τις τρεις μεγάλες πανδημίες, τη λέπρα, την πανώλη και την ευλογιά, ως πρότυπα τριών διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης, προκειμένου να αναλύσει τις μορφές εξουσίας στις οποίες απαντούν.

Σύμφωνα με τον Φουκώ, η σύλληψη της ιστορίας απλώς ως συμβάντων ή κινήματων που τυγχάνει να προηγήθηκαν στερεί τη σύνδεσή της με το παρόν, με τον τρόπο δηλαδή που έχει συμβάλει στο να γίνουμε αυτό που είμαστε. Στην ιστορία τα γεγονότα, υπό οποιαδήποτε μορφή, δεν μπορεί να επαναληφθούν. Για παράδειγμα κάτι που συνέβη στην Αναγέννηση, ακόμη και με παρόμοιο τρόπο, θα ήταν δυνατόν να επαναληφθεί στον 21^ο αιώνα; Αυτό θα ήταν εφικτό υπό την έννοια ότι οι ίδιες αιτίες οδηγούν στα ίδια αποτελέσματα, όμως κατά τη μελέτη της ιστορίας καθίσταται πολύ δύσκολος ο διαχωρισμός των αιτιών από τα αποτελέσματα. Η ιδέα ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται είναι απατηλή. Όμως, η σκέψη της ιστορίας ως μια χρονική – γραμμική – κίνηση, οδηγεί στην αντίληψη ότι η ιστορία αποτελεί κομμάτι του παρόντος, κομμάτι αυτού που είμαστε. Αν αυτό ισχύει δεν βασίζεται στη δομή της (κυκλική ή οποιοδήποτε σχήμα που παράγει αυτό που είμαστε σήμερα), αλλά συμβαίνει διότι η συγκεκριμένη ιστορία έχει φέρει το παρόν στο συγκεκριμένο σημείο και όχι σε κάποιο άλλο. Η προσέγγιση αυτή σημαίνει ότι το παρόν βάσει του παρελθόντος θα ήταν δυνατόν να είναι διαφορετικό και παράλληλα ότι δεν ήταν ζήτημα αναγκαιότητας να ακολουθήσει το δρόμο που ακολούθησε. Επομένως, αν είχε ακολουθήσει άλλο δρόμο και ο άνθρωπος του παρόντος θα ήταν διαφορετικός. Όμως, η ιστορία έχει ακολουθήσει αυτόν τον δρόμο και οι άνθρωποι είμαστε «αυτό και όχι

¹ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Αλέξανδρος Ματσάγγος, Oposito, Αθήνα 2019, σ.154.

«εκείνο» βάσει «ενδεχομενικότητας» και όχι βάσει «αναγκαιότητας», που σημαίνει ότι «δεν είμαστε υποχρεωμένοι να συνεχίσουμε να είμαστε αυτό».²

Με σκοπό την αναζήτηση των απαρχών της διαχείρισης του Covid-19 βάσει του φουκωικού στοχασμού, στο πρώτο μέρος θα επιχειρηθεί μια παρουσίαση της ανάλυσης του Φουκώ σχετικά με την έννοια της εξουσίας και πώς αυτή ασκείται, καθώς και το τρίπτυχο εξουσία-γνώση -αλήθεια. Με την έννοια «εξουσία- γνώση» ο Φουκώ δεν ανάγει τη γνώση στην εξουσία, αλλά θεωρεί ότι συνδέονται και τις αντιμετωπίζει ως ενσωματωμένες σε πρακτικές, στις οποίες εντοπίζεται και πραγματοποιείται η γνώση.³ Αναφορικά με τη σχέση εξουσία-αλήθεια, επισημαίνει ότι «κάθε εποχή έχει τη δική της» αλήθεια,⁴ την οποία θεωρεί ως «το πιο γενικό πολιτικό πρόβλημα»⁵ Η φουκωική έρευνα σχετικά με τη σχέση εξουσίας και αλήθειας έχει το πρωτότυπο στοιχείο ότι εργάζεται πάνω στην αλήθεια όπως διαμορφώνεται μέσα στον χρόνο.⁶ Ο ίδιος ο στοχαστής έχει παραδεχθεί ότι ήταν σκεπτικιστής και «αμφισβητεί όλες τις υπερβολικά γενικές αλήθειες και όλες τις άχρονες αλήθειες, τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο»⁷

Στη συνέχεια επιχειρείται μια προσπάθεια ανάλυσης της έννοιας της «κυβερνολογικής» (*gouvernementalité*), την ιστορία της οποίας ο Φουκώ ανιχνεύει στις διαλέξεις στο Κολέγιο της Γαλλίας *Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός* το 1977 – 1978 και *Η γέννηση της βιοπολιτικής* το 1978 -1979.⁸ Στο πλαίσιο αυτών των διαλέξεων ο Φουκώ ασχολήθηκε με τη βιοπολιτική του πληθυσμού, και για πρώτη φορά θα κάνει την εμφάνισή της η έννοια της κυβερνολογικής. Η παρουσίαση των μηχανισμών διαμέσου των οποίων, τον 18^ο αιώνα, το ανθρώπινο είδος εισήλθε σε μια γενική στρατηγική της εξουσίας, παραχωρεί τη θέση της από τη διάλεξη της 1^{ης} Φεβρουαρίου του 1978 σε μια ιστορία της κυβερνολογικής. Κατά τον ίδιο τρόπο, στις διαλέξεις του 1978-1979 με τίτλο *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, η ανάλυση της φιλελεύθερης και νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής θα επισκιάσει την ανάλυση των συνθηκών διαμόρφωσης της βιοπολιτικής. Το εγχείρημα του Φουκώ και στις δύο σειρές διαλέξεων είναι να φωτίσει τις μορφές εμπειρίας και ορθολογισμού βάσει των

² Στο ίδιο, σ. 35-36.

³ Στο ίδιο, σ. 51-52.

⁴ Πωλ Βεν, *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Βιβλιοπολείον της «Εστίας», Αθήνα 2011, σ. 165.

⁵ Στο ίδιο, σ. 170.

⁶ Στο ίδιο, σ. 30.

⁷ Στο ίδιο, σ. 78.

⁸ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σ. 275.

οποίων οργανώθηκε η εξουσία επί της ζωής στη Δύση. Ταυτόχρονα, με αυτή την έρευνα μετατοπίζει το κέντρο βάρους των διαλέξεων από το ζήτημα της βιοεξουσίας στο ζήτημα της διακυβέρνησης.⁹ Επομένως, στις διαλέξεις των ετών 1978 και 1979 εξετάζεται το ζήτημα της εξουσία επί της ζωής μέσα στο πλαίσιο μιας τεχνολογίας της διακυβέρνησης. Όπως σημειώνει: «Αυτό που θα έπρεπε, λοιπόν, να μελετηθεί τώρα είναι ο τρόπος με τον οποίο τα ειδικά προβλήματα της ζωής και του πληθυσμού έχουν τεθεί εντός μιας τεχνολογίας διακυβέρνησης».¹⁰ Συνοπτικά, η βιοπολιτική του πληθυσμού τίθεται πλέον με όρους κυβερνολογικής. Επομένως, το ενδιαφέρον του Φουκώ είναι η παροχή μιας γενεαλογίας της βιοπολιτικής διακυβέρνησης, με την έννοια μιας ανάλυσης της προέλευσης της πρακτικής αυτής καθώς και μια περιγραφή των μορφών που έλαβε από τον 18^ο αιώνα και έκτοτε.¹¹

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας θα παρουσιαστεί η ανάλυση από τον Φουκώ της μορφής εξουσίας της κυριαρχίας και η διαχείριση της λέπρας, ως πρότυπο πολιτικής σκέψης, που απαντά στην ορθολογικότητα της κυριαρχίας και αποτυπώνεται από τον φιλόσοφο στο *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας, 1974-1975* και στο *Επιτήρηση και τιμωρία, Η γέννηση της φυλακής*. Στη συνέχεια ακολουθεί η παρουσίαση της φουκωϊκής ερμηνείας της βιοεξουσίας, έννοια που ο Φουκώ πραγματεύεται κυρίως στο τελευταίο κεφάλαιο του *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, που φέρει τον τίτλο «Δικαίωμα θανάτου και εξουσία επί της ζωής». Ο Φουκώ ορίζει τη βιοεξουσία ως «έκρηξη [...] πολλών και διαφορετικών τεχνικών για να επιτευχθούν η καθυπόταξη των σωμάτων και ο έλεγχος των πληθυσμών».¹² Αντίθετα με την κυρίαρχη εξουσία, η οποία είναι μια εξουσία ενός δικαιώματος ζωής και θανάτου επί των υπηκόων της, η βιοεξουσία είναι επιφορτισμένη με τη ζωή.¹³ Από τον 17^ο αιώνα αυτή η εξουσία επί της ζωής αναπτύχθηκε με δύο βασικές μορφές, οι οποίες, όπως επισημαίνει ο Φουκώ, «δεν είναι αντιθετικές αλλά αποτελούν περισσότερο δύο πόλους ανάπτυξης που

⁹ Γεράσιμος Κακολύρης, «Ο Φουκώ για την κυβερνολογική» (για το βιβλίο: *Michel Foucault, Φυλακή // Κυβερνολογική. Δύο κείμενα*, μτφρ.-επίμετρο Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017), *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 142, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2018, σ. 84, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [Kakoliris-G.-O-Foucault-gia-tin-Kyvernologiki-Book-Review-2018.pdf](http://www.kakoliris-g-o-foucault-gia-tin-kyvernologiki-book-review-2018.pdf) (frenchphilosophy.gr)

¹⁰ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ. 296.

¹¹ Γεράσιμος Κακολύρης, «Ο Φουκώ για την κυβερνολογική», ό.π., σ.84.

¹² Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 171.

¹³ Γεράσιμος Κακολύρης, «Ο Φουκώ για την κυβερνολογική», ό.π., σ.84.

συνδέονται με μια ενδιάμεση δέσμη σχέσεων». Ο πρώτος πόλος «επικεντρώθηκε στο σώμα ως μηχανή» πρόκειται για μια «ανατομοπολιτική του ανθρωπίνου σώματος», η οποία διασφαλίστηκε από «διαδικασίες εξουσίας που χαρακτηρίζουν τις πειθαρχίες». ¹⁴ Ακολούθως, θα παρουσιαστεί στην εργασία η φουκωική ανάλυση της πειθαρχίας, ως μορφής εξουσίας και η διαχείριση της πανούκλας που απαντά στην ορθολογικότητα της πειθαρχίας. Στο πλαίσιο της πειθαρχίας θα παρουσιαστεί η ανάλυση της έννοιας της κανονικοποίησης και του πανοπτισμού.

Στο τρίτο μέρος θα παρουσιαστεί ο δεύτερος πόλος της βιοεξουσίας, όπως τον αναλύει ο Φουκώ, που σχηματίστηκε προς τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και όπως σημειώνει ο ίδιος:

«[...] επικεντρώθηκε στο σώμα-είδος, στο σώμα που διαπερνιέται από τη μηχανική του εμβίου και το οποίο χρησιμεύει ως υπόβαθρο στις βιολογικές διαδικασίες: τον πολλαπλασιασμό, τις γεννήσεις και τη θνητότητα, το επίπεδο υγείας, τη διάρκεια ζωής, τη μακροζωία και όλες τις συνθήκες που μπορούν να επιφέρουν τη διαφοροποίησή τους· η ανάληψή τους διενεργείται με μια ολόκληρη σειρά από παρεμβάσεις και ρυθμιστικούς ελέγχους: πρόκειται για μια βιοπολιτική του πληθυσμού». ¹⁵

Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί η ανάλυση της έννοιας της «ασφάλειας», η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη βιοπολιτική και τη βιοεξουσία και η διαχείριση της ευλογιάς που απαντά στην ορθολογικότητα της ασφάλειας. Σύμφωνα με τον νέο τρόπο διακυβέρνησης, όπως τον αναπτύσσει στο *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-1978)* ο Φουκώ αρχικά χαρακτηρίζει «ασφάλεια» τους μηχανισμούς εξουσίας που είναι συνυφασμένοι με τις τεχνολογίες ασφάλειας. Πρόκειται για μια πιο ήπια, πιο φιλελεύθερη μορφή διακυβέρνησης, σε αντίθεση με τις μορφές εξουσίας της κυριαρχίας και της πειθαρχίας, η οποία έχει ως επίκεντρο τον πληθυσμό. Έπειτα, θα επιχειρηθεί στην εργασία μια προσέγγιση της διαχείρισης της πανδημίας του Covid-19 αναφορικά με τα φουκωικά μοντέλα των τριών μεγάλων πανδημιών, με σκοπό να αναζητηθεί η σύνδεση της διαχείρισης της τρέχουσας πανδημίας με τις ορθολογικότητες στις οποίες αυτά απαντούν. Τέλος,

¹⁴ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 162.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 162.

ακολουθούν τα συμπεράσματα της μελέτης και διατυπώνονται ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο διαχείρισης της τρέχουσας πανδημίας.

2. Η έννοια της εξουσίας κατά τον Φουκώ

2.1. Εξουσία

Η εξουσία, κατά τον Φουκώ, δεν είναι κάτι ενιαίο που μπορεί να αποδοθεί με έναν ορισμό. Περισσότερο είναι κάτι που διαμορφώνεται μέσα από σχέσεις «σημείων», όπως αναφέρει, και γι' αυτό κάνει λόγο για «σχέσεις εξουσίας», που ανάλογα με τις τεχνικές, τις στρατηγικές¹⁶ και τις πρακτικές που εφαρμόζουν επιφέρουν και μια σειρά αποτελεσμάτων. Κυρίως, ο Φουκώ αναφέρεται σε «τύπους εξουσίας» που εμφανίζονται ιστορικά και διαμορφώνουν τις σχέσεις εξουσίας, διεισδύουν στα «τριχοειδή αγγεία» τους, παράγουν τη γνώση και την αλήθεια της κάθε εποχής. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, ο Φουκώ περιγράφει ως τύπους εξουσίας την κυριαρχία και τη «βιοεξουσία. Η βιοεξουσία αναπτύσσεται σε δύο πόλους την πειθαρχία και τη «βιοπολιτική»,¹⁷ που ο καθένας δεν αναιρεί τον προηγούμενο, αλλά ενσωματώνει τις πρακτικές του, τις αναδιατυπώνει και τις εφαρμόζει στο νέο κάθε φορά πλαίσιο θέτοντας και νέες στοχεύσεις. Στο πλαίσιο της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής αναπτύσσει και την έννοια της ασφάλειας (*Υπεράσπιση της κοινωνίας, Ασφάλεια, Επικράτεια, Πληθυσμός*). Στην πορεία της έρευνάς του, την περίοδο 1977–1979 με τις διαλέξεις που έδωσε στο Κολέγιο της Γαλλίας, και φέρουν τον τίτλο *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός* (1977–1978) και *Η γέννηση της βιοπολιτικής* (1978–1979), ο Φουκώ μελετά την ιστορία αυτού που ονομάζει «κυβερνολογική» ή «κυβερνητικότητα», η οποία δεν έχει απόλυτη σχέση με την πολιτική φιλοσοφία, αλλά περισσότερο συνιστά ζήτημα «πρακτικής» της κυβέρνησης, δηλαδή εγείρει ερωτήματα σχετικά με το πως πρέπει να ασκείται η κυβέρνηση, ποιοι είναι οι κατάλληλοι ρόλοι της, ποιου το πρέπει να εξυπηρετεί και με ποιον τρόπο.¹⁸

¹⁶ Ο Φουκώ αναφέρει τρεις σημασίες της «στρατηγικής». Πρώτον, ο προσδιορισμός των τρόπων που επιλέγονται για την υλοποίηση των στόχων, «ορθολογικότητα». Δεύτερον, ο προσδιορισμός του μέσου που χρησιμοποιεί κάποιος επιδιώκοντας να επηρεάσει τον άλλον. Τρίτον, ο προσδιορισμός των μεθόδων που αποσκοπούν στην παραίτηση και στην ήττα του αντιπάλου. Εν ολίγοις, η στρατηγική αποτελεί την επιλογή των μέσων, των τρόπων, των μεθόδων «που κερδίζουν», (Μισέλ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», στον *ιδίου*, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σσ. 97-98).

¹⁷ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σσ. 162-163.

¹⁸ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 275.

Ο Φουκώ δεν αποσκοπεί στη διατύπωση μιας θεωρίας για την εξουσία, αλλά στην ανάλυσή της, την οποία αντιπαραβάλλει με μια θεωρία.¹⁹ Ο Todd May σημειώνει ότι ο στοχαστής επιδιώκει περισσότερο την περιγραφή της λειτουργίας της εξουσίας σε δεδομένες ιστορικές συνθήκες, παρά τον ορισμό της.²⁰ Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ο Φουκώ αναφέρει ότι στοχεύει περισσότερο σε μια «αναλυτική» της εξουσίας, παρά σε μια «θεωρία». Πιο συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον της έρευνάς του προσανατολίζεται στον προσδιορισμό – ανακάλυψη του ακριβούς πεδίου, όπου διαμορφώνονται οι σχέσεις εξουσίας, και στον ορισμό των εργαλείων που οδηγούν στην ανάλυσή τους.²¹

Η μέθοδος ανάλυσης που ακολουθεί ο Φουκώ έχει στόχο να επισημάνει τις ασυνέχειες και τις ρωγμές του παρόντος, θεωρώντας παράλληλα ότι το παρόν ενυπάρχει σε μια παράδοση και ένα ιστορικό παρελθόν, δηλαδή δεν αποκόπτεται από την ιστορία του δυτικού πολιτισμού.²² Σε αυτό το μεθοδολογικό πλαίσιο, απομακρύνεται από τις παραδοσιακές αντιλήψεις της πολιτικής φιλοσοφίας για την εξουσία και αποστασιοποιείται από τη μελέτη που αντιμετωπίζει την εξουσία με όρους καταστολής, με βάση τον νόμο, τους θεσμούς και τους μηχανισμούς υποταγής και καθυπόταξης, ενός καθολικού συστήματος κυριαρχίας, που επιβάλλεται στο κοινωνικό σύνολο και είναι ανεξάρτητο από το πεδίο της γνώσης. Σύμφωνα με την προσέγγισή του, οι σχέσεις δύναμης που διέπουν την εξουσία χαρακτηρίζονται από πολλαπλότητα, μετασχηματισμούς, αλληλοσυνδέσεις και στρατηγικές, που η θεσμική τους διαμόρφωση πραγματώνεται στην έκφραση του νόμου και των κρατικών μηχανισμών.²³

Ο Κύρκος Δοξιάδης αναφέρει ότι στο έργο του Φουκώ υπάρχουν δύο «ορισμοί» της εξουσίας, που τους χρησιμοποίησε τη συγκεκριμένη στιγμή της έρευνάς του για να αναδείξει κάποια πτυχή της εξουσίας, που τον ενδιέφερε²⁴ και απαντούν κυρίως στο ερώτημα πώς λειτουργεί η εξουσία. Ειδικότερα, στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, η εξουσία χαρακτηρίζεται ως «το όνομα που αποδίδουμε σε μια σύνθετη στρατηγική κατάσταση εντός μιας δεδομένης

¹⁹ Herbert L. Dreyfus, Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The University of Chicago Press, Chicago 1983, σ. 184.

²⁰ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 154.

²¹ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η Βούληση για Γνώση*, ό.π., σ. 98.

²² Θανάσης Λάγιος, *Stirner Nietzsche Foucault, Ο θάνατος του Θεού και το τέλος του ανθρώπου*, Futura, Αθήνα 2012, σ. 251.

²³ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σσ. 108-109.

²⁴ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, νήσος, Αθήνα 2015, σσ. 149-150.

κοινωνίας».²⁵ Με αυτή τη διατύπωση ο Φουκώ επιδιώκει να περιγράψει τη διαρκή παρουσία της εξουσίας σε όλα τα πεδία της ζωής, καθώς παράγεται σε κάθε σχέση και πηγάζει από παντού. Η εξουσία βρίσκεται σε κίνηση, δεν αποτελεί κάτι στατικό, είναι «διάχυτη» και συνιστά το αποτέλεσμα των κινήσεων αυτών.²⁶ Τα άτομα, παράλληλα, ασκούν και τους ασκείται εξουσία, η εξουσία, δηλαδή λειτουργεί διαμέσου των ατόμων, ασκείται σε δίκτυο και τα άτομα διαρκώς υφίστανται και ασκούν την εξουσία. Τα στοιχεία που συγκροτούν το άτομο (επιθυμίες, λόγος, κινήσεις) συνιστούν τα αποτελέσματα της εξουσίας και για τον ίδιο λόγο το άτομο αποτελεί και τον διακινητή της.²⁷ Υπό αυτό το πρίσμα, ο Φουκώ προχωράει σε ορισμένες διατυπώσεις για την εξουσία. Υποστηρίζει ότι η εξουσία δεν αποκτάται, δεν μοιράζεται ούτε συνιστά κάτι που έχει κάποιος στη διάθεσή του, αλλά «περισσότερο ασκείται παρά κατέχεται»²⁸ με βάση τα πολυάριθμα σημεία των ασύμμετρων σχέσεων²⁹ (π.χ. σχέσεις γονέων – παιδιών, δασκάλου – μαθητή, γιατρού – ασθενή, «κυβερνόντων» – «κυβερνωμένων»). Υπό αυτή την έννοια, η άσκηση της εξουσίας δεν έχει την έννοια της ιδιοκτησίας, αλλά της στρατηγικής. Τα αποτελέσματα που επιφέρει, προέρχονται από τη στρατηγική της, τον τρόπο διαχείρισης, διαμέσου τεχνικών, τακτικών, διατάξεων, ενός ολόκληρου δικτύου δράσεων.³⁰ Επιπλέον, οι σχέσεις εξουσίας δεν είναι εξωτερικές σε άλλες μορφές σχέσεων. Για παράδειγμα, οι σχέσεις εξουσίας είναι εμμενείς στις οικονομικές διαδικασίες, στις σχέσεις γνώσης, στις σχέσεις φύλου, συνθέτοντας τα αποτελέσματα των ανισοτήτων που δημιουργούνται σ' αυτές, ενώ παράλληλα αποτελούν και τις εσωτερικές προϋποθέσεις αυτών των διαχωρισμών.³¹ Ο May, υποστηρίζει ότι αυτή η θέση του Φουκώ αποτυπώνει τη θεώρησή του για τη σχέση εξουσίας – γνώσης.³²

Επίσης, ο Φουκώ υποστηρίζει ότι «η εξουσία έρχεται από κάτω» με την έννοια ότι οι πολύμορφες σχέσεις δυνάμεων που διαμορφώνονται παντού, δηλαδή στις κοινωνικές ομάδες (π.χ. οικογένεια, ολιγάριθμες ομάδες), στους μηχανισμούς

²⁵ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 110.

²⁶ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 36 & Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, Ψυχογίος, Αθήνα 2002, σ. 46.

²⁷ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 46.

²⁸ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 36 & Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 46.

²⁹ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 111.

³⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 36.

³¹ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 111.

³² Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 156.

παραγωγής, στις εργασιακές σχέσεις, στους θεσμούς έχει ως αποτέλεσμα τη διαίρεση των στοιχείων τους και στηρίζουν επάλληλες διαιρέσεις, οι οποίες διαχέονται στο ευρύτερο κοινωνικό σώμα. Επισημαίνει ότι οι διασπάσεις και οι διαχωρισμοί αυτοί, δημιουργούν γόνιμο έδαφος για να λειτουργήσουν οι μεγάλες κυριαρχίες, καθώς αυτές συντίθενται από τα αποτελέσματα όλων αυτών των αντιπαραθέσεων.³³ Ο May σημειώνει ότι για τον Φουκώ η εξουσία δεν είναι κάτι που έχει το κράτος στην κατοχή του, αλλά βρίσκεται στις πρακτικές της καθημερινής ζωής και διαμορφώνει τα άτομα διαμέσου της συμμετοχής τους σε αυτές. Είναι γεγονός ότι η εξουσία βρίσκεται παντού, αυτό όμως δεν έχει την έννοια ότι η εξουσία είναι τα πάντα.³⁴ Ακόμη, ο Φουκώ υποστηρίζει ότι οι σχέσεις εξουσίας είναι «εμπρόθετες και μη υποκειμενικές», έχει πάντα προθέσεις και στόχους, οι οποίες δεν προκύπτουν από τα άτομα που την ασκούν, αλλά από την ορθολογικότητά της. Όπως διατυπώνει ο Φουκώ, «η ορθολογικότητα της εξουσίας είναι η ορθολογικότητα των τακτικών που συχνά είναι εξόχως ρητές στο περιορισμένο επίπεδο όπου εγγράφονται [...] και οι οποίες [...] σκιαγραφούν τελικώς συνολικούς μηχανισμούς».³⁵ Η θέση αυτή έχει την έννοια ότι οι σχέσεις εξουσίας έχουν συγκεκριμένο «προσανατολισμό» και διαμορφώνουν συγκεκριμένες συμπεριφορές.³⁶ Επιπρόσθετα, ο Φουκώ ισχυρίζεται ότι «όπου υπάρχει εξουσία υπάρχει αντίσταση»· η αντίσταση βρίσκεται εντός της εξουσίας. Η αντίσταση, ουσιαστικά είναι «αντιστάσεις», που προέρχονται από διαφορετικά σημεία του κοινωνικού ιστού και αποτελούν «το άλλο άκρο» στις σχέσεις εξουσίας.³⁷ Κατά τον May, η θέση αυτή δεν σημαίνει ότι οι σχέσεις εξουσίας προϋποθέτουν την αντίσταση, αλλά ότι εκεί όπου υπάρχει αντίσταση υπάρχουν και σχέσεις εξουσίας, δηλαδή ότι η εξουσία συνδέεται με την αντίσταση³⁸.

Συμπερασματικά, αυτές οι τοποθετήσεις του Φουκώ, περιγράφουν έναν τύπο εξουσίας που δεν λειτουργεί μόνο κατασταλτικά, αλλά και ενεργητικά, υπό την έννοια ότι η εξουσία βρίσκεται στην καθημερινή ζωή, διαμορφώνει συμπεριφορές και συγκροτεί γνώση. Τα άτομα ενσωματώνονται σε σχέσεις εξουσίας ακόμα και στις περιπτώσεις που αντιστέκονται με αποτέλεσμα οι σχέσεις εξουσίας να συντελούν στη διαμόρφωση των ατόμων (υποκειμένων) σε κάθε ιστορική στιγμή.³⁹

³³ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση, ό.π.*, σ. 111.

³⁴ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σ. 157.

³⁵ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση, ό.π.*, σ. 112.

³⁶ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σ. 158.

³⁷ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση, ό.π.*, σσ. 112-113.

³⁸ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σσ. 158-159.

³⁹ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σ. 159.

Ο May και ο Δοξιάδης συμφωνούν ότι στο δοκίμιο «Το υποκείμενο και η εξουσία», έξι χρόνια μετά την *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, ο Φουκώ επιχειρεί έναν ακόμα «ορισμό» της εξουσίας: «Πράγματι, αυτό που ορίζει μια σχέση εξουσίας είναι ένας τρόπος δράσης που δεν ενεργεί ευθέως και άμεσα στους άλλους, αλλά ενεργεί στην ίδια τους τη δράση. Μια δράση πάνω στη δράση, πάνω σε ενδεχόμενες ή πραγματικές δράσεις, μελλοντικές ή παρούσες».⁴⁰ Με αυτή τη διατύπωση ο Φουκώ απαντάει περισσότερο στο ερώτημα, πώς ασκείται η εξουσία, αντιδιαστέλλοντας την εξουσία με τη βία. Η βία δρα στα σώματα και στα πράγματα, τα καταστρέφει, χωρίς να αφήνει περιθώρια αντίστασης, οπότε η βία ενεργεί μόνη της, καθώς απέναντί της δεν βρίσκει παρά παθητικότητα. Αντιθέτως, η σχέση εξουσίας έχει ανάγκη δύο σημείων, αυτόν που την ασκεί και αυτόν στον οποίο ασκείται, έτσι ώστε να μπορεί να συνιστά σχέση.⁴¹ Η λειτουργία της επιτελείται δια της επιρροής, της παρακίνησης, παρά δια της βίας.⁴²

2.2. *Εξουσία, γνώση και αλήθεια*

Αναφορικά με τη σχέση εξουσίας και γνώσης, ο Φουκώ, αρνείται την ιδέα ότι η γνώση υπάρχει εκτός της εξουσίας ή ότι είναι δυνατόν να αναπτυχθεί εκεί που σταματούν οι σχέσεις εξουσίας. Υποστηρίζει ότι «η εξουσία παράγει γνώση»⁴³ και ότι οι δύο έννοιες συνδέονται μεταξύ τους, καθώς η άσκηση της εξουσίας δημιουργεί διαρκώς, νέα πεδία γνώσης και παράλληλα η γνώση παρέχει αποτελέσματα εξουσίας. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι «δεν γίνεται η εξουσία να ασκείται χωρίς γνώση και είναι αδύνατον για τη γνώση να μην παράγει εξουσία».⁴⁴ Ο May επισημαίνει ότι, κατά τον Φουκώ, η γνώση εντάσσεται στις σχέσεις εξουσίας, αλλά δεν είναι εξουσία· εξακολουθεί να υπάρχει ως μορφή γνώσης, η οποία μπορεί να αναπτυχθεί παράλληλα

⁴⁰ Στο ίδιο., σ. 154 & Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, ό.π., σ. 150.

⁴¹ Μισέλ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία» στο ίδιο, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σσ. 91-92.

⁴² Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 155.

⁴³ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σσ. 36-37.

⁴⁴ Michel Foucault, «Συζήτηση για τη φυλακή: το βιβλίο και η μέθοδος του», στο ίδιο, *Φυλακή // Κυβερνολογική. Δύο κείμενα*, μτφρ. Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 40.

με το αντικείμενό της.⁴⁵ Αυτό σημαίνει ότι η λειτουργία της εξουσίας δεν είναι μόνο κατασταλτική ή αρνητική, αλλά και θετική.⁴⁶ Ο Δοξιάδης, σημειώνει ότι με την έννοια της «θετικότητας», που προσδίδει ο Φουκώ στην εξουσία, δεν σημαίνει ότι υποστηρίζει τη θετικότητα της ίδιας της εξουσίας, αλλά ότι θεωρεί τη σχέση της με τη γνώση θετική, δηλαδή παραγωγική. Η παραγωγικότητά της έγκειται στη σύνδεσή της με ένα φάσμα λόγων και πρακτικών γνώσης, πρακτικών που παράγουν αλήθεια και νέους τρόπους ζωής. Επιπλέον, η θετικότητα της εξουσίας δεν νοείται ως το αντίθετό της ως καταστολή, διότι ακόμη κι όταν η εξουσία καταστέλλει, η σχέση της με τη γνώση μπορεί να παραμένει θετική.⁴⁷

Από το 1970 και μετά ο Φουκώ εξετάζει και αναλύει τους μηχανισμούς της εξουσίας, το «πώς» λειτουργεί ανάμεσα στους κανόνες δικαίου και στις αληθείς συνέπειες που επιφέρει και που εν συνεχεία την ακολουθούν. Δημιουργείται ένα τρίγωνο μεταξύ της εξουσίας, του δικαίου και της αλήθειας.⁴⁸ Ο Πωλ Βεν αναφέρει ότι «το πιο γενικό πολιτικό πρόβλημα είναι το πρόβλημα της αλήθειας». Υπάρχει ένα κοινό στοιχείο ανάμεσα στις μορφές εξουσίας, στις αυθεντίες (πρακτικές και πνευματικές), στην κάθε ηθική και η θεώρησή τους θεμελιώνονται στην αλήθεια που βάσει αυτής αποκτούν δύναμη και επιρροή, διαμορφώνοντας τα ανθρώπινα υποκείμενα με τέτοιον τρόπο, ώστε να υπακούουν σε αυτή. Ανάλογα με το περιεχόμενο της αλήθειας, κατανέμεται το αληθές και το ψευδές.⁴⁹

Ο Φουκώ μεταλλάσσει το παραδοσιακό ερώτημα της πολιτικής φιλοσοφίας «πώς η φιλοσοφία ως εκείνος ο λόγος που *κατεξοχήν* ασχολείται με την αλήθεια είναι ικανή να θέτει όρια στα δικαιώματα της εξουσίας»⁵⁰ και θέτει το ερώτημα «ποιο είδος εξουσίας μπορεί να παράγει λόγους αλήθειας που να έχουν, στις κοινωνίες σαν τη δική μας, τόσο σημαντικά αποτελέσματα». Μια κοινωνία αποτελείται από πολλές, σύνθετες σχέσεις εξουσίας, που παράγουν έναν αληθή λόγο, τον μεταδίδουν και λειτουργούν βάσει αυτού. Χωρίς την παραγωγή του αληθούς λόγου είναι ανέφικτο να συγκροτηθούν και να λειτουργήσουν. Ουσιαστικά, «δεν υπάρχει άσκηση της

⁴⁵ «Η ψυχολογική γνώση, για παράδειγμα, αποτελεί μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου-της πειθαρχίας-το οποίο δεν κατανοεί απλώς, αλλά την ίδια στιγμή δημιουργεί το ποιοι είμαστε», (Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 143).

⁴⁶ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 143.

⁴⁷ Κύρκος Δοξιάδης, «Η μέθοδος του Φουκώ», *Νέα Εστία*, τόμ. 169, τχ. 1843, Απρίλιος 2011, σσ. 633-635.

⁴⁸ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 39.

⁴⁹ Πωλ Βεν, *Φουκώ, Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, ό.π., σ. 170.

⁵⁰ Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», στον ίδιο, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 101.

εξουσίας χωρίς μια οικονομία των λόγων της αλήθειας, οι οποίες λειτουργούν στο πλαίσιο της εξουσίας, εξαιτίας και διαμέσου αυτής». Αυτό που επιδιώκει να τονίσει ο Φουκώ είναι η δυναμική σχέση της εξουσίας με το δίκαιο και την αλήθεια και κατ' επέκταση η λειτουργία της. Σε αυτό το πλαίσιο, η εξουσία επιβάλλει στα άτομα την παραγωγή της αλήθειας, ακόμα και με εξαναγκαστική ομολογία ή με υποχρεωτική αναζήτησή της. Διεξάγει συνεχείς έρευνες και καταγραφές, δημιουργεί θεσμούς και επαγγέλματα αναζήτησής της. Είναι τόσο δυναμική η σχέση, εξουσία – δίκαιο – αλήθεια, ώστε να καθορίζει τον τρόπο ζωής ή ακόμη και τον τρόπο θανάτου, εξισώνοντας τους «κανόνες εξουσίας» με την «εξουσία των αληθών λόγων». ⁵¹ Τα άτομα είναι υποχρεωμένα να παράγουν την αλήθεια, την οποία η εξουσία απαιτεί και χρειάζεται για να λειτουργήσει. Ο Φουκώ σημειώνει ότι «πρέπει να λέμε την αλήθεια· είμαστε αναγκασμένοι ή καταδικασμένοι να ομολογούμε ή να ανακαλύπτουμε την αλήθεια», σε τέτοιο βαθμό εξαναγκασμού, όσο «πρέπει να παράγουμε τον πλούτο, μάλιστα πρέπει να παράγουμε αλήθεια προκειμένου να παράγουμε πλούτο». ⁵² Επιπλέον, τα άτομα είναι υποταγμένα στην αλήθεια, υπό την έννοια ότι η αλήθεια ισοδυναμεί με τον νόμο, τουλάχιστον στον βαθμό που ο αληθής λόγος αποφασίζει και επεκτείνεται στα αποτελέσματα εξουσίας ⁵³.

Αναφορικά με τη σχέση της ομολογίας και της αλήθειας, ο Μεσαίωνας, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο, καθώς συμπεριέλαβε την ομολογία στα σημαντικότερα πολιτειακά και θρησκευτικά τελετουργικά του. Ανέπτυξε τεχνικές, μεθόδους και μυστήρια όπως η μετάνοια, η εξομολόγηση, η Ιερά Εξέταση, η εμπλοκή της βασιλικής διοίκησης σε νομικές υποθέσεις κ.ά., που συνέβαλαν στην τοποθέτηση της ομολογίας της αλήθειας στο επίκεντρο «των διαδικασιών εξατομίκευσης από την εξουσία». Από τότε η ομολογία αποτέλεσε σημαντική τεχνική παραγωγής της αλήθειας, καθιστώντας τη δυτική κοινωνία «ομολογητική κοινωνία» και τον δυτικό άνθρωπο που ομολογεί ή αναγκάζεται να ομολογεί «ομολογητικό ζώο». Η παραγωγή της αλήθειας επεκτάθηκε στην καθημερινή ζωή, στις επιστήμες, στη δικαιοσύνη, στις ερωτικές σχέσεις και απέκτησε τόσο δυνατές ρίζες στη συνείδηση του ανθρώπου, ώστε να μην αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για υποχρέωση ομολογίας, αλλά να θεωρεί ότι η αλήθεια έχει την ανάγκη να φανερωθεί. Ο Φουκώ όμως επισημαίνει ότι «η

⁵¹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 40.

⁵² Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», ό.π., σ. 102.

⁵³ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 40.

αλήθεια δεν είναι εκ φύσεως ελεύθερη, ούτε η πλάνη δουλική, αλλά ότι η παραγωγή της διασχίζεται απ' άκρου εις άκρον από σχέσεις εξουσίας». ⁵⁴

Στη *Γέννηση της Βιοπολιτικής, Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, στη δεύτερη διάλεξη (17^η Ιανουαρίου 1979) ο Φουκώ αναλύει τη σχέση της διακυβέρνησης με την αλήθεια στο πλαίσιο της αγοράς. Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως σήμερα βασικό πρόβλημα, εκτός από το πρόβλημα του πολιτεύματος των κρατών, είναι το ζήτημα της λιτότητας της διακυβέρνησης ⁵⁵ που παράλληλα αποτελεί και το ζήτημα του φιλελευθερισμού. Ο Φουκώ επικεντρώνεται στη σύνδεση της πρακτικής της λιτής διακυβέρνησης, που εκφράζεται θεωρητικά από την πολιτική οικονομία, με το «καθεστώς αλήθειας». Από τον Μεσαίωνα υπήρχε ένας «τόπος» της διακυβέρνησης, στον οποίο ασκούσε παρεμβάσεις και ρυθμίσεις που τον 18^ο αιώνα καθίσταται ο τόπος και ο μηχανισμός διαμόρφωσης της αλήθειας, που όμως χρειάζεται να λειτουργεί με τις λιγότερες παρεμβάσεις. ⁵⁶ Αυτός ο τόπος είναι η αγορά. ⁵⁷

Το ζήτημα της αλήθειας δεν αφορά μόνο την αγορά, αλλά και την ψυχιατρική, τη φυλακή, την εξομολόγηση, τη σεξουαλικότητα. Για την ανάλυσή τους ο Φουκώ προτείνει την παράλληλη μελέτη της ιστορίας της αλήθειας και της ιστορίας του

⁵⁴ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση, ό.π.*, σσ. 73-75.

⁵⁵ Εσωτερικός περιορισμός της άσκησης της εξουσίας, καινούρια τέχνη διακυβέρνησης (μέσα του 18^{ου} αιώνα) «ένα είδος ενίσχυσης, θα λέγαμε, εσωτερικής εκλέπτυνσης του Κρατικού Συμφέροντος, είναι μια βασική αρχή για τη διατήρησή του, για την πληρέστερη ανάπτυξή του, για την τελειοποίησή του. Ας πούμε ότι δεν είναι κάτι διαφορετικό από το Κρατικό Συμφέρον, ότι δεν είναι ένα στοιχείο εξωτερικό και αντιρρητικό προς το Κρατικό Συμφέρον, αλλά είναι μάλλον το σημείο καμπής του Κρατικού Συμφέροντος κατά την τροχιά ανάπτυξής του. [...] η λογική της ελάχιστονο διακυβέρνησης ως αρχή οργάνωσης του ίδιου του Κρατικού Συμφέροντος», Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής, Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σσ. 41-42.

⁵⁶ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής, ό.π.*, σσ. 42-44.

⁵⁷ Η αγορά, κατά τον Μεσαίωνα λειτουργούσε με συγκεκριμένους κανονισμούς σχετικά με τα προϊόντα και την τιμή τους με μια μορφή δικαιοσύνης που προστάτευε τον αγοραστή και επεδίωκε την απουσία δόλου, ώστε και οι πιο φτωχοί να έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν προϊόντα, οπότε κατά κάποιον τρόπο στην αγορά επικρατούσε ο νόμος. Όμως, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα αυτό αλλάζει και μοιάζει σαν να μην πρέπει να εξακολουθεί να είναι ένας τόπος επικράτειας του νόμου, αλλά ένας τόπος που έπρεπε να λειτουργεί με «φυσικούς, αυθόρμητους μηχανισμούς» (απελευθέρωση της αγοράς). Από τη στιγμή που η αγορά λειτουργεί σύμφωνα με τη «φυσική αλήθεια» της, διαμορφώνονται και οι τιμές των προϊόντων, που όμως δεν ακολουθούνται από σχέσεις δικαιοσύνης. Η οικονομική θεωρία (αναφορικά με τη σχέση τιμής – αξίας) αποκτά μεγάλη σημασία, καθώς της παρέχεται η δυνατότητα να δείξει ότι «η αγορά πρέπει να αποκαλύπτει κάτι σαν την αλήθεια». Η λειτουργία της αγοράς βάσει του φυσικού μηχανισμού, παρέχει τη δυνατότητα να κριθεί η διακυβερνησιακή πρακτική, δηλαδή να επαληθευτεί ή να διαψευσθεί και με αυτή την έννοια αποτελεί «έναν τόπο αληθολογίας». Επομένως, από την αγορά κρίνεται μια καλή διακυβέρνηση, η οποία δεν λειτουργεί μόνο βάσει της δικαιοσύνης, αλλά οφείλει να λειτουργεί σύμφωνα με την αλήθεια, (Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής, ό.π.*, σσ. 44-46).

δικαίου, τονίζοντας με αυτόν τον τρόπο την έντονη σύνδεσή τους. Όπως υπογραμμίζει ο Φουκώ η ιστορία της αλήθειας

«θα αφορούσε τη γενεαλογία αληθολογικών καθεστώτων, δηλαδή θα ανέλυε τη συγκρότηση ενός ορισμένου δικαίου της αλήθειας βάσει μιας κατάστασης δικαίου, όπου η σχέση δίκαιο και αλήθεια βρίσκει την προνομιακή της έκφανση στον λόγο, στον οποίο διατυπώνεται το δίκαιο και ό,τι μπορεί να είναι αληθές ή ψευδές, στην ουσία, το καθεστώς της αληθολογίας δεν είναι ένας ορισμένος νόμος της αλήθειας αλλά το σύνολο των κανόνων που επιτρέπουν, με αφορμή έναν δεδομένο λόγο να καθορίσουμε ποια εκφωνήματα θα μπορέσουν να χαρακτηριστούν σε αυτόν αληθή ή ψευδή».⁵⁸

Τον 18^ο αιώνα σε κάποιες δυτικές χώρες και σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του καπιταλισμού εισέρχεται η ζωή στην ιστορία, όσον αφορά τις πολιτικές τεχνικές, δηλαδή τα φαινόμενα που συμβαδίζουν με την ανθρώπινη ζωή εισέρχονται στην τάξη της γνώσης και της εξουσίας. Η εποχή αυτή δεν αποτελεί την πρώτη φορά που η ζωή έρχεται σε επαφή με την ιστορία· η σύνδεση αυτή παρέμενε για χιλιάδες χρόνια. Όμως με την οικονομική ανάπτυξη, την αύξηση της παραγωγικότητας και τη δημογραφική ανάπτυξη, η πολιορκία της ζωής από τον θάνατο δεν ήταν πια τόσο άμεση. Παράλληλα, η ανάπτυξη των γνώσεων σχετικά με τη ζωή, η βελτίωση των τεχνικών παραγωγής και τα μέτρα που είχαν ως επίκεντρο τη ζωή και την επιβίωση των ανθρώπων συντέλεσαν στη διαμόρφωση κάποιου ελέγχου επί της ζωής και στη σχετική απομάκρυνση της άμεσης απειλής του θανάτου. Κατά αυτόν τον τρόπο, διαμορφώνεται ένα πεδίο δυνάμεων όπου διαδικασίες εξουσίας και γνώσης συμπλέκονται μεταξύ τους και ενώ συγκροτούν και επεκτείνουν το πεδίο αυτό, ταυτόχρονα ενισχύονται με τις διαδικασίες της ζωής σε μια προσπάθεια ελέγχου και τροποποίησής τους. Ο άνθρωπος της Δύσης αντιλαμβάνεται τη σημασία να είναι ένα έμβιο είδος σε έναν έμβιο κόσμο, με σώμα, συνθήκες διαβίωσης και περισσότερες πιθανότητες ζωής. Όπως σημειώνει ο Φουκώ «Για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία το βιολογικό στοιχείο αντανακλάται στο πολιτικό στοιχείο»⁵⁹ Επομένως, η βαθμιαία διαμόρφωση της βιοπολιτικής ενσωματώνει τη ζωή και τις διεργασίες της σε ένα ευρύ πεδίο, στο οποίο η σχέση εξουσίας-γνώσης μετασχηματίζει τη ζωή και τις βιοτικές συνθήκες.⁶⁰ Επιπλέον, ο επιστημονικός λόγος, που προέρχεται από ένα ευρύ φάσμα,

⁵⁸ Στο ίδιο, σσ. 48-49.

⁵⁹ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση, ό.π.*, σσ. 165-166.

⁶⁰ Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα, Ο κόσμος μετά τον Covid-19*, Καστανιώτη, Αθήνα 2020, σσ. 112-113.

από την ιατρική και τη δημόσια υγεία έως τη δημογραφία και τη δημόσια ασφάλεια, επενδύει και νομιμοποιεί τη βιοπολιτική.⁶¹

Κατά τη διαχείριση της πανδημίας του Covid-19 η σύνδεση της εξουσίας με τη γνώση διαφαίνεται μέσα από την ιατροποίηση της πολιτικής και την πολιτικοποίηση της ιατρικής. Δηλαδή, η πολιτική διευρύνοντας το ιδεολογικό της φάσμα υιοθετεί έναν προστατευτικό χαρακτήρα, αρκετές φορές με αυταρχικό τρόπο, με σκοπό να αντιμετωπίσει τους κινδύνους, πραγματικούς ή υποθετικούς. Από την άλλη, η ιατρική υιοθετεί πρακτικές κοινωνικού ελέγχου, που δεν εμπίπτουν στα καθήκοντά της.⁶² Για παράδειγμα, βάσει της γνώσης της ιατρικής επιστήμης ότι ο ιός μεταδίδεται πολύ εύκολα σε περιπτώσεις συνωστισμού, ελήφθησαν περιοριστικά μέτρα σχετικά με τις συγκεντρώσεις των πολιτών, τις διαμαρτυρίες και τις μετακινήσεις. Οι πολίτες βίωσαν αυτά τα μέτρα ως καταστολή, όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι η κατασταλτική λειτουργία της εξουσίας αναιρεί τη θετική σχέση που έχει η εξουσία με την ιατρική γνώση. Οι γιατροί λαμβάνουν τον ρόλο του διαχειριστή της σωματικής κατάστασης με όρους απόλυτης αυθεντίας και υπό αυτή την έννοια θεωρούνται ως καθοριστικοί συνομιλητές σχετικά με την άσκηση εξουσίας επί του κοινωνικού.⁶³ Όπως σημειώνουν οι συγγραφείς του άρθρου:

«Μιλώντας για την ιατρική, χρειάζεται να επισημανθεί ότι δεν αποτελεί κάποιου είδους a priori θετικού λειτουργήματος, αλλά παραμένει συναρθρωμένη από τη γέννησή της ως σήμερα με το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα στο οποίο ασκείται. Η ιατρική δεν εξαντλείται στις ιατρικές πράξεις της, είναι πολλά περισσότερα από αυτές. Παράγει αδιάκοπα λόγο και παροτρύνει προς συγκεκριμένες συμπεριφορές, σε ανάληψη δράσεων και συγκεκριμένων στάσεων. Οι Λόγοι της ιατρικής, οι πρακτικές και οι στόχοι της έχουν σε όλη τους την έκταση πολιτικό χαρακτήρα και αντλούν την ουδετερότητά τους από ένα ανακυκλούμενο σύστημα ιδεών. Η ιατρική δεν μπορεί, παρά τις προσπάθειες για το αντίθετο, να απεκδυθεί τον βαθιά ιδεολογικό της χαρακτήρα».⁶⁴

Επιπλέον, διαμέσου της ιατρικής γνώσης δικαιολογείται μια εξουσία, η οποία ενεργοποιεί τη γνώση αυτή και θεσμοθετεί νόμους, δικαιώματα, κανονισμούς,

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 20.

⁶² Ρομπέρτο Εσπόζιτο, «Το νέο βιοπολιτικό σκηνικό», *Documento*, 3 Μαΐου 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.documentonews.gr/article/romperto-espozito-to-neo-biopolitiko-skhniko/> & στο Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, ό.π., σ. 49.

⁶³ Από την καραντίνα στην «Ελευθερία» (σημειώσεις για το υγειονομικό κράτος, την επιστήμη και τους εμβολιασμούς), Antitriage, Ιούλης 2021, σ. 9, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://sinialo.espiiv.net/wp-content/uploads/2021/07/antitriage_final_mail.pdf

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 10.

πρακτικές λαμβάνοντας τη θέση της ίδιας της αλήθειας.⁶⁵ Η επιστήμη έχει και ασκεί εξουσία στην κοινωνία, επειδή θεωρείται ότι διατυπώνει την αλήθεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο συνδέεται η εξουσία με την αλήθεια. Η εξουσία της ιατρικής δεν αποτελεί την εξουσία του νόμου, αλλά της γνώσης, και η εξουσία της γνώσης κατέχει μεγάλη δύναμη.⁶⁶ Σήμερα, η αλήθεια της ιατρικής, διατυπωμένη στις στατιστικές αναλύσεις και στις καθημερινές επιδημιολογικές ανακοινώσεις, επικυρώνει την υγειονομική διαχείριση του πληθυσμού. Τα περιοριστικά μέτρα, τα διαδοχικά lockdown, ο εμβολιασμός εξαιτίας της ορθολογικότητας της επιστημονικής αυθεντίας δομεί ένα αδιαμφισβήτητο καθεστώς αλήθειας ως προς τη θετικότητά της.⁶⁷ Γράφουν σχετικά ο Θανάσης Λάγιος και η Βάσια Λέκκα:

«Ουσιαστικά η βιοπολιτική διαχείριση της επιδημίας αποκαλύπτει τους μηχανισμούς και τις σχέσεις εξουσίας-γνώσης που βρίσκονταν ήδη επί το έργον και διέτρεχαν την κοινωνία εδώ και κάποιους αιώνες, παράγοντας το πειθαρχημένο και επιδεκτικό στον πλήρη έλεγχο υποκείμενο και τον πειθαρχημένο και επιδεκτικό στον πλήρη έλεγχο πληθυσμό – κοντολογίς, παράγοντας *συναίνεση* “για την υπεράσπιση της κοινωνίας”»⁶⁸

2.3. Κυβερνολογική

Στην πορεία της έρευνάς του, την περίοδο 1977–1979 με τις διαλέξεις που έδωσε στο Κολέγιο της Γαλλίας, οι οποίες επιγράφονται *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός* (1977–1978) και *Η γέννηση της βιοπολιτικής* (1978–1979)⁶⁹, ο Φουκώ μελετά την ιστορία αυτού που ονομάζει «κυβερνολογική» ή «κυβερνητικότητα». Με τον όρο αυτό αναφέρεται στο σύνολο θεσμών, διαδικασιών, αναλύσεων και αναστοχασμών, υπολογισμών και τεχνικών που δίνουν τη δυνατότητα άσκησης αυτής της σύνθετης μορφής εξουσίας. Στόχο της αποτελεί ο πληθυσμός, βασική μορφή γνώσης της συνιστά η πολιτική οικονομία και κύρια τεχνική της οι μηχανισμοί ασφάλειας.

⁶⁵ Πωλ Βεν, *Φουκώ, Ησκέψη του, η προσωπικότητά του*, ό. π. σ. 62.

⁶⁶ Πωλ Βεν, *Φουκώ, Ησκέψη του, η προσωπικότητά του*, ό. π. σ.169.

⁶⁷ «Από την καραντίνα στην “Ελευθερία”» (σημειώσεις για το υγειονομικό κράτος, την επιστήμη και τους εμβολιασμούς), *Antitriage*, ό. π. σ. 13, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://sinialo.espinet/wp-content/uploads/2021/07/antitriage_final_mail.pdf

⁶⁸ Θανάσης Λάγιος, Βάσια Λέκκα, «Μένουμε σπίτι», η βιοπολιτική οικονομία της υγείας», *Marginalia*, 4 Ιουλίου 2020, τχ. 12, Ζώντας με την πανδημία, Angels novus, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://marginalia.gr/arthro/menoume-spiti-i-viopolitiki-oiko-nomia-tis-ygeias/>

⁶⁹ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σσ. 275-276.

Επιπλέον, ως κυβερνολογική εννοεί τη μακρόχρονη «τάση» των δυτικών κοινωνιών προς αυτή τη μορφή εξουσίας, που ο Φουκώ ονομάζει επίσης, «διακυβέρνηση» (gouvernement) και σταδιακά υπερίσχυσε των άλλων μορφών εξουσίας, δηλαδή της κυριαρχίας και της πειθαρχίας. Η διακυβέρνηση αφορά επίσης το παρόν, για το οποίο ο Φουκώ αναφέρει ότι «η κοινωνία, η οικονομία, ο πληθυσμός, η ασφάλεια και η ελευθερία αποτελούν τα στοιχεία της νέας κυβερνητικότητας, των οποίων τις μορφές μπορούμε ακόμη να αναγνωρίσουμε στους σύγχρονους μετασχηματισμούς τους».⁷⁰

Ο Φουκώ για να εξηγήσει την ιδιαιτερότητα των σχέσεων εξουσίας, χρησιμοποιεί τον όρο «διαγωγή» (οδηγώ τους άλλους), η οποία εμπεριέχει ευρύ φάσμα πρακτικών, επισημαίνοντας ότι η άσκηση της εξουσίας ουσιαστικά, αποτελεί την «καθοδήγηση των διαγωγών». Με αυτή την έννοια η εξουσία έχει τον χαρακτήρα της «διακυβέρνησης» με την πλατιά σημασία που είχε η λέξη τον 16^ο αιώνα. Η διακυβέρνηση, δηλαδή δεν αφορούσε μόνο τις πολιτικές δομές και τη διαχείριση των κρατών, αλλά αναφερόταν στον τρόπο κατεύθυνσης της διαγωγής ατόμων ή ομάδων (π.χ. διακυβέρνηση των παιδιών, των οικογενειών, των κοινοτήτων, των ασθενών). Η διακυβέρνηση συνάγεται σε τρόπους δράσης που είναι σχεδιασμένοι να επιδρούν στις δράσεις των άλλων, ασκώντας επιρροή και όχι βία.⁷¹ Ο πληθυσμός αποτελεί τον «ύψιστο σκοπό της διακυβέρνησης». Συγκεκριμένα η διακυβέρνηση έχει στόχους «την ευημερία του πληθυσμού, τη βελτίωση της κατάστασής του, την αύξηση του πλούτου του, της μακροβιότητάς του, της υγείας του κ.λπ.».⁷² Η κλασική εποχή, 18^{ος} αιώνας, στοχάστηκε και μελέτησε τη διακυβέρνηση, αναπτύσσοντας μια πολιτική και νομική θεωρία που εμπεριέχει την πειθαρχική οργάνωση των ανθρώπων με όρους κανονικοποίησης.⁷³ Ο May, επί παραδείγματι, αναφέρει ότι η κανονικοποίηση δρα στα άτομα και στον τρόπο που σκέφτονται για τον εαυτό τους, δια μέσου της επιρροής σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων πρακτικών και όχι με βίαιες πρακτικές.⁷⁴ Η έννοια της κανονικοποίησης θα αναλυθεί σε επόμενη ενότητα.

Αποτέλεσμα της διακυβέρνησης συνιστά η ανάπτυξη «ειδικών κυβερνητικών μηχανισμών» και η διαμόρφωση ενός «συμπλέγματος savoirs». Επιπλέον, η

⁷⁰ Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-1978)*, μτφρ. Graham Burchell, Palgrave MacMillan, New York 2009, σ. 354.

⁷¹ Μισέλ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», στον ίδιο, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σσ. 92-93.

⁷² Michel Foucault, «Κυβερνολογική (Διάλεξη της 1ης Φεβρουαρίου 1978)», ό.π., σ. 78.

⁷³ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*, μτφρ. Σωτήρης Σιαμανδούρας, Εστία, Αθήνα 2010, σσ. 107-108.

⁷⁴ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 155.

διακυβέρνηση αναφέρεται στο ιστορικό αποτέλεσμα ενός συνόλου ενεργειών, κατά τις οποίες το μεσαιωνικό κράτος δικαίου μετασχηματίζεται στο διοικητικό κράτος του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα, το οποίο βαθμιαία «κυβερνολογικοποιήθηκε». ⁷⁵ Ο Φουκώ ασχολείται με την έννοια της κυβερνολογικής στο ευρύτερο πλαίσιο της έρευνάς του για τη βιοπολιτική του πληθυσμού, η οποία στην πορεία θα την αντικαταστήσει. ⁷⁶

Κατά τον Φουκώ η κυβερνολογική συνδέεται σε μικρό βαθμό με την πολιτική φιλοσοφία και δεν σχετίζεται με τη δικαιοσύνη. Αποτελεί ένα σημαντικό θέμα που αφορά την πρακτική της διακυβέρνησης, τον τρόπο που πρέπει να ασκείται, τους ενδεδειγμένους ρόλους της, το συμφέρον που πρέπει να εξυπηρετεί και με ποιον τρόπο. ⁷⁷ Από τον 15^ο αιώνα στη Δύση, μέσω της χριστιανικής ποιμαντορίας, αναπτύσσεται μια σχέση υπακοής ανάμεσα στο κάθε άτομο ξεχωριστά και σε αυτόν που του υπόσχεται ότι θα τον οδηγήσει στη σωτηρία του. Η σχέση υπακοής πραγματοποιείται μέσα σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον σχέσης με την αλήθεια, όπου η αλήθεια έχει την έννοια του δόγματος. Η καθοδήγηση προαπαιτεί έναν συγκεκριμένο, εξατομικευμένο τρόπο γνώσης σχετικά με τα άτομα και εμπεριέχει κανόνες, γνώσεις, τρόπους εξέτασης, εξομολόγησης ως τεχνικές αναστοχασμού. Στο πλαίσιο της «καθοδήγησης της συνείδησης», αναπτύσσεται μια νέα κουλτούρα κατά την οποία τα άτομα οφείλουν να επιτρέπουν να κυβερνώνται· πρόκειται για την «τέχνη του κυβερνάν», η οποία εγείρει το ερώτημα «πώς να κυβερνήσουμε;» επομένως και το ερώτημα «πώς να μην κυβερνάται κάποιος». Με το ερώτημα αυτό ο Φουκώ δεν εννοεί ότι «δεν θέλουμε να μας κυβερνούν καθόλου», αλλά, σύμφωνα με τον τρόπο που το επεκτείνει, εννοεί «πώς να μην κυβερνηθούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, από εκείνους, στο όνομα αυτών εδώ των αρχών, για τέτοιους στόχους και μέσω τέτοιων διαδικασιών, όχι έτσι, όχι γι' αυτό, όχι από αυτούς». Ως εκ τούτου, προτείνει ότι «η τέχνη του να μην κυβερνάται κάποιος τόσο» αποτελεί και τον ορισμό της κριτικής. ⁷⁸

⁷⁵ Michel Foucault, *ό.π.*, σ. 84.

⁷⁶ Γεράσιμος Κακολύρης, «Ο Φουκώ για την κυβερνολογική», *ό.π.* σ. 84.

⁷⁷ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, *ό.π.*, σ. 275.

⁷⁸ Michel Foucault, *Τι είναι κριτική*; μτφρ. Θανάσης Λάγιος Πλέθρον/μικρόκοσμος, Αθήνα 2016, σσ. 10-13.

3. Μορφές εξουσίας και διαχείριση των πανδημιών

3.1. Κυριαρχία – Η διαχείριση της λέπρας

Η κυριαρχία εμφανίζεται ιστορικά κατά τον Μεσαίωνα και συνδέεται με μια μορφή εξουσίας που αφορά στον φεουδαρχικό τύπο εξουσίας και ουσιαστικά λειτουργεί βάσει της σχέσης ηγεμόνα – υπηκόου. Η θεμελίωση της εξουσίας βασίζεται στη φυσική ύπαρξη του ηγεμόνα και στόχος και αντικείμενό της ταυτόχρονα αποτελεί η ίδια η άσκηση της κυριαρχίας. Ασκείται κυρίως, στη γη και στα προϊόντα της, στην ιδιοποίηση των αγαθών και του πλούτου, στις διαρκείς δεσμεύσεις προσόδων με νομικούς όρους.⁷⁹

Η άσκηση της εξουσίας της κυριαρχίας θεμελιώνεται στον νόμο, ο οποίος είναι πάντα απειλητικός, «παραπέμπει πάντοτε στη ρομφαία».⁸⁰ Ο ανώτατος άρχοντας έχει δικαίωμα επί της ζωής των υπηκόων του, το οποίο διατυπώνεται ως δικαίωμα «ζωής και θανάτου», που επί της ουσίας είναι δικαίωμα να «επιβάλλεις τον θάνατο» ή να «επιτρέπεις τη ζωή⁸¹». Ο Φουκώ αναλύει τον νόμο – δίκαιο ιστορικά, αναφέροντας ότι από τον Μεσαίωνα οι μηχανισμοί της μοναρχίας, που εκφράζονται από τη θεωρία της κυριαρχίας, βασίζονται στη συγκρότηση ενός δικαίου που στηρίχθηκε στην αναδιαμόρφωση του ρωμαϊκού δικαίου.⁸² Το δίκαιο θεμελιώνεται σε τρία βασικά στοιχεία: «συγκροτείται ως ενιαίο σύνολο, η βούλησή της (εξουσίας) ταυτίζεται με τον νόμο και ασκείται μέσα από μηχανισμούς απαγόρευσης και κύρωσης».⁸³ Όμως, δεν αποτελεί μόνο ένα ισχυρό εργαλείο άσκησης της εξουσίας του μονάρχη, αλλά ταυτοχρόνως, συνιστά και τον τρόπο που έγινε αποδεκτό το μοναρχικό σύστημα. Έκτοτε, η εξουσία στη Δύση ασκείται βάσει των όρων του δικαίου.⁸⁴ Σε συνάρτηση με τον νόμο απαντάται η λειτουργία και η έννοια της τιμωρίας, η οποία κατά τη θεωρία της κυριαρχίας είναι ανταποδοτική,⁸⁵ καταδικάζει την εγκληματική πράξη με βασανισμό του σώματος και επίπονο θάνατο.

⁷⁹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σσ. 54-55

⁸⁰ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 168.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 158.

⁸² Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 53 - Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 104.

⁸³ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σσ. 103-104.

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 104.

⁸⁵ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 131.

Η κυριαρχία του νόμου θα επικρατήσει μέχρι και την κλασική εποχή (17^{ος}-18^{ος} αιώνας), ενώ αργότερα, η λειτουργία των νεότερων κοινωνιών θα βασιστεί κατά κύριο λόγο στο κανονιστικό πρότυπο (νόρμα). Ο νόμος δομείται από τη δυαδική αντίθεση του επιτρεπτού και του απαγορευμένου και εφαρμόζεται στα άτομα ακριβώς στη συγκεκριμένη, απαγορευμένη πράξη, καταδικάζοντάς την, αφήνοντας το πεδίο του επιτρεπτού ελεύθερο, καθώς συνιστά, κατά κάποιον τρόπο, ένα αδιάφορο πεδίο για τον νόμο. Το πεδίο αυτό θα επενδύσει ο κανόνας.⁸⁶ Το νομικό σύστημα που είχε αναπτύξει η θεωρία της κυριαρχίας ήταν αναγκαίο για την εφαρμογή των πειθαρχικών μηχανισμών επιβολής, αλλά και για τη συγκάλυψή τους, ώστε η άσκηση της εξουσίας να επιφέρει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.⁸⁷

Η εξουσία της κυριαρχίας είναι μια εξουσία καταπιεστική, η οποία επιβάλλεται με τον διαχωρισμό και τον αποκλεισμό. Αποτελεί έναν τύπο εξουσίας που ο Φουκώ αποτυπώνει στο μοντέλο «αποκλεισμού των λεπρών». Στη διάρκεια του Μεσαίωνα εμφανίστηκε στη Δύση η λέπρα, που ο τρόπος διαχείρισής της περιλάμβανε ένα σκληρό «διαμερισμό», μέσω της κοινωνικής πρακτικής της «αποβολής» του λεπρού, η οποία συνίσταται στην απομάκρυνσή του από το κοινωνικό πλαίσιο και την απαγόρευση της επαφής του με άτομα που δεν είχαν προσβληθεί από τον ιό. Επιπλέον, πρακτική διαχείρισης της λέπρας ήταν η «απόρριψή» του λεπρού από την πόλη σε έναν αόριστο, εξωτερικό κόσμο και η πολιτική και νομική «απαξίωσή» του. Ο αποκλεισμός του σηματοδοτούσε την είσοδό του στον θάνατο. Πρόκειται για το «μοντέλο αποκλεισμού του λεπρού» από το κοινωνικό σώμα, το οποίο υποκίνησε «πρακτικές αποκλεισμού» σε πληθώρα «μη κανονικών» όπως είναι οι τρελοί, οι άρρωστοι, οι φτωχοί, οι εγκληματίες.⁸⁸

Η λέπρα αποτελεί το σύστοιχο του «στιγματισμού⁸⁹» και συντάσσεται με την «απαξίωση», την «εξορία», τη «στέρηση», την «άρνηση», την «παραγνώριση» τον «αποκλεισμό», τον «διωγμό», την «απόρριψη» και στοχεύει σε μια «καθαρή» κοινωνία⁹⁰ το πολιτικό όνειρο της λέπρας είναι η «καθαρή κοινότητα»⁹¹

⁸⁶ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Άντα Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα 2007, σ. 86.

⁸⁷ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σσ. 56-57.

⁸⁸ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σσ. 96-98.

⁸⁹ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 226.

⁹⁰ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σσ. 98, 102-103.

⁹¹ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 226.

3.2. Φουκωική ερμηνεία της Βιοεξουσίας

Σύμφωνα με την κυρίαρχη εξουσία ο ανώτατος άρχοντας κατείχε το δικαίωμα ζωής και θανάτου επί των υπηκόων του το δικαίωμα να *επιβάλλεις τον θάνατο* ή να *επιτρέπεις τη ζωή*, και το ασκούσε, εφόσον απειλείτο η ύπαρξή του. Αυτή τη μορφή εξουσίας σχετίζεται με την ιστορική μορφή κοινωνίας, όπου η εξουσία κατείχε το δικαίωμα παρακράτησης και ιδιοποίησης τμήματος του πλούτου, βίαιης αφαίρεσης των αγαθών και της εργασίας, το δικαίωμα επιβολής στον χρόνο και στα σώματα των υπηκόων της, κοντολογίς στη ζωή τους. Όμως, από την κλασική εποχή (17ος-18ος αιώνας), αυτοί οι μηχανισμοί της εξουσίας διαφοροποιήθηκαν ριζικά, ώστε η «παρακράτηση» να μην αποτελεί πια την κυρίαρχη μορφή της εξουσίας, αλλά ένα μέρος της. Η εξουσία εφεξής, κυρίως, δημιουργεί δυνάμεις και τις επεκτείνει, παρά τις παρακωλύει και τις αναστέλλει. Με αυτόν τον τρόπο αναπτύσσεται μια εξουσία με επίκεντρο τη ζωή και τη διαχείρισή της, όπου το δικαίωμα του θανάτου, που κατείχε ο ανώτατος άρχοντας για να υπεραμύνεται της ζωής του, μετατρέπεται στο δικαίωμα του κοινωνικού συνόλου να υπερασπίζεται και να προστατεύει τη ζωή του⁹². Από την εποχή της νεωτερικότητας⁹³ μία νέα μορφή στην πολιτική διάσταση του ανθρώπου, αποτελεί το μείζον ζήτημα, η εστίαση στη ζωή του «ως έμβιου όντος».⁹⁴ Οι συνέπειες που επέφερε η αλλαγή αυτή καθόρισαν και εξακολουθούν να καθορίζουν τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος τον εαυτό του ως άτομο, αλλά και ως μέρος του συνόλου, καθώς και τον τρόπο σκέψης του σε σχέση με τη ζωή του, το σώμα του και με τους άλλους, την ψυχή του και τις πράξεις του⁹⁵. Η νέα μορφή της πολιτικής εξουσίας είναι αυτή που χαρακτηρίζεται από τον Φουκώ ως «εποχή της

⁹² Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι. Η Βούληση για Γνώση*, ό.π., σσ. 158-159.

⁹³ «Νεωτερικότητα κατά τον Foucault, έχει της εξής τρεις σημασίες: πρώτον είναι μία ιστορική εποχή (η νεωτερικότητα εγκαινιάζεται από τη Γαλλική επανάσταση και καλύπτει τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα), δεύτερον, είναι ένα σύστημα σκέψης και γνώσης του οποίου θεμελιωτική και λειτουργική αρχή είναι ο άνθρωπος, και τρίτον, είναι μια στάση ζωής, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι η λειτουργία γενικών (καθολικών) γνωστικών και ηθικών κανόνων [...]. “Ο άνθρωπος είναι μια όψιμη επιινόηση” γράφει με έμφαση ο Foucault, και συνδέει την εμφάνιση της νεωτερικότητας με την ανάπτυξη των επιστημών του ανθρώπου», (Θεόδωρος Γεωργίου, *Στα υπόγεια της σκέψης και της ιστορίας. Δοκίμιο για τον Michel Foucault*, Futura, Αθήνα 2002, σσ. 72-73).

⁹⁴ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι. Η Βούληση για Γνώση*, ό.π., σ. 167.

⁹⁵ «Η νεώτερη ψυχή είναι η ψυχολογική ψυχή, τα ηθικά συστατικά της οποίας είναι ενσωματωμένα σε μια λογική του κανονικού και του μη κανονικού. Είμαστε δέσμοι αυτής της νεώτερης ψυχής, όχι απλά επειδή μας επιβάλλεται, αλλά επειδή, σε αυτό το συγκεκριμένο σημείο της ιστορίας μας, συνιστά αυτό που είμαστε [...] ο Φουκώ, αντιστρέφοντας την παλιά χριστιανική διατύπωση, ανακοινώνει ότι “η ψυχή είναι η φυλακή του σώματος”, (Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 146).

βιοεξουσίας».⁹⁶ Η εμφάνιση της βιοεξουσίας γίνεται σε μια ιστορική στιγμή μετάβασης από τον Διαφωτισμό (τέλη 17^{ου}-αρχές 18^{ου} αιώνα) στη νεωτερικότητα (εγκαινιάζεται από τη Γαλλική επανάσταση και καλύπτει τον 19^ο-20^ο αιώνα), κατά την οποία μετασχηματίζεται το σύστημα σκέψης και γνώσης. Εφεξής, θα αποτελεί τη βασική αρχή της ζωής.⁹⁷ Η βιοεξουσία αποτελεί ενδεχομένως, την πρώτη ιστορική στιγμή, που ο βιολογικός παράγοντας ενσωματώνεται και αντικατοπτρίζεται στην πολιτική σφαίρα.⁹⁸

Με τον όρο «βιοεξουσία» ο Φουκώ εννοεί την *εξουσία επί της ζωής*, που από τον 17^ο αιώνα αναπτύχθηκε σε δύο βασικές, διαφορετικές διαστάσεις, οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους, χωρίς να εναντιώνονται η μία την άλλη. Η πρώτη χρονικά, διάσταση εστιάζει στο σώμα ιδωμένο ως μηχανή και αφορά την *ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος*. Με μια σειρά από πειθαρχικές, τεχνικές εξουσίας, το σώμα εκγυμνάζεται, ενισχύει τις ικανότητές του, μεγιστοποιεί τις δυνάμεις του, αυξάνει τη χρησιμότητά του, καθώς μετατρέπεται σε ένα πειθαρχημένο σώμα, ενταγμένο σε συστήματα ελέγχου (στρατώνας, φυλακή, σχολείο). Η δεύτερη διάσταση της «βιοεξουσίας» που τοποθετείται αργότερα, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, εστιάζει στο σώμα, ιδωμένο όμως, ως είδος και αφορά τη «βιοπολιτική του πληθυσμού». Το σώμα αντιμετωπίζεται βάσει της μηχανικής του ως έμβιο και το οποίο είναι χρήσιμο ως βάση για τις βιολογικές διαδικασίες (γεννήσεις, θνητότητα, πολλαπλασιασμό, επίπεδο υγείας), που με μια ακολουθία από «ρυθμιστικούς ελέγχους» ασκούνται παρεμβάσεις σε αυτές.⁹⁹

Οι δύο διαστάσεις της «βιοεξουσίας», *οι πειθαρχίες του σώματος – η ανατομική διάσταση και οι ρυθμίσεις του πληθυσμού – η βιολογική διάσταση*, συνθέτουν την οργάνωση της «εξουσίας επί της ζωής», η οποία «επενδύει απ' άκρου εις άκρον τη ζωή».¹⁰⁰ Οι πειθαρχίες του σώματος αποτυπώνονται στην ακολουθία «σώμα – οργανισμός – πειθαρχία – θεσμοί» και η βιοπολιτική στην ακολουθία «βιολογικές διεργασίες – ρυθμιστικοί μηχανισμοί – κράτος».¹⁰¹ Το ζωντανό, θνητό σώμα, κατά

⁹⁶ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 163.

⁹⁷ Θεόδωρος Γεωργίου, *Στα υπόγεια της σκέψης και της ιστορίας. Δοκίμιο για τον Michel Foucault*, ό.π., σ. 52.

⁹⁸ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 166.

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 162.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σσ. 162-163.

¹⁰¹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 307.

τον Φουκώ αποτελεί το επίκεντρο κάθε πολιτικής, «δεν υπάρχει πολιτική που να μην είναι πολιτική των σωμάτων».¹⁰²

3.3. Πειθαρχία – Η διαχείριση της πανούκλας

Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα εμφανίζεται ένας νέος τύπος εξουσίας, η «πειθαρχική» εξουσία. Η πειθαρχική εξουσία, ιστορικά, έπεται της κυρίαρχης εξουσίας στην οποία και αντιτίθεται. Η πειθαρχία συνιστά τη μορφή της εξουσίας που επικεντρώνεται στα σώματα, στην κατανομή τους σε σχέση με τον χρόνο και τον χώρο, στη μέγιστη αποτελεσματικότητά τους βάσει μιας οικονομίας της εξουσίας, στην εργασία, διαμέσου ενός πολύμορφου και διαρκούς συστήματος «επιτήρησης και τιμωρίας».¹⁰³ Η πειθαρχία εγκαινιάζει την εποχή της «τιμωρητικής λιτότητας» και ο κολασμός γίνεται λιγότερο σκληρός και επώδυνος και περισσότερο ανθρώπινος από τον κολασμό της κυριαρχίας. Ο λόγος της μετατροπής αυτής βρίσκεται στην αλλαγή του στόχου της τιμωρίας. Η πειθαρχία δεν καταδικάζει μόνο την εγκληματική πράξη, αλλά και αυτό που «είναι» ο παραβάτης, την ψυχή του.¹⁰⁴ Όπως σημειώνει ο Φουκώ: «Τιμωρούμε, με την έννοια ότι θέλουμε να επιτευχθεί μια τιμωρία».¹⁰⁵ Ο ρόλος της τιμωρία είναι πλέον περισσότερο σωφρονιστικός και το έγκλημα αποτελεί μια συμπεριφορά που χρήζει παρέμβασης. Ο εγκληματίας αντιμετωπίζεται ως ένα άτομο που ήταν μέλος του κοινωνικού συνόλου και πρόκειται να επανενταχθεί σε αυτό.¹⁰⁶ Ο υλικός χώρος που συνοψίζει την οργάνωση και τη στόχευση της πειθαρχίας είναι η φυλακή.¹⁰⁷

Πιο συγκεκριμένα, κατά τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα οι τεχνολογίες της εξουσίας έχουν ως επίκεντρο το σώμα, το οποίο αντιμετωπίζεται εξατομικευμένα, διαμέσου διαδικασιών που εξασφαλίζουν την κατανομή του στον χώρο με τον «διαχωρισμό, την ευθυγράμμιση, τη στοίχιση και την επιτήρησή του», με τέτοιον τρόπο, ώστε να είναι πλήρως ορατό. Στο πλαίσιο αυτό, προστίθενται τεχνικές

¹⁰² Paul B. Preciado, «Μαθαίνοντας από τον ιό», μτφρ. Νατάσα Τριτάκη, ιστοχώρος *Σφίγγα και άλλες χίμαιρες σε δύσκολους καιρούς* (2020).

¹⁰³ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 55.

¹⁰⁴ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σσ. 23, 25, 27.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 31.

¹⁰⁶ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σσ. 131-132, 139-140.

¹⁰⁷ Michel Foucault, *Η τιμωρητική κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972-73)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης Πλέθρον, Αθήνα 2016, σ. 203.

«εξορθολογισμού» και σκληρής οικονομίας της εξουσίας, που εγγράφονται σε ένα σύστημα επιτήρησης (ιεραρχίας, εποπτείας, εγγράφων), το οποίο πρέπει να ασκείται με τον πιο ανέξοδο τρόπο. Η τεχνολογία αυτή της εξουσίας χαρακτηρίζεται ως «πειθαρχική τεχνολογία της εργασίας». Η πειθαρχία στοχεύει να ορίσει τη ζωή του πλήθους με τέτοιον τρόπο, κατά τον οποίο το πλήθος δεν αντιμετωπίζεται ως πληθυσμός-μάζα, αλλά ως εξατομικευμένα σώματα που εκπαιδεύονται, επιτηρούνται, χρησιμοποιούνται και όταν απειθαρχούν τιμωρούνται.

Επομένως, η πειθαρχία διαφοροποιείται πλήρως από τη θεωρία της κυριαρχίας και ο τύπος εξουσίας που αντιπροσωπεύει, είχε ως μείζονα ιστορική συνέπεια να αποτελέσει «ένα από τα θεμελιώδη εργαλεία της εγκαθίδρυσης του βιομηχανικού καπιταλισμού».¹⁰⁸ Η αποτελεσματικότητα της πειθαρχικής εξουσίας έγκειται σε απλά εργαλεία, όπως είναι το «ιεραρχικό βλέμμα», η «κανονικοποιητική κύρωση» και η «εξέταση».¹⁰⁹ Ο Φουκώ υποστηρίζει ότι και οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πειθαρχικές, καθώς οι βασικοί μηχανισμοί τους έχουν τη μορφή της «κατακράτησης», ο κύριος στόχος τους είναι η συγκρότηση της «εργατικής δύναμης» και το πρωτεύον εργαλείο τους είναι η «απόκτηση πειθαρχιών ή συνηθειών».¹¹⁰

Παρόλο που οι δύο τύποι εξουσίας, η κυριαρχία και η πειθαρχία, διαφοροποιούνται ριζικά, το νομικό υπόβαθρο της θεωρίας της κυριαρχίας, «ως ιδεολογίας του δικαίου» δεν εγκαταλείφθηκε, αντίθετα, διατηρήθηκε. Από τον 19^ο αιώνα οι σύγχρονες, δυτικές κοινωνίες συγκροτούνται βάσει δύο ετερογενών ορίων, του δικαίου της κυριαρχίας, μιας νομοθεσίας που διατυπώνει το δίκαιο του κοινωνικού σώματος και παράλληλα του σύνθετου πλέγματος των πειθαρχικών καταναγκασμών που διασφαλίζουν την κοινωνική ενότητα.¹¹¹

Κατά τον Φουκώ, όπως αναφέρθηκε, το σώμα βρίσκεται πάντα στο επίκεντρο της πολιτικής και των συστημάτων της εξουσίας σε συσχετισμό με τη μορφή των τιμωρητικών καθεστώτων και των συστημάτων παραγωγής τους. Υπό αυτή την έννοια, είτε πρόκειται για κυριαρχικά συστήματα που εφαρμόζουν βίαιες σωματικές τιμωρίες είτε για το μεταγενέστερο βιομηχανικό σύστημα του 19^{ου} αιώνα που χρειάζεται μια ελεύθερη αγορά για το εργατικό δυναμικό και εφαρμόζει πιο ήπιες τιμωρίες σωφρονιστικού χαρακτήρα,¹¹² το σώμα συνιστά το αντικείμενο και τον

¹⁰⁸ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 55.

¹⁰⁹ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 195.

¹¹⁰ Michel Foucault, *Η τιμωρητική κοινωνία*, ό.π., σ. 215.

¹¹¹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σσ. 56-57.

¹¹² Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 34.

στόχο της εξουσίας.¹¹³ Επιπλέον, αποτελεί το επίκεντρο των τιμωρητικών συστημάτων των κοινωνιών, η μελέτη των οποίων βασίζεται σε μια συγκεκριμένη «πολιτική οικονομία» του σώματος, σε μια «πολιτική επένδυση» του σώματος, κατά την οποία μια σειρά περίπλοκων και αμοιβαίων σχέσεων εξουσίας, εκγύμνασης, βασανισμού, εξαναγκασμού και υποχρεώσεων, το συνδέει με την οικονομική χρησιμοποίησή του. Εντούτοις, η παραγωγική δύναμή του, νοείται και λειτουργεί ως τέτοια, εφόσον το σώμα είναι ενταγμένο σε ένα σύστημα καθυπόταξης. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την καθυπόταξη του σώματος επεκτείνονται σε μη βίαιες, ήπιες τεχνικές που διαπερνούν και ελέγχουν το σώμα. Ο Φουκώ επισημαίνει ότι πρόκειται για μια «γνώση» του σώματος που την αποκαλεί «πολιτική τεχνολογία του σώματος», η οποία χρησιμοποιεί ποικίλα εργαλεία και μεθόδους· είναι όπως την ονομάζει «διάχυτη».¹¹⁴ Πρόκειται για μια «μικροφυσική της εξουσίας», που επιτρέπει τη μελέτη της λειτουργίας της εξουσίας στις πιο ελάχιστες διαδικασίες καθυπόταξης και πολιτικής επένδυσης των σωμάτων.¹¹⁵ Η πειθαρχία αφορά στον τύπο εξουσίας που δεν διερωτάται για τον τρόπο γένεσης του κράτους, αλλά αναφέρεται σε λεπτομερείς τεχνικές παιδαγωγικής και σε αδιόρατους κανόνες καθυπόταξης.¹¹⁶ Αποτελεί την «πολιτική ανατομία της λεπτομέρειας».¹¹⁷

Η πειθαρχία, αναφορικά με τη διαχείριση των ατόμων, αρχικά αναπτύσσει τεχνικές κατανομής τους στον χώρο, οι οποίες περιλαμβάνουν την «περίφραξη», «την αρχή της στοιχειώδους εντόπισης ή του διατετραγωνισμού», τον «κανόνα των λειτουργικών θέσεων» και τα «εναλλάξιμα στοιχεία».¹¹⁸ Η περίφραξη αφορά σε έναν χώρο ετερογενή και περιχαρακωμένο, αποκλεισμένο από το περιβάλλον του (π.χ. κολλέγια, οικοτροφεία, στρατώνες, εργοστάσια).¹¹⁹ Όμως, η περίφραξη δεν επαρκεί για να ικανοποιηθούν οι στοχεύσεις των πειθαρχικών μηχανισμών, οπότε αναπτύσσεται παράλληλα και η αρχή της στοιχειώδους εντόπισης, κατά την οποία σε κάθε άτομο αντιστοιχεί μία συγκεκριμένη θέση και αντιστρόφως. Πρόκειται για μια αναλυτική οργάνωση του χώρου που παρέχει τη δυνατότητα ελέγχου της παρουσίας - απουσίας, της ενίσχυσης ή διακοπής της επικοινωνίας, της επιτήρησης της διαγωγής, που βασική της επιδίωξη είναι «να γνωρίσει, να ελέγξει και να χρησιμοποιήσει» τα

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 156.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 35.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 159.

¹¹⁶ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σ. 85.

¹¹⁷ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π.*, σ. 160.

¹¹⁸ Στο ίδιο, σσ. 162-170.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σσ. 162-163.

άτομα.¹²⁰ Ο κανόνας των λειτουργικών θέσεων αφορά στην κωδικοποίηση του χώρου και ιδιαιτέρως του ελεύθερου χώρου. Διαμοιράζει και διατετραγωνίζει τον χώρο, ώστε να αναδεικνύει τη μέγιστη χρησιμότητά του.¹²¹ Τα εναλλάξιμα στοιχεία ορίζουν τη θέση του ατόμου σε μια ταξινόμηση βάσει της «βαθμίδας» του, αφορά την «βαθμιδωτή κατάταξη» που εξατομικεύει τα άτομα διαμέσου της τοποθέτησής τους και τα κατανέμει σε ένα πλέγμα σχέσεων.¹²²

Η πειθαρχική οργάνωση κατασκευάζει πολυσύνθετους χώρους που λειτουργούν ως «ζωντανοί πίνακες», βάσει της αρχιτεκτονικής δομής τους, της λειτουργικότητάς τους και της ιεράρχησης που επιβάλλουν. Αποτελούν χώρους με διττή διάσταση, πραγματικούς αναφορικά με τη δομή και τα στοιχεία που τους απαρτίζουν (κτίρια, αίθουσες, διαρρύθμιση) και ιδεατούς ως προς τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν. Οι «πίνακες» επιτρέπουν τη σύνδεση της τεχνικής της εξουσίας με τη μέθοδο της γνώσης που οδηγεί στον μετασχηματισμό του ακαθόριστου πλήθους σε ταξινομημένη πολλαπλότητα και αποτελεί την προϋπόθεση για μια «μικροφυσική της εξουσίας».¹²³

Παράλληλα με τις πειθαρχικές τεχνικές που αναπτύχθηκαν και διαμόρφωσαν τη σχέση του ατόμου με τον χώρο, αναπτύχθηκαν και τεχνικές οργάνωσης του χρόνου. Αρχικά, ο τρόπος «χρήσης του χρόνου» δεν αποτελεί μια ιδέα που εγκαινιάζει η πειθαρχία, αλλά προέρχεται από το θρησκευτικό πρότυπο πειθαρχικής οργάνωσης που υιοθέτησαν τα κολέγια, τα εργαστήρια, τα εργοστάσια, τα νοσοκομεία και ο στρατός. Οι νέες πειθαρχίες οικειοποιούνται αυτές τις μεθόδους, αλλά τις διαφοροποιούν υπολογίζοντας τον χρόνο στις μικρότερες υποδιαιρέσεις του, επιφέροντας έναν αυστηρό «διατετραγωνισμό του χρόνου» που στοχεύει στην προσήλωση του ατόμου στην εργασία του. Αυτό όμως, δεν αποτελεί παρά τη βασική αρχή της καινοφανούς, πειθαρχικής οργάνωσης του χρόνου¹²⁴ Οι τεχνικές της πειθαρχίας πλέον, διαπερνούν βαθιά και με μεγάλη ακρίβεια τις ενέργειες και την κίνηση των σωμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο εισάγεται η «χρονική επεξεργασία της πράξης», κατά την οποία το σώμα υπακούει με νέο τρόπο στις απαιτήσεις του χρόνου και ο χρόνος διεισδύει στο σώμα ταυτόχρονα με τον λεπτομερή έλεγχο της

¹²⁰ Στο ίδιο, σσ. 163-164.

¹²¹ Στο ίδιο, σσ. 164-166.

¹²² Στο ίδιο, σσ. 166-167.

¹²³ Στο ίδιο, σσ. 169-170.

¹²⁴ Στο ίδιο, σσ. 171-173.

εξουσίας.¹²⁵ Βάσει αυτής της πειθαρχικής λειτουργίας «συσχετίζεται το σώμα και η κίνηση» ως προϋπόθεση για τη μέγιστη αποτελεσματικότητα και ταχύτητα,¹²⁶ που οδηγεί στη «συνάρθρωση σώματος-αντικειμένου» με επακόλουθο την «εργαλειακή κωδίκευση του σώματος» (η οποία συνίσταται στον καθορισμό συγκεκριμένων κινήσεων του σώματος σε σχέση με ένα αντικείμενο χειρισμού π.χ. όπλο). Σύμφωνα με αυτές τις λειτουργίες διαμορφώνεται το «σώμα-όπλο» το «σώμα-εργαλείο», το «σώμα-μηχανή».¹²⁷ Επιπλέον, η πειθαρχία βασίζεται στη συνεχή αύξηση της χρήσης του χρόνου, ώστε καταλήγει στην «εξαντλητική χρησιμοποίησή του», επιδιώκοντας «ένα ιδεατό σημείο όπου η μέγιστη ταχύτητα συνδυάζεται με τη μέγιστη αποτελεσματικότητα».¹²⁸

Οι πειθαρχίες, βάσει της αναλυτικής οργάνωσης του χώρου και της διάρθρωσης των δραστηριοτήτων, αναζητούν τον τρόπο «κεφαλαιοποίησης του χρόνου των ατόμων» με σκοπό τη μέγιστη παραγωγικότητά τους. Οι μέθοδοι για την επίτευξή του εντοπίζονται στη στρατιωτική οργάνωση, η οποία περιλαμβάνει τη «διαίρεση του χρόνου», τη «συναρμογή των διαδοχικών βαθμίδων», την επίτευξη του τελικού στόχου μιας δοκιμασίας, τη «σειριακή διάταξη».¹²⁹ Η συγκρότηση του μηχανισμού που επιδιώκει η πειθαρχία έχει ανάγκη τη «σύνθεση δυνάμεων», ώστε να καταστεί αποτελεσματικός. Το σώμα όχι μόνο κατανέμεται στον χώρο, αλλά αποκτά τον ρόλο του «εξαρτήματος» μιας πολυδιάστατης μηχανής, που για να αποδώσει το μέγιστο της παραγωγής της, είναι αναγκαίος ο άρτιος συνδυασμός του χρόνου του κάθε εξαρτήματος- σώματος. Επίσης, η λεπτομερής συνάρθρωση των δυνάμεων ακολουθείται από ένα καθορισμένο σύστημα καθοδήγησης που στηρίζεται σε σύντομες και σαφείς προσταγές, που λειτουργούν κυρίως ως κώδικες στους οποίους το σώμα εκπαιδεύεται να υπακούει.¹³⁰

3.4. Από το μοντέλο αποκλεισμού του λεπρού στο μοντέλο εγκλεισμού του πανωλόβλητου

¹²⁵ Στο ίδιο, σσ. 173-174.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 174.

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 175.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 176.

¹²⁹ Στο ίδιο, σσ. 180-185.

¹³⁰ Στο ίδιο, σσ. 186-191.

Κατά τον Φουκώ, η πειθαρχική οργάνωση, ως μοντέλο πολιτικού ελέγχου αποτυπώνεται στο «μοντέλο εγκλεισμού του πανωλόβλητου», το οποίο εμφανίστηκε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και τις αρχές του 18^{ου} αιώνα,¹³¹ και διαδέχθηκε το «μοντέλο αποκλεισμού του λεπρού» από το οποίο διαφοροποιήθηκε.¹³² Όταν μια πόλη βρισκόταν σε «κατάσταση πανούκλας»¹³³ εφαρμόζονταν μια σειρά συγκεκριμένων μέτρων που έθεταν την πόλη σε καραντίνα. Συγκεκριμένα, τα μέτρα αφορούσαν τον «αυστηρό διατετραγωνισμό του χώρου», την απαγόρευση κυκλοφορίας των ατόμων, αν αυτό ήταν απόλυτα αναγκαίο, αλλά χωρίς συναντήσεις και συναναστροφές. Σε περίπτωση παραβίασης των μέτρων το άτομο εξέθετε τη ζωή του σε κίνδυνο είτε λόγω μόλυνσης είτε λόγω τιμωρίας.¹³⁴ Στους δρόμους κυκλοφορούσαν οι επόπτες και οι φρουροί, για να ελέγχουν διαρκώς τις κινήσεις των ατόμων, αλλά και τους νεκρούς ή τους νοσούντες σε κάθε σπίτι. Πρόκειται για ένα σύστημα αυστηρής επιτήρησης και αδιάλειπτης καταγραφής, υπό το άγρυπνο βλέμμα του ελέγχου.¹³⁵

Το μοντέλο διαχείρισης της λέπρας υποκίνησε τον αποκλεισμό, σε αντίθεση με το μοντέλο διαχείρισης της πανούκλας που «υποκίνησε πειθαρχικά σχήματα», τα οποία επιβάλλον «πολλαπλές διαιρέσεις»¹³⁶ τόσο των ατόμων, όσο και του χώρου,¹³⁷ «εξατομικευτικές κατανομές»¹³⁸ στον χώρο, δηλαδή την υποχρέωση του καθενός να βρίσκεται ακριβώς εκεί που οφείλει να είναι¹³⁹ και αντιστοίχως «μια οργάνωση σε βάθος των επιτηρήσεων και των ελέγχων» που έχει ως αποτέλεσμα «μια επίταση και μια διακλάδωση της εξουσίας».¹⁴⁰ Το μοντέλο διαχείρισης της πανούκλας διαφοροποιείται πλήρως από τον «μαζικό και δυαδικό διαχωρισμό»¹⁴¹ των ασθενών από τους υγιείς. Συνεπώς, οι νοσούντες δεν αποκλείονται από την πόλη, όπως συνέβαινε σύμφωνα με το μοντέλο διαχείρισης της λέπρας.¹⁴² Σε αντίθεση με το

¹³¹ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί, ό.π.*, σ. 99.

¹³² Στο ίδιο, σ. 98.

¹³³ Στο ίδιο, σ. 100.

¹³⁴ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π.*, σ. 223.

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 224.

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 226.

¹³⁷ Γεράσιμος Κακολύρης, «Μια φουκωϊκή ανίχνευση των απαρχών της διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19», *Τοπικά 1θ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου/νήσος, Αθήνα 2020, σσ. 161-166, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.frenchphilosophy.gr/wp-content/uploads/2020/04/Kakoliris-G.-Mia-foukoiki-anichneusiton-aparchon-tiw-diacheirisis-tis-pandimias-tou-koronoiou-Covid-19.pdf>

¹³⁸ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π.*, σ. 226.

¹³⁹ Γεράσιμος Κακολύρης, «Μια φουκωϊκή ανίχνευση των απαρχών της διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19», *ό.π.*, σ. 163.

¹⁴⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π.*, σ. 226.

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 226.

¹⁴² Γεράσιμος Κακολύρης, «Μια φουκωϊκή ανίχνευση των απαρχών της διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19», *ό.π.*, σ. 162.

μοντέλο διαχείρισης της λέπρας, κατά το οποίο ο λεπρός αποκλείονταν από την κοινωνία ως επικίνδυνος, κατά το μοντέλο διαχείρισης της πανούκλας όχι μόνο ο πανωλόβλητος, αλλά όλος ο πληθυσμός, τοποθετείτο στο επίκεντρο ενός πειθαρχικού μηχανισμού, που είχε σκοπό την αναχαίτιση της εξάπλωσης της μεταδοτικής νόσου μέσα από τον αυστηρό έλεγχο της κυκλοφορίας των σωμάτων¹⁴³.

Κατά τη διαχείριση της πανούκλας όλοι, νοσούντες και υγιείς, τίθενται σε «καραντίνα», γίνεται προσπάθεια να καθοριστούν οι παρουσίες όλων, ασθενών και υγιών και να ελέγχονται απόλυτα, πρόκειται, δηλαδή για εγκλεισμό. Στόχος είναι η μεγιστοποίηση της υγείας, της μακροζωία, η ενίσχυση της δύναμης των ανθρώπων, βαθύτερο στόχο αποτελεί η παραγωγή υγιούς πληθυσμού.¹⁴⁴ Η πανούκλα, είτε σε πραγματικό είτε σε φαντασιακό επίπεδο, ταυτίζεται με μια «μορφή αταξίας» που έχει «ως ιατρικό και πολιτικό σύστοιχο την πειθαρχία». Η «μόλυνση» που οφείλει να θεραπευθεί ή να αποφευχθεί, δεν έχει μόνο την ιατρική έννοια της ασθένειας από τον ιό, αλλά ενέχει πολλαπλές ερμηνείες πολιτικής διάστασης. Υπό αυτό το πρίσμα, «μολύνσεις» αποτελούν οι εξεγέρσεις, τα εγκλήματα, η αλητεία, η λιποταξία, ή ο βίος των ανθρώπων σε «μορφή αταξίας».¹⁴⁵ Όπως σημειώνει ο Φουκώ: «στην πανούκλα απαντά η τάξη. [...] Η τάξη καθορίζει για τον καθένα τη θέση του».¹⁴⁶ Οι πειθαρχικοί μηχανισμοί που ενεργοποιούνται προκειμένου να διατηρηθεί η τάξη και να ασκείται ο έλεγχος, διεισδύουν «μέχρι τον ελάχιστο πυρήνα της ατομικότητας»,¹⁴⁷ «μέσω μιας ολοκληρωμένης ιεραρχίας που διασφαλίζει την τριχοειδή λειτουργία της εξουσίας».¹⁴⁸ Πρόκειται, δηλαδή, για μια «εξαντλητική εξουσία», η οποία ασκείται στην έσχατη πληρότητά της.¹⁴⁹ Η «πειθαρχημένη κοινωνία» συνοδεύει το πολιτικό όνειρο της διαχείρισης της πανούκλας. Η «πανωλόβλητη πόλη» σηματοδοτεί την ιδεατή κυβερνωμένη πόλη, η οποία λειτουργεί εξ ολοκλήρου βάσει συστημάτων ιεραρχίας, επιτήρησης, αδιάκοπου βλέμματος, καταγραφής. Συνεπώς, η άσκηση της εξουσίας επεκτείνεται παντού και διεισδύει με διακριτικό τρόπο στα ατομικά

¹⁴³ Στο ίδιο, σ.161.

¹⁴⁴ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί, ό.π.*, σσ. 102–103.

¹⁴⁵ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π.*, σ. 226.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 225.

¹⁴⁷ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί, ό.π.*, σ. 102.

¹⁴⁸ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π.*, σ. 226.

¹⁴⁹ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί, ό.π.*, σ. 104.

σώματα.¹⁵⁰ Η κατάσταση της πανούκλας αποτελεί επίσης το όνειρο των κυβερνώντων «για να δουν τις τέλειες πειθαρχίες να λειτουργούν».¹⁵¹

3.5. Κανονικοποίηση

Ο 18^{ος} αιώνας επινόησε μια τεχνική διακυβέρνησης την «πειθαρχική οργάνωση» που αποσκοπεί σε αυτό που ο Φουκώ αποκαλεί «κανονικοποίηση».¹⁵² Οι πειθαρχικές τεχνικές, οι οποίες εφαρμόζονται παράλληλα με το νομικό ποινικό σύστημα, λειτουργούν ως μικροποιές που αφορούν τον χώρο τον οποίο οι νόμοι αφήνουν ακάλυπτο, διότι είναι φαινομενικά ασήμαντος. Σε αυτό το πλαίσιο, στα σχολεία, στα εργαστήρια, στα εργοστάσια, στον στρατό εφαρμόζεται ένας μικρός τιμωρητικός μηχανισμός σχετικά με την ανυπακοή του σώματος και με την κακή διαγωγή (καθυστέρηση στο ωράριο, απρεπής συμπεριφορά, αγένεια κ.ά.), που η λειτουργία του βασίζεται σε ένα κανονιστικό πλαίσιο.¹⁵³ Σχετικά με το σώμα ο Φουκώ αναφέρει ότι «το σώμα γίνεται χρήσιμη δύναμη μόνο αν είναι ταυτοχρόνως παραγωγικό σώμα και καθυποταγμένο σώμα».¹⁵⁴ Στόχος των μικροποιών είναι να τιμωρούνται οι ελάχιστες εκφάνσεις της διαγωγής και τα σημεία που, κατά αρχική προσέγγιση, δεν ενδιαφέρουν τον πειθαρχικό μηχανισμό. Ο χαρακτήρας του μικρού ποινικού μηχανισμού είναι σωφρονιστικός, καθώς στοχεύει στη συμμόρφωση με τους κανόνες. Επίσης, είναι διορθωτικός, καθώς με την επανάληψη της άσκησης, η οποία έχει τιμωρητική χροιά, στοχεύει στην εκμάθηση και ενέχει την έννοια της κατανομής, βάσει του δίπολου θετικού αρνητικού, καλού κακού. Η κατανομή επιτελείται μέσω του συστήματος «ανταμοιβής – κύρωσης», κατά το οποίο η ανταμοιβή οδηγεί σε προαγωγή και η κύρωση σε υποβάθμιση.¹⁵⁵ Πρόκειται για ένα σύστημα ποινικότητας

¹⁵⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 226.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 227.

¹⁵² Σχετικά με τη διαδικασία της κανονικοποίησης ο Φουκώ παραπέμπει στο βιβλίο του Ζωρζ Κανγκκιλέμ, *Το κανονικό και το παθολογικό*, στο οποίο ο Κανγκκιλέμ μελετά το ζήτημα του κανόνα και της κανονικοποίησης, (Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σσ. 107-108). Επίσης, ο Κανγκκιλέμ σύμφωνα με τον Άρη Στυλιανού, αποτελεί πηγή έμπνευσης για τον Φουκώ, (Άρης Στυλιανού, «Κανόνες και κανονιστικότητα: Φουκώ και Κανγκκιλέμ», *Νέα Εστία*, τόμ. 169, τχ. 1843, Απρίλιος 2011, σ. 658).

¹⁵³ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 204.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 35.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σσ. 204-208.

διάχυτο σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας που «συγκρίνει, διαφοροποιεί, ιεραρχεί, ομογενοποιεί, αποκλείει», δηλαδή «κανονικοποιεί»,¹⁵⁶

Τον 16^ο και 17^ο αιώνα με την «επινόηση» του νέου τύπου εξουσίας, της «πειθαρχικής εξουσίας», μετατοπίζεται το επίκεντρο της εξουσίας από τη γη και τα προϊόντα της (στοιχεία που συνδέονται, κατά κύριο λόγο, με την άσκηση της εξουσίας της κυριαρχίας) στα σώματα και στις ενέργειές τους. Η πειθαρχική εξουσία ασκείται διαρκώς, παντού μέσω συστημάτων ελέγχου και επιτήρησης.¹⁵⁷ Από τον 18^ο αιώνα με την εμφάνιση της βιοεξουσίας, οι μηχανισμοί της εξουσίας επικεντρώθηκαν στη διαχείριση της ζωής των ανθρώπων «ως έμβιων όντων», ανέπτυξαν νέες μεθόδους άσκησης της εξουσίας που δεν στηρίζονται στο δίκαιο, στον νόμο, στον κολασμό, αλλά στην τεχνική, στην κανονικοποίηση, στον έλεγχο.¹⁵⁸ Ο νόμος έρχεται έξω από τα άτομα και εφαρμόζεται πάνω στα άτομα, ενώ το κανονιστικό πρότυπο έχει στόχο να λειτουργεί μέσα στα άτομα, διαμορφώνοντας συμπεριφορές, ώστε να καθορίζουν την ύπαρξή τους συνολικά.¹⁵⁹ Η πειθαρχική τεχνική του κανόνα ενεργοποιεί τους μηχανισμούς της «κανονικοποιητικής κύρωσης», με την οποία επιδιώκεται η στάθμιση των αποκλίσεων και η κατεύθυνση προς την ομοιογένεια. Η εξουσία του κανόνα, δηλαδή έχει διττή διάσταση. Από τη μία η λειτουργία του επιβάλλει την ομοιογένεια και από την άλλη εξατομικεύει, καθώς υπολογίζει τις παρεκκλίσεις (από τον κανόνα) και βάσει της διαφοράς απόκλισης ταξινομεί τα άτομα.¹⁶⁰

Ο Φουκώ επισημαίνει τη σχέση της εξέτασης με την κανονικοποίηση. Από τον Μεσαίωνα εφαρμόστηκαν μέθοδοι ομολογίας που αποσκοπούσαν στην παραγωγή της αλήθειας¹⁶¹ υπό την έννοια της «ανακριτικής εξέτασης».¹⁶² Από τον 18^ο και κατά τον 19^ο αιώνα και μετά η πρόσβαση στην αλήθεια καθορίζεται από το κανονιστικό πρότυπο και η εξέταση μετατρέπεται σε «εξεταστικό έλεγχο» που συμπλέει πλήρως με την πειθαρχική εξουσία.¹⁶³ Όπως αναφέρει ο Φουκώ «η εξέταση αποκτά εξόχως τελετουργικά χαρακτηριστικά σε όλους του πειθαρχικούς μηχανισμούς».¹⁶⁴ Η εξέταση αποτελεί «ένα κανονικοποιητικό βλέμμα» που

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 209.

¹⁵⁷ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 54.

¹⁵⁸ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι. Η Βούληση για Γνώση*, ό.π., σ. 106.

¹⁵⁹ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σ. 86.

¹⁶⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σσ. 210-211.

¹⁶¹ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 173.

¹⁶² Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σ. 87.

¹⁶³ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σ. 87.

¹⁶⁴ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 211.

κατασκευάζει ταυτότητες, ταξινομεί και τιμωρεί. Θέτει τα άτομα υπό έναν διαρκή έλεγχο που έχει ως αποτέλεσμα τη διαβάθμισή τους βάσει των ατομικών διαφορών και την επιβολή κυρώσεων. Διαμέσου αυτής της διαδικασίας ξεδιπλώνεται η δύναμή της και εδραιώνεται αυτό που ορίζει ως αλήθεια.¹⁶⁵

Ο λόγος της πειθαρχίας,¹⁶⁶ σε συνάρτηση με τις μεθόδους εξέτασης ως φορείς του κανονιστικού προτύπου, συνεπώς και της αλήθειας του, αποτελεί το γόνιμο έδαφος για να αναπτυχθούν οι «επιστήμες του ανθρώπου».¹⁶⁷ Από τον 19^ο αιώνα η παγίωση της πειθαρχικής εξουσίας στις βαθύτερες και στις πιο λεπτές σωματικές ενέργειες και συμπεριφορές εξηγεί την ανάπτυξή τους.¹⁶⁸ Ο Φουκώ αναφέρει ότι «οι ανθρωπιστικές επιστήμες δεν δημιουργήθηκαν από την πρόοδο του ορθολογισμού των θετικών επιστημών»,¹⁶⁹ αλλά συναρτώνται με μια νέα τροπικότητα της εξουσίας, «μια καθορισμένη πολιτική του σώματος, έναν καθορισμένο τρόπο να καταστεί πειθήνια και χρήσιμη η συσσώρευση των ανθρώπων». Διαμέσου των σχέσεων εξουσίας και γνώσης που συγκροτείται, διασυνδέεται η καθυπόταξη με την αντικειμενοποίηση, καθιστώντας τον άνθρωπο το αποτέλεσμα της διασύνδεσης αυτής.¹⁷⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, ο Φουκώ μελετά τον ρόλο που αναλαμβάνει η ιατρική, η ψυχιατρική και η παιδαγωγική από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, όσον αφορά την ιατρική επισημαίνει τη συγκρότηση του νοσοκομείου «ως μηχανισμού που εξετάζει». Η θέση του γιατρού αναβαθμίζεται και σταδιακά αντικαθιστά τη θέση του θρησκευτικού προσωπικού¹⁷¹ και η ιατρική, ουσιαστικά γίνεται κληρονόμος της Εκκλησίας.¹⁷² Επιπλέον, διαφοροποιείται ο ρόλος του νοσοκομείου, το οποίο δεν αποτελεί πλέον, μόνο χώρο περίθαλψης, αλλά και τόπο παραγωγής γνώσης.¹⁷³ Αντίστοιχα, λειτουργεί και το σχολείο ως ένας τόπος διαρκούς εξέτασης, η οποία αποκτά κεντρικό ρόλο στην εκπαίδευση. Ο ρόλος της εξέτασης στο νοσοκομείο και

¹⁶⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 211.

¹⁶⁶ Ο λόγος της πειθαρχίας διαφοροποιείται ριζικά από τον λόγο της κυριαρχίας. Ως εκ τούτου, οι πειθαρχικοί καταναγκασμοί συγκροτούν έναν λόγο άγνωστο στον λόγο του δικαίου, τον λόγο του κανόνα, του «φυσικού κανόνα», του «προτύπου», «έναν τυποποιητικό κώδικα», που το θεωρητικό πεδίο αναφοράς του αποτελούν οι «ανθρωπιστικές επιστήμες» και όχι το νομικό δίκαιο (Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 57).

¹⁶⁷ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, ό.π., σσ. 211-212, Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 57.

¹⁶⁸ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σ. 87.

¹⁶⁹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 58.

¹⁷⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 350.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 212.

¹⁷² Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σ. 423.

¹⁷³ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 212.

στο σχολείο σηματοδοτούν στη μεν ιατρική την επιστημολογική της απελευθέρωση, στο δε σχολείο την έναρξη της παιδαγωγικής επιστήμης.¹⁷⁴

Ο τομέας που εξετάζει και ελέγχει τη συμπεριφορά των ατόμων είναι η ψυχιατρική, η οποία από τον 19^ο αιώνα δεν έχει μόνο ως πεδίο αναφοράς την τρέλα και τη φρενοβλάβεια, καθώς «αποφρενολογικοποιείται» και είναι σε θέση να «ψυχιατρικοποιεί» όλες τις συμπεριφορές βάσει του κανονιστικού προτύπου. Το πεδίο παρέμβασης της ψυχιατρικής διανοίγεται προς κάθε πιθανή συμπεριφορά, ακριβώς επειδή δεν αποτελεί πλέον αντικείμενό της το περιορισμένο πλαίσιο της φρενοβλάβειας.¹⁷⁵ Υπό αυτή την έννοια, οι απείθαρχες συμπεριφορές, η ανυπακοή, η έλλειψη αφοσίωσης κ.ά., εντάσσονται στον τομέα της ψυχιατρικής, ως συμπτωματολογία που είναι αντίθετη με την έννοια του κανόνα συμπεριφοράς. Επιπλέον, η συμπτωματολογία αυτή συνδέει βαθιά την ψυχιατρική με την ιατρική, μέσω της νευρολογίας, σε επίπεδο πιθανής σωματοποίησης της ψυχικής ασθένειας. Η σύνδεση αυτή προσδίδει στον κανόνα την έννοια της λειτουργικής κανονικότητας, η οποία αντιπαραβάλλεται στο παθολογικό και στη δυσλειτουργία.¹⁷⁶ Η ψυχιατρική γίνεται κοινωνός του κανονιστικού προτύπου που αφορά την καθολική συμπεριφορά του ατόμου με βάση αυτό που ορίζει ως μη φυσιολογικό και ως ψυχική ανωμαλία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Φουκώ στις παραδόσεις του που φέρουν τον τίτλο, *Οι μη κανονικοί*, (1974-1975), μελετά τις μορφές του ανώμαλου (εγκληματίας, άτομο που χρήζει συμμόρφωσης, εκφυλισμένος αυνανιστής κ.ά.) κατά τον 19^ο αιώνα, οι οποίες αποτελούν κίνδυνο για το κοινωνικό σύνολο.¹⁷⁷ Συγκεκριμένα στην Παράδοση της 22^{ας} Ιανουαρίου 1975 μελετά «το ανθρώπινο τέρας, το προς συμμόρφωση άτομο, το αυνανιζόμενο παιδί», στην Παράδοση της 29^{ης} Ιανουαρίου 1975, «το ηθικό τέρας» και στην Παράδοση της 5^{ης} Μαρτίου 1975, τον προβληματικό αυνανιστή.

Ο Φουκώ επισημαίνει ότι το σύστημα «πειθαρχία – κανονικοποίηση» σχετίζεται με παρεμβάσεις θετικού χαρακτήρα,¹⁷⁸ με την έννοια ότι η εξουσία είναι παραγωγική και όχι κατασταλτική. Ο ρόλος της καταστολής είναι δευτερεύων, ενώ οι κύριοι μηχανισμοί της είναι δημιουργικοί και παραγωγικοί. Η κατάργηση της μοναρχίας στα τέλη του 18^{ου} αιώνα φανερώνει ότι πρόκειται για έναν δυναμικό τύπο εξουσίας που

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 213.

¹⁷⁵ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σ. 310.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σσ. 313-314.

¹⁷⁷ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σσ. 89-90.

¹⁷⁸ Για περαιτέρω ανάλυση της έννοιας του κανόνα και του θετικού του χαρακτήρα βλ. Άρης Στυλιανού, «Κανόνες και κανονιστικότητα: Φουκώ και Κανγκυλέμ», ό.π., σσ., 658-660.

είναι επινοητικός και περιλαμβάνει μετασχηματισμούς και καινοτομίες. Επιπλέον, αυτός ο τύπος εξουσίας βασίζεται στη γνώση που παράγει, η οποία αποτελεί παράλληλα συνέπεια και προϋπόθεση για την άσκησή της.¹⁷⁹

3.6. Πανοπτισμός

Αναφέρθηκε το σύστημα μικροποιών που χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο για τη διαδικασία κανονικοποίησης της συμπεριφοράς. Κατά τον Φουκώ, η επιτήρηση και ο έλεγχος αποτελούν εγγύηση της υποταγής των σωμάτων και είναι το αποτέλεσμα των μηχανισμών της εξουσίας¹⁸⁰ και όπως σημειώνει ο ίδιος «όλοι οι μηχανισμοί της εξουσίας [...] διατάσσονται γύρω από το μη κανονικό, για να το χαρακτηρίσουν αλλά και για να το τροποποιήσουν».¹⁸¹

Τα πειθαρχικά σχήματα, αντιστοιχούν στην κατάσταση της πανούκλας και παράλληλα αναφέρονται σε όλες τις μορφές αταξίας, ενώ η κατάσταση της λέπρας, υπό την έννοια των σχημάτων αποκλεισμού, αντιστοιχεί στη διακοπή επαφής των ατόμων. Κατά τον 19^ο αιώνα, τα δύο αυτά διαφορετικά σχήματα, η πειθαρχία και ο αποκλεισμός, πλησιάζουν το ένα το άλλο και κατά μια έννοια συντίθενται, με αποτέλεσμα στους χώρους αποκλεισμού να εφαρμόζονται τεχνικές εξουσίας που προέρχονται από τον πειθαρχικό διατετραγωνισμό. Οι «λεπροί», με τη συμβολική έννοια (δηλαδή οι επαίτες, οι αλήτες, οι τρελοί, οι βίαιοι) αντιμετωπίζονται, κατά κάποιον τρόπο ως «πανωλόβλητοι», δηλαδή στους αποκλεισμένους ασκούνται οι τεχνικές των εξατομικευτικών πειθαρχιών. Έκτοτε, κατά τον Φουκώ, η πειθαρχική εξουσία λειτουργεί σε δύο βάσεις, που προκύπτουν από αυτά τα σχήματα. Από τη μία πλευρά λειτουργεί στον «δυναδικό διαχωρισμό και χαρακτηρισμό» του κανονικού και μη κανονικού και από την άλλη στον «καταναγκαστικό προσδιορισμό και τη διαφορική κατανομή». Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τα πειθαρχικά συστήματα λειτούργησαν κατά αυτόν τον τρόπο στα ψυχιατρεία, στα σωφρονιστήρια, στα εκπαιδευτικά, ιδρύματα και στα νοσοκομεία.¹⁸²

¹⁷⁹ Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σσ. 112-113.

¹⁸⁰ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, ό.π., σ. 90.

¹⁸¹ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 228.

¹⁸² Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σσ. 227-228.

Η αρχιτεκτονική μορφή της σύνθεσης του δυαδικού διαχωρισμού κανονικού και μη κανονικού και των πειθαρχικών σχημάτων απαντάται στο *Πανοπτικόν*¹⁸³ του Jeremy Bentham,¹⁸⁴ το οποίο αποτέλεσε έναν μηχανισμό που στηριζόταν στην εξατομίκευση του έγκλειστου και στην αδιάλειπτη επιτήρησή του. Πρόκειται για κυκλικό κτήριο που στον δακτύλιο βρίσκονται τα διαχωρισμένα κελιά των κρατούμενων, ώστε να αποτρέπεται κάθε είδους επικοινωνίας μεταξύ τους, και στο κέντρο του δακτυλίου ένας πύργος, το θεωρείο του επιτηρητή. Τα κελιά καταλαμβάνουν όλο το βάθος του δακτυλίου και στην εξωτερική πλευρά του κτηρίου έχουν μεγάλα παράθυρα, ώστε το φως όχι μόνο να φωτίζει πλήρως το κελί, αλλά και να το διαπερνά μέχρι τον κεντρικό πύργο. Στην εσωτερική πλευρά του κελιού είναι τοποθετημένο σιδερένιο κιγκλίδωμα που ένα μέρος του αποτελεί την πόρτα. Το κιγκλίδωμα επιτρέπει στον επιτηρητή την απόλυτη ορατότητα στο εσωτερικό του κελιού. Ο κεντρικός πύργος του επιτηρητή είναι χωρισμένος με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούνται ορθές γωνίες και τα παράθυρά του είναι καλυμμένα με περσίδες. Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται η αδυναμία διαπίστωσης των κρατούμενων σχετικά με την παρουσία του επιτηρητή στον πύργο. Επιπλέον, στην εξωτερική πλευρά των παραθύρων είναι τοποθετημένες λάμπες που στηρίζονται σε καθρέφτες, ώστε και τη νύχτα να διαχέεται το φως στα κελιά, με αποτέλεσμα να εξασφαλίζεται η ασφάλεια που παρέχει η φωτεινότητα της ημέρας.¹⁸⁵ Ο Bentham αναφέρει ότι ο πανοπτικός μηχανισμός, ο οποίος αποτελεί μία «απλή αρχιτεκτονική ιδέα» («a simple idea in architecture») εκτός από τις φυλακές, είναι αποτελεσματικός στα εργοστάσια, στα φρενοκομεία, στα νοσοκομεία, στα σχολεία.¹⁸⁶ Το Πανοπτικό, που εφαρμόζεται από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα σε όλες αυτές τις δομές, «συνιστά κατηγορία της εξουσίας, και συγκεκριμένα αμιγή πειθαρχική λειτουργία».¹⁸⁷

¹⁸³ Η αποτελεσματικότητα του πανοπτικού μηχανισμού έγκειται στην «αόρατη πανταχού παρουσία» του επιτηρητή («invisible omniprésence») η οποία λειτουργεί βάσει της αντίθεσης της φαινομενικής παρουσίας του και της πραγματικής παρουσίας του. Πιο συγκεκριμένα, ο επιτηρητής είναι πανταχού παρών, καθόσον είναι πραγματικά απών, αφού ακόμη και η στιγμιαία έκθεσή του στα μάτια των κρατούμενων είναι αρκετή για να χάσει τη δύναμη της φαινομενικής πανταχού παρουσίας του. Αυτό το τέχνασμα χρησιμοποιεί την ιδέα της πανταχού παρουσίας του Θεού, του αόρατου, διαρκούς βλέμματός του που επιτηρεί και κρίνει τα πάντα. Υπό αυτό το πρίσμα, η αποτελεσματική λειτουργία του πανοπτικού μηχανισμού έγκειται στην ψευδαίσθηση της αδιάλειπτης επιτήρησης. Οι κρατούμενοι δεν βρίσκονται πραγματικά σε διαρκή επιτήρηση, αλλά θεωρούν ή φαντάζονται ότι επιτηρούνται συνεχώς, (Jeremy Bentham, *The Panopticon Writings*, Verso, London 1995, σσ. 9-11, 16).

¹⁸⁴ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 228.

¹⁸⁵ Jeremy Bentham, *The Panopticon Writings*, ό.π., σσ. 35-36.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σσ. 80-95.

¹⁸⁷ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2005, σ. 126.

Ουσιαστικά, ο πανοπτικός μηχανισμός αντιστρέφει δύο από τις τρεις λειτουργίες που χαρακτηρίζαν το μπουντρούμι. Δηλαδή, διατηρεί τον εγκλεισμό των κρατούμενων και καταργεί την απόκρυψη και το σκοτάδι, που τελικώς παρείχε προστασία. Το σκοτάδι αντικαθίσταται από το «άπλετο φως» και από το «βλέμμα» του επιτηρητή.¹⁸⁸ Ο πανοπτισμός, όπως σημειώνει ο Ζυλ Ντελέζ, αποτελεί «έναν τόπο στα πλαίσια του οποίου μπορεί κανείς ανά πάσα στιγμή να βλέπει τα πάντα, όντας αθέατος».¹⁸⁹ Η αποτελεσματικότητα του Πανοπτικού οφείλεται στη διαρκή κατάσταση ορατότητας που αποκτά ο κρατούμενος, η οποία ενεργοποιεί και εξασφαλίζει αυτομάτως τη λειτουργία της εξουσίας. Καίριο στοιχείο δηλαδή, αποτελεί η επίγνωση της επιτήρησης. Η εξουσία είναι «ορατή», δηλαδή ο κρατούμενος βλέπει διαρκώς τον κεντρικό πύργο από όπου τον επιτηρούν. Ταυτόχρονα, όμως η εξουσία είναι «ανεπαλήθευτη», δηλαδή ο κρατούμενος πρέπει να μην γνωρίζει αν πράγματι επιτηρείται, αλλά πρέπει να είναι πεπεισμένος ότι κάθε στιγμή είναι πιθανό να επιτηρείται.¹⁹⁰ Σύμφωνα με αυτή τη λειτουργία, οι καταναγκασμοί της εξουσίας καθίστανται αποδεκτοί από αυτούς που εντάσσονται στη σφαίρα της ορατότητας, καθώς εσωτερικεύουν τη σχέση εξουσίας ως θεμελιώδη αρχή της υποταγής τους, ενώ παράλληλα την αποδεσμεύουν από το υλικό βάρος της. Όσο πιο άυλη διάσταση αποκτά η εξουσία, τόσο σταθερότερα αποβαίνουν τα αποτελέσματά της.¹⁹¹

Το βλέμμα και η εσωτερίκευση αποτελούν τους δύο βασικούς μηχανισμούς του Πανοπτικού, που επιλύουν βασικά προβλήματα της εξουσίας, το οικονομικό και το πολιτικό κόστος. Το αδιάκοπο και πανταχού παρόν βλέμμα, μειώνει την ανάγκη όπλων και σωματικής βίας. Ο μετριασμός της βίας, από τη μία πλευρά ελαττώνει τις πιθανότητες εξεγέρσεων, που εμφανίζονται με την άσκηση έντονης βίας, και από την άλλη τα ενδεχόμενα αντίστασης και απείθειας που εμφανίζονται στα διάκενα της μη τακτικής παρέμβασης. Επιπλέον, η λειτουργία του εποπτικού βλέμματος επενεργεί στην αίσθηση παρακολούθησης που δημιουργείται στον καθένα, με αποτέλεσμα την εσωτερίκευση του ελέγχου που φτάνει στο σημείο να επιτηρεί τον ίδιο τον εαυτό του. Από αυτόν τον μηχανισμό προκύπτει και η επιτυχία του πανοπτισμού, καθόσον η

¹⁸⁸ Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», στον ίδιο, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Βάνιας/Περάσματα, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 119 & Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 228.

¹⁸⁹ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, ό.π., σσ. 87-88, 104.

¹⁹⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 229.

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 231.

άσκηση της εξουσίας είναι διαρκής και το κόστος μηδαμινό.¹⁹² Στον μηχανισμό αυτό εμπλέκονται οι ασκούντες την εξουσία και εκείνοι στους οποίους ασκείται και η εξουσία εν τέλει δεν ανήκει σε κανέναν.¹⁹³ Εφόσον, δεν υφίσταται κανένα σταθερό σημείο αναφοράς της εξουσίας, η λειτουργία της βασίζεται σε μια γενικευμένη δυσπιστία και ταυτόχρονα την τροφοδοτεί.¹⁹⁴

Το Πανοπτικό, εκτός από αρχιτεκτονικό οικοδόμημα, είναι αναγκαίο να καταστεί αντιληπτό «ως ένα γενικευμένο πρότυπο λειτουργίας», δηλαδή, ως ένας τρόπος που καθορίζει τις σχέσεις εξουσίας στην καθημερινή ζωή των ατόμων και ως το «διάγραμμα» ενός ιδεώδους μηχανισμού εξουσίας με πολυδιάστατες εφαρμογές.¹⁹⁵ Κατά τον Ντελέζ, «το διάγραμμα ή η αφηρημένη μηχανή είναι ο χάρτης των σχέσεων δύναμης, χάρτης πυκνότητας και έντασης, που επενεργεί μέσω μη-εντοπίσιμων πρωτογενών συνδέσεων και περνά συνεχώς από κάθε σημείο».¹⁹⁶ Συμπερασματικά, ο πανοπτισμός αποτελεί τη βάση μίας καινοφανούς «πολιτικής ανατομίας» που στοχεύει στη διαμόρφωση σχέσεων εξουσίας που άπτονται της πειθαρχίας.¹⁹⁷

¹⁹² Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *ό.π.*, σσ. 131-132.

¹⁹³ Στο ίδιο, σσ. 133-134.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 136.

¹⁹⁵ Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, *ό.π.*, σ. 234.

¹⁹⁶ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, *ό.π.*, σ. 72.

¹⁹⁷ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, *ό.π.*, σ. 237.

4. Η έννοια της βιοπολιτικής στον Φουκώ

4.1. Βιοπολιτική

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα η τεχνολογία της εξουσίας αλλάζει μορφή, χωρίς όμως να ακυρώνει την πειθαρχική τεχνολογία, αντίθετα την απορροφά, τη μετασηματίζει με σκοπό να την εφαρμόσει, εφόσον έχει ήδη ριζωθεί στη δική της τεχνολογία. Πρόκειται για τη «βιοπολιτική»¹⁹⁸ του ανθρώπινου είδους και αναφέρεται στον «ζώντα – άνθρωπο», στον «άνθρωπο – έμβιο ον», στον «άνθρωπο – είδος». Η «βιοπολιτική», αντίθετα από την πειθαρχία, δεν αντιμετωπίζει τη ζωή των ανθρώπων εξατομικευμένα, αλλά τη διευθύνει ιδωμένη ως πλήθος – μάζα, τη «μαζικοποιεί».¹⁹⁹ Οι μετασηματισμοί που επέρχονται στις τεχνικές της εξουσίας κατά τον 19^ο αιώνα είναι τέτοιας κλίμακας, ώστε λαμβάνει χώρα ένα από τα σπουδαιότερα πολιτικά φαινόμενα, το οποίο καθορίζεται από την «εξουσία επί του ανθρώπου ως έμβιου όντος» και σηματοδοτεί την κατεύθυνση προς την «κρατικοποίηση της βιολογικής κατάστασης».²⁰⁰

Στο πλαίσιο εμφάνισης της «βιοπολιτικής», μπορούν να επισημανθούν ορισμένα ουσιώδη χαρακτηριστικά της. Αρχικά, αφορά τον πληθυσμό και τον αντιμετωπίζει υπό την έννοια του πολιτικού και επιστημονικού προβλήματος, και ταυτόχρονα υπό την έννοια του βιολογικού ζητήματος και του προβλήματος της εξουσίας. Αποτελεί έναν καινούριο τομέα, που μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή δεν ήταν γνωστός ούτε στη θεωρία του δικαίου – που εξετάζει το άτομο και το κοινωνικό σώμα, αλλά ούτε και στις πειθαρχικές τεχνικές – που επικεντρώνονται στο άτομο και στο σώμα. Επιπλέον, προσανατολίζεται σε μαζικά φαινόμενα, που έχουν τυχαίο χαρακτήρα και εμφανίζονται με χρονική διάρκεια σε κάποιον πληθυσμό. Επίσης, οι μηχανισμοί της «βιοπολιτικής» διαφέρουν σημαντικά, ως προς τη λειτουργία τους, από τους μηχανισμούς της πειθαρχίας, καθώς πρωτίστως, στοχεύουν στις προβλέψεις, στους στατιστικούς υπολογισμούς, στα μέτρα που αφορούν το σύνολο, με κύρια επιδίωξη τη μετατροπή των στοιχείων που προσδιορίζουν τα μαζικά φαινόμενα. Ως

¹⁹⁸ Σύμφωνα με τον Thomas Lemke, ένας από τους πρώτους διανοητές που εισήγαγαν την έννοια της «βιοπολιτικής» στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ήταν ο Rudolf Kjellén, σουηδός καθηγητής Πολιτικών Επιστημών στο πανεπιστήμιο της Ουψάλας, (Thomas Lemke, *Biopolitics. An Advanced Introduction*, μτφρ. Eric Frederick Trump, New York University Press, Νέα Υόρκη 2011, σ. 9).

¹⁹⁹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σσ. 297-298.

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 294.

εκ τούτου, ωθείται να θεσπίσει «κανονιστικούς μηχανισμούς» και να κατασκευάσει «μηχανισμούς ασφάλειας», με στόχο να ισορροπήσει το τυχαίο. Οι μηχανισμοί αυτοί, θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού. Κύρια επιδίωξη της «βιοπολιτικής» στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αποτελεί η ρύθμιση των βιολογικών διεργασιών του ανθρώπινου είδους.²⁰¹ Στο πλαίσιο των βιολογικών διαδικασιών υπάγεται η γεννητικότητα, η θνητότητα, η μακροβιότητα ενός πληθυσμού, συνεπώς και η ασθένεια, καθώς, όταν εισέρχεται στη ζωή την αποδυναμώνει. Με σκοπό τη ρύθμιση των προβλημάτων που επιφέρει η ασθένεια στον πληθυσμό, καθιερώνεται μια ιατρική που βασική λειτουργία της είναι η δημόσια υγιεινή.²⁰² Η ιατρική επιστήμη, που δεν αποτελεί εξουσία του νόμου, αλλά εξουσία της γνώσης και είναι πολύ ισχυρή στις δυτικές κοινωνίες, εισέρχεται στην εξουσία οργανώνοντας ένα πλέγμα μηχανισμών από νόμους, κανόνες, πρακτικές, δικαιώματα, που εμφανίζονται ως η μόνη αλήθεια.²⁰³ Επιπλέον ζητήματα, με τα οποία ασχολείται και αφορούν τη ζωή του πληθυσμού, είναι η γήρανση (καθώς μειώνεται ή παύει η ικανότητα και η δράση του ατόμου), τα ατυχήματα, οι αναπηρίες και διάφορες ανωμαλίες, οι σχέσεις των ανθρώπων (ως είδος) και η σχέση τους με το αστικό περιβάλλον. Με σκοπό να αντιμετωπιστεί αυτή η πληθώρα προβλημάτων, καθιερώνονται θεσμοί πρόνοιας, βάσει μεγαλύτερης ευελιξίας και ορθολογικότητας από τους προηγούμενους, των οποίων φορέας διαχείρισης ήταν η Εκκλησία. Οι παραπάνω τομείς αποτέλεσαν τα πρώτα πεδία της ζωής του πληθυσμού, από τα οποία η «βιοπολιτική» άντλησε γνώση και άσκησε εξουσία.²⁰⁴

Στη σημερινή εποχή, η ζωή εξακολουθεί να αποτελεί το επίκεντρο της πολιτικής σκέψης, ωστόσο η σημασία της «βιοπολιτικής» είναι πιο διευρυμένη και τα πεδία δράσης της πολύ περισσότερα. Από τη δεκαετία του 1970, τα περιβαλλοντικά ζητήματα με την παράλληλη αύξηση της οικολογικής ανησυχίας και τις βιοτεχνολογικές καινοτομίες έθεσαν νέους στόχους και προκλήσεις στις πολιτικές διαχείρισής της.²⁰⁵ Επιπλέον, στα πεδία δράσης της βιοπολιτικής συγκαταλέγονται η διαχείριση της πανδημίας, το μεταναστευτικό ζήτημα, η αναπτυξιακή πολιτική, τα προγράμματα ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας, τα εκπαιδευτικά προγράμματα ανάπτυξης δεξιοτήτων κ.ά.. Η τεχνολογία της «βιοπολιτικής» μπορεί να

²⁰¹ Στο ίδιο, σσ.301-303.

²⁰² Στο ίδιο, ό.π., σ. 299.

²⁰³ Πωλ Βεν, *Φουκώ, Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, ό.π., σσ. 62, 169.

²⁰⁴ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σσ. 300-301.

²⁰⁵ Thomas Lemke, *Biopolitics, An Advanced Introduction*, ό.π., σ. 26-28.

χαρακτηριστεί ως η εξουσία του «διδόναι ζωή», η εξουσία που «δίνει ζωή και επιτρέπει τον θάνατο», σε αντίθεση με την κυρίαρχη εξουσία, που «θανάτωνε και επέτρεπε τη ζωή».²⁰⁶

Δικαίως, εγείρεται το ερώτημα για το εξής παράδοξο: πώς εξηγείται μια πολιτική εξουσία που εγγυάται τη ζωή και επενδύει σε αυτή, να ωθεί στον θάνατο τους πολίτες της.²⁰⁷ Βασική αρχή της πολεμικής στρατηγικής των κρατών, κατέστη η φράση «για να μπορεί κανείς να ζει πρέπει να μπορεί να σκοτώνει», η νομιμότητα της οποίας όμως, δεν πιστοποιείται από την ανώτατη αρχή, αλλά από τη *βιολογική ύπαρξη ενός πληθυσμού*. Οι γενοκτονίες που έγιναν από τις νεώτερες εξουσίες φανερώνουν ότι η εξουσία επικεντρώνεται και ασκείται πάνω στη ζωή, στο είδος, στη φυλή και στα μαζικά φαινόμενα των πληθυσμών.²⁰⁸

Σημαντικό ρόλο στη δικαιολόγηση του θανάτου κατείχε ο ρατσισμός, ο οποίος ενσωματώθηκε στους μηχανισμούς της «βιοεξουσίας» και της επέτρεψε να τον χρησιμοποιήσει στο όνομα της διάκρισης των φυλών και στην κατηγοριοποίησή τους σε ανώτερες και κατώτερες, βάσει του βιολογικού τύπου τους. Συνοπτικά, επιδίωξη του ρατσισμού είναι να καταστήσει τη ζωή πιο υγιή και πιο καθαρή. Ο θάνατος που προέρχεται από τον ρατσισμό έχει πολλαπλές μορφές. Εκτός από τη δολοφονία εκδηλώνεται με θανάσιμες απειλές, με πολιτική εξόντωση, με διωγμό, με υποτίμηση και μια σειρά από απορριπτικές και εκδιωκτικές μορφές.²⁰⁹

Μία ακόμα συνέπεια που επέφερε η βιοεξουσία συνίσταται στο ότι από τη στιγμή που ανέλαβε τη διαχείριση της ζωής και ταυτοχρόνως την εγγύησή της, διαφοροποιήθηκε και το αντικείμενο των πολιτικών αγώνων. Το «δικαίωμα» στη ζωή αποτέλεσε πλέον το πολιτικό διακύβευμα. Το «δικαίωμα» που απέκτησε ο άνθρωπος της νεωτερικότητας να διαχειριστεί το σώμα του, να προστατεύει την υγεία του, να αξιώνει την ευτυχία του και να πλάθει τον εαυτό του, όπως μπορεί και θέλει, υπήρξε η αντενέργεια στις καινούριες διατυπώσεις της εξουσίας. Το σύστημα των διαδικασιών της βιοεξουσίας και του καινοφανούς πολιτικού δικαιώματος στη ζωή, πόρρω απέχουν από το κλασικό δίκαιο, καθώς οι διαδικασίες της βιοεξουσίας δεν προέρχονται από αυτό και αντιστοίχως το «δικαίωμα» στη ζωή δεν αναγνωρίζεται από αυτό.²¹⁰ Σε αυτό το πλαίσιο τέθηκε και το σεξ ως πολιτικό διακύβευμα, καθώς

²⁰⁶ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 303.

²⁰⁷ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 313.

²⁰⁸ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 160.

²⁰⁹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, ό.π., σσ. 313-316.

²¹⁰ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 169.

συμπεριλαμβάνεται και στις δύο διαστάσεις, αναφέρεται παράλληλα στην πειθαρχία και στον πληθυσμό.²¹¹ Αναφορικά με τις πειθαρχικές τεχνικές, το σεξουαλικό σώμα ελέγχεται, επιτηρείται, ιατρικοποιείται και ψυχιατρικοποιείται. Αναφορικά με ρυθμιστικές διαδικασίες του πληθυσμού, το σεξ γίνεται αντικείμενο στατιστικών μελετών και παρεμβατικών μέτρων, που απευθύνονται είτε στο σύνολο είτε σε ομάδες.²¹² Στις νεωτερικές κοινωνίες η σεξουαλικότητα κρατικοποιείται και το σεξ τοποθετείται στο επίκεντρο της παραγωγικότητας της κοινωνίας και της πολιτικής διαχείρισης. Εφεξής η κοινωνία συνδέει το μέλλον και την τύχη της με το σεξ και εστιάζει στην ανάλυση ζητημάτων, όπως η γεννητικότητα, οι γεννήσεις (νόμιμες και μη), η ηλικία γάμου, η συχνότητα των σεξουαλικών σχέσεων, η στειρότητα, η αγαμία, η υστερική γυναίκα, η παιδική σεξουαλικότητα, η αντισύλληψη με σκοπό τη διαχείριση της σεξουαλικότητας του πληθυσμού, ώστε να πετύχει τους στόχους της.²¹³

Επίκεντρο της βιοεξουσίας είναι η διαχείριση και η διασφάλιση της ζωής. Ως εκ τούτου, καθίσταται αναγκαίο να αναπτύξει νέους μηχανισμούς που να ρυθμίζουν και να διορθώνουν τη ζωή και να απομακρυνθεί από τον φονικό χαρακτήρα της. Αν και ο νόμος εξακολουθεί να υφίσταται και να ισχύει, ενεργεί κυρίως ως «Κανόνας» με ρυθμιστικές λειτουργίες. Η συνέπεια που επιφέρει αυτός ο μετασχηματισμός είναι η ανάπτυξη μιας «κανονικοποιητικής κοινωνίας».²¹⁴

Οι συνέπειες της βιοεξουσίας είναι τόσο σημαντικές που ουσιαστικά διαφοροποίησαν ριζικά και καθόρισαν τη ζωή στις δυτικές κοινωνίες από την νεωτερικότητα και έπειτα. Η αναγκαιότητά της για την ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι αδιαμφισβήτητη, με την έννοια ότι δεν ήταν δυνατόν αυτός να κατοχυρωθεί, χωρίς τους μηχανισμούς της πειθαρχίας και των πληθυσμιακών ρυθμίσεων, ώστε να ικανοποιήσει τις οικονομικές επιδιώξεις του. Ήταν επίσης, απαραίτητο να αναπτυχθούν μηχανισμοί εξουσίας που θα ενίσχυαν και θα υποστήριζαν τη ζωή, χωρίς, όμως να δυσκολεύουν την πειθάρχηση. Σε αυτή την κατεύθυνση, αναπτύχθηκαν «θεσμοί εξουσίας», που διασφάλιζαν τη διατήρηση των παραγωγικών σχέσεων και από την άλλη «τεχνικές εξουσίας», που λειτούργησαν σε όλο το φάσμα του κοινωνικού ιστού (π.χ. οικογένεια, στρατός, σχολείο, αστυνομία) επιδρώντας στις

²¹¹ Στο ίδιο., σ. 169 & Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ, ό.π.*, σ. 168.

²¹² Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση, ό.π.*, σσ. 169-170.

²¹³ Στο ίδιο., σσ. 37, 171.

²¹⁴ Στο ίδιο., σ. 168.

οικονομικές διαδικασίες, στην κοινωνική ιεράρχηση, δημιουργώντας και εξασφαλίζοντας σχέσεις κυριαρχίας και ηγεμονικά φαινόμενα.²¹⁵ Ο Φουκώ επισημαίνει ότι, για να γίνει αντιληπτή η έννοια της βιοπολιτικής και να αναλυθεί, πρέπει να κατανοηθεί το καθεστώς του φιλελευθερισμού και αυτό που αποκαλείται «ζήτημα αλήθειας» και κατά κύριο λόγο «οικονομικής αλήθειας» και εδράζει στη διακυβερνησιακή λογική του.²¹⁶

4.2. Ασφάλεια – Η διαχείριση της ευλογίας

Η ασφάλεια είναι αναπόσπαστο κομμάτι της βιο-πολιτικής και της βιο-εξουσίας, όπως αναπτύσσεται στο *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*. Κατά αυτόν τον τρόπο ο Φουκώ προσεγγίζει το ζήτημα της ασφάλειας και στις διαλέξεις *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός*. Ο Ντελέζ σημειώνει ότι στις κοινωνίες που έχει αναλύσει ο Φουκώ έχει ήδη μιλήσει και υποδεικνύει το πέρασμα από τις κοινωνίες της κυριαρχίας (αποκλεισμός), στις πειθαρχικές κοινωνίες (εγκλεισμός) και στη συνέχεια στις κοινωνίες του ελέγχου (έλεγχος - ασφάλεια)²¹⁷.

Όπως αναφέρθηκε, ο τρόπος διαχείρισης της ευλογίας με τη χρήση του προληπτικού εμβολιασμού απαντά στην «ορθολογικότητα της ασφάλειας». Η έννοια της ασφάλειας στη σύγχρονη εποχή ταυτίζεται με την ελευθερία και ταυτόχρονα συνιστά το κρίσιμο μιντιακό και πολιτικό διακύβευμα.²¹⁸ Οι τεχνολογίες της ασφάλειας σε κάποιον βαθμό αφήνουν «τα πράγματα να συμβούν», δηλαδή η λειτουργία του συστήματος «laissez-faire» είναι απαραίτητη, επιτρέπει την αύξηση των τιμών, των ελλείψεων και της φτώχειας σε συγκεκριμένο και ελεγχόμενο επίπεδο.²¹⁹

Ανατρέχοντας ιστορικά στους ορισμούς της ασφάλειας, όπως αναλύονται από τον Frédéric Gros στο *Η αρχή της ασφάλειας*, επισημαίνονται τέσσερις βασικές διαστάσεις: η ασφάλεια «ως πνευματική κατάσταση», «ως αντικειμενική κατάσταση», «ως κατοχύρωση από το κράτος των θεμελιωδών δικαιωμάτων» και «ως έλεγχος των ροών».²²⁰ Σήμερα ο εννοιολογικός άξονας της ασφάλειας συνδέεται με τις

²¹⁵ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι. Η Βούληση για Γνώση*, ό.π., σ. 164.

²¹⁶ Michel Foucault, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 37.

²¹⁷ Gilles Deleuze, *Η Κοινωνία του ελέγχου*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα 2001, σσ. 9-10.

²¹⁸ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σ. 7.

²¹⁹ Michel Foucault, *Security, Territory*, ό.π., σ. 45.

²²⁰ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σσ. 10-11.

ζωτικές και υλικές ροές που αφορούν τη «διατροφική, την υγειονομική, την ενεργειακή, τα πληροφοριακά συστήματα, την ασφάλεια των ανθρώπων». Το ζήτημα της ασφάλειας προσεγγίζεται υπό το πρίσμα της «συνέχειας μιας ζωτικής διαδικασίας» που συνδέεται με το άτομο ως βιολογικά πεπερασμένο ον. Κατά αυτόν τον τρόπο, η έννοια της ασφάλειας αποδίδεται με τον όρο της «βιοασφάλειας» που εμπεριέχει τεχνικές, οι οποίες τοποθετούν «την ασφάλεια ως στόχο απόλυτης προτεραιότητας» και επεκτείνονται πέρα από την παρατήρηση της ζωτικής ροής. Η «προστασία», ο «έλεγχος» και η «ρύθμιση» αποτελούν τις βασικές διαστάσεις και τον πυρήνα της βιοασφάλειας.²²¹

Η προστασία αφορά στην προφύλαξη της ζωής από τις απειλές και τους κινδύνους και αναφέρεται στον «ευπαθή οργανισμό», στο «εύθραυστο παιδί» και στους «ευάλωτους πληθυσμούς».²²² Ο ζωντανός οργανισμός είναι τρωτός στην ασθένεια είτε υπό την υποκράτεια έννοια της ρήξης της εσωτερικής ισορροπίας είτε υπό την έννοια της προσβολής του οργανισμού από βλαβερούς παράγοντες (βακτήρια, ιούς, μικρόβια). Τα παθογόνα στοιχεία ενδέχεται να βρίσκονται οπουδήποτε στον αέρα, στα τρόφιμα, στο νερό κ.ά. Βάσει αυτού και με σκοπό την προστασία της υγείας η «αρχή της πρόληψης» απέκτησε ιδιαίτερα σημαντικό νόημα και βαθμιαία ταυτίστηκε με την εξασφάλιση της υγείας από τους κινδύνους.²²³ Επομένως, η υγεία βρίσκεται σε μια διαρκή κατάσταση κινδύνου από την ασθένεια, γεγονός που προσδίδει στη λήψη προληπτικών μέτρων τη μέγιστη σπουδαιότητα, δημιουργώντας παράλληλα τη φαντασίωση της ύψιστης υγειονομικής ασφάλειας.²²⁴ Στην περίπτωση του εύθραυστου παιδιού η έννοια της ασφάλειας, όπως εισάγεται από την παιδοψυχολογία, νοείται ως η προστασία από την πείνα και τον φόβο, που οφείλει να παρέχεται από τη μητρική φροντίδα, ώστε να βοηθήσει το παιδί στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, να ενισχύσει την αυτοπεποίθησή του και να το υποστηρίξει στη διαδικασία της μάθησης.²²⁵ Η παροχή αυτού του είδους μέριμνας αν δεν καλυφθεί από τη μητρική φροντίδα, δεν την αναλαμβάνει το κράτος, τουλάχιστον το σύγχρονο κράτος.

²²¹ Στο ίδιο, σ. 185.

²²² Στο ίδιο, σ. 188.

²²³ Στο ίδιο, σ. 90.

²²⁴ Στο ίδιο, σ. 191.

²²⁵ Στο ίδιο, σ. 192.

Ο έλεγχος αποτελεί τη δεύτερη διάσταση της βιοασφάλειας και διαφοροποιείται από την κλασική μορφή της πειθαρχικής επιτήρησης.²²⁶ Κατά τον Ντελέζ οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν μεταβεί σε «κοινωνίες του ελέγχου».²²⁷ Η διαφορά του ελέγχου από την επιτήρηση έγκειται στα μέσα που χρησιμοποιούν, στην αποτελεσματικότητά τους και στην εγκυρότητά τους. Εδώ και εκατοντάδες χρόνια, η ταυτοποίηση του ατόμου επιτελούνταν μέσω του ονόματός τους, της αφήγησης της ζωής του, η οποία ενδέχεται να είναι και φανταστική, επινοημένη. Αντίθετα, αυτό που δεν δύναται να ψεύδεται είναι το «βουβό» σώμα. Οι βιολογικοί δείκτες, τα μοναδικά βιολογικά χαρακτηριστικά, ο κώδικας DNA, το ψηφιακό αποτύπωμα ταυτοποιούν το άτομο χωρίς να χρειάζεται καν να μιλήσει. Συνεπώς, το σώμα είναι αυτό που συνιστά και την ταυτότητα του ατόμου και ταυτόχρονα συνιστά την πρόσβαση στον έλεγχο. Η βιοασφάλεια στηρίζεται στην τεχνική της «ταυτοποίησης», του «εντοπισμού» και της «διασταύρωσης των φακέλων».²²⁸

Η ταυτοποίηση αφορά την «αναγνώριση» του ατόμου με την έννοια της επιβεβαίωση της συσχέτισης ενός συγκεκριμένου ατόμου και ενός εγγράφου ταυτότητας βιολογικών δεδομένων ή ψηφιακού ίχνους ενός αμετάβλητου φυσιολογικού δεδομένου, όπως είναι το δακτυλικό αποτύπωμα ή η ίριδα του ματιού κ.ά..²²⁹ Ο εντοπισμός αφορά στον έλεγχο και στην εύρεση του σημείου που βρίσκεται ένα άτομο μέσω ανιχνευτών όπως είναι οι συσκευές GPS και οι κοριοί VeriChip.²³⁰ Η σύνθεση και η διασταύρωση των ψηφιακών δεδομένων που προκύπτουν από αυτές τις τεχνικές παρέχουν τη δυνατότητα εύρεσης ενός ατόμου και των πράξεων – κινήσεών του. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κινήσεων, που σήμερα πραγματοποιούνται μέσω της σύγχρονης τεχνολογίας, αφήνουν αναλλοίωτα ίχνη σε ψηφιακούς φακέλους, τα οποία είναι δυνατόν να αντληθούν και να χρησιμοποιηθούν ανά πάσα στιγμή. Η ανεμπόδιστη αποδοχή και εφαρμογή των ψηφιακών τεχνικών από την πλειονότητα των ατόμων, έγκειται στα πλεονεκτήματα που παρουσιάζουν αναφορικά με την πάταξη του εγκλήματος και της απάτης, με την υγειονομική ασφάλεια, με την περίθαλψη ασθενών που αδυνατούν να επικοινωνήσουν την ασθένειά τους ή την ταυτότητά τους, αλλά και διότι προσφέρουν μεγαλύτερη ευκολία

²²⁶ Στο ίδιο, σ. 207.

²²⁷ Gilles Deleuze, *Η κοινωνία του ελέγχου*, ό.π., σ. 13.

²²⁸ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σσ. 208-209.

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 209.

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 109.

και πρακτικότητα στην καθημερινότητα.²³¹ Συνεπώς, η έννοια της ασφάλειας έχει διαφοροποιηθεί, δεν ανάγεται στο συμβολικό σύστημα του εγκλεισμού, αλλά στην ανιχνευσιμότητα διαμέσου των άυλων φακέλων, που επιτρέπουν τη σκιαγράφηση του προφίλ του σύγχρονου ατόμου κάθε στιγμή που αυτό κρίνεται αναγκαίο.²³²

Οι κίνδυνοι που ενέχει η τεχνολογική πρόοδος είναι τεράστιοι, διότι τα ψηφιακά ίχνη δεν τροποποιούνται με αποτέλεσμα το άτομο να δεσμεύεται στο πανταχού παρόν βλέμμα της ψηφιακής τεχνικής, στο οποίο και χάρισε το λόγο του, τις κινήσεις του, τις πράξεις του, στο όνομα της διευκόλυνσης της ζωής του. Πρόκειται για μια σύγχρονη πανοπτική επιτήρηση που διεισδύει στην παραμικρή λεπτομέρεια των πράξεων των ατόμων, που επιτηρεί διαρκώς και ταυτόχρονα διαμορφώνει τη συμπεριφορά τους. Η μορφή του σύγχρονου ελέγχου είναι πιο δημοκρατική από την παλαιότερη, όπως την περιγράφει ο Φουκώ, καθώς έχει χαρακτήρα συμμετοχικό, αμοιβαίο και εμπορευματοποιημένο.²³³

Ειδικότερα, ο παγκόσμιος έλεγχος εμπεριέχει τρεις έννοιες, το «καθολικό», το «ολικό», το «παγκόσμιο» από τις οποίες προκύπτει η σύγχρονη μορφή της ασφάλειας. Το καθολικό βασίζεται στο νόμο, το δικαίωμα που ισχύει για όλους,²³⁴ το ολικό ενέχει την έννοια της τυποποίησης τόσο όσον αφορά τα προϊόντα, όσο και τις συμπεριφορές²³⁵ και το παγκόσμιο αναφέρεται σε ένα «Δίκτυο», στη δικτυακή μορφή που έχει αποκτήσει η έννοια του παγκόσμιου με την ολοφάνερη απόδειξη του Διαδικτύου, το οποίο επιτρέπει τη διαρκή και άνευ ορίων συνδεσιμότητα.²³⁶

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η σύνδεση της ρύθμισης με την έννοια της ασφάλειας δεν φαίνεται τόσο στενή, όσο με αυτές της «προστασίας» και του «ελέγχου». Αποτελεί όμως, μια ακόμα σημαντική διάσταση της βιοασφάλειας, η οποία αφορά στον «μετριασμό της ροής», στην «αποφυγή των υπερβολών», στον «περιορισμό των ποσοτήτων», στην «παραγωγή μέσων όρων», καθώς επίσης και στην «αυθόρμητη δημιουργία μιας ισορροπίας» που προσομοιάζει με τη διαρκή διαδικασία της ζωτικής ρύθμισης του ζώντος οργανισμού να προσαρμόζει ανόμοιες ροές με τέτοιο τρόπο, ώστε να διατηρείται σε εσωτερική ισορροπία και διαμέσου αυτής να συντηρείται δυναμικά. Υπό αυτό το πρίσμα, προϋπόθεση της ρύθμισης αποτελεί η «ροή», η

²³¹ Στο ίδιο, σσ.211-213.

²³² Στο ίδιο, σ. 214.

²³³ Στο ίδιο, σσ.216-217.

²³⁴ Στο ίδιο, σσ.219-220.

²³⁵ Στο ίδιο, σ. 221.

²³⁶ Στο ίδιο, σσ.222-223.

«κυκλοφορία», η έννοια του «περιβάλλοντος» και της «ισορροπίας».²³⁷ Ο Φουκώ συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι μηχανισμοί της ασφάλειας λειτουργούν με βάση την πραγματικότητα, η οποία συμβάλει στην αποτελεσματικότητά τους επιτρέποντας παράλληλα, την αλληλεπίδραση των επιμέρους στοιχείων της. Με άλλα λόγια, ο νόμος (κυριαρχία) απαγορεύει, οι πειθαρχίες καθορίζουν και η κύρια λειτουργία της ασφάλειας –χωρίς απαγορεύσεις και καθορισμούς– αλλά πιθανώς με τη χρήση κάποιων απαγορευτικών και κατευθυντήριων εργαλείων, απαντά στην πραγματικότητα με τέτοιο τρόπο ώστε να την περιορίζει, να την ελέγχει και να την ρυθμίζει. Αυτή ακριβώς η ρύθμιση αποτελεί το θεμέλιο των μηχανισμών ασφάλειας,²³⁸ που αναφέρεται στον πληθυσμό. Ο πληθυσμός νοείται ως ένα σύνολο διαδικασιών που καθίσταται αναγκαίο να διευθετηθεί στη βάση αυτού που καλείται φυσικό. Η «φυσικότητα» του πληθυσμού εμφανίζεται με τρεις τρόπους. Αρχικά, ο πληθυσμός δεν αποτελεί κάτι το δεδομένο, αλλά εξαρτάται από μια σειρά μεταβλητών (το κλίμα, ο υλικός χώρος, ο πλούτος, το νομικό σύστημα, οι παραδόσεις κ.ά.).²³⁹ Επίσης, ο πληθυσμός αποτελείται από διαφορετικά, ετερόκλητα άτομα, τα οποία όμως μοιράζονται ένα κοινό στοιχείο, το κίνητρο της δράσης τους που δεν είναι άλλο από την επιθυμία.²⁴⁰ Τέλος, ο πληθυσμός καθορίζεται και από μια σταθερότητα μεταβλητών φαινομένων, όπως είναι τα ατυχήματα, οι συγκυριακές συνθήκες, η εξατομικευμένη συμπεριφορά.²⁴¹ Υπό αυτό το πρίσμα, η ρύθμιση ενός πληθυσμού δύναται να θεωρηθεί μια «μη αναγώγιμη μορφή εξουσίας», που απομακρύνεται από τον εξαναγκασμό και τη συναίνεση, όπως την προσεγγίζει η κλασική πολιτική σκέψη. Αντίθετα, αποτελεί μια ρήξη, καθώς η εξουσία δεν ασκείται σε ένα υποκείμενο βούλησης το οποίο υποτάσσεται, συναινεί, πειθαρχεί και συμμορφώνεται, αλλά ασκείται σε «φυσικά δεδομένα»,²⁴² όπως επί παραδείγματι η ρύθμιση των γεννήσεων, που αναφέρει ο Φουκώ στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας I*,²⁴³ αναλύοντας τη ρύθμιση του πληθυσμού. «Η ζωή ως βιολογικό δεδομένο δεν διευθύνεται: ρυθμίζεται»²⁴⁴ και η ρύθμιση αποτελεί τον παράγοντα που διαμορφώνει ένα περιβάλλον.²⁴⁵

²³⁷ Στο ίδιο, σσ. 225-226.

²³⁸ Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σ. 47.

²³⁹ Στο ίδιο, σ. 70.

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 72.

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 74.

²⁴² Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σσ. 226-227.

²⁴³ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 171.

²⁴⁴ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, ό.π., σ. 227.

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 228.

Η ασφάλεια απορρίπτει την ανθρώπινη βούληση «ως παρασιτική αυθαιρεσία, αφόρητη τυχαιότητα, ένα πρόβλημα που δημιουργεί ανασφάλεια». Ουσιαστικά, η ασφάλεια δομείται στην «απανθρωποποίηση»,²⁴⁶ στοχεύοντας στην κατάργηση του φόβου από τον οποίο ταυτοχρόνως τροφοδοτείται.

Το μοντέλο διαχείρισης της ευλογιάς, θανατηφόρα επιδημία που εμφανίστηκε τον 18^ο αιώνα στην Ευρώπη, αποτυπώνει τη βιοπολιτική άσκηση της εξουσίας και ενεργοποιεί το σύστημα ασφάλειας με την εφαρμογή των πρακτικών του εμβολιασμού. Σε αντίθεση με την πειθαρχική εξουσία, που έχει στόχο να αποτρέψει τον κίνδυνο με πειθαρχικά μέσα, η βιοπολιτική στοχεύει στην αναμέτρηση με τη διαχείριση του κινδύνου και του ρίσκου, μεταβιβάζοντας την ευθύνη αυτή στα μέλη της κοινωνίας.²⁴⁷

Κύρια χαρακτηριστικά του εμβολιασμού αποτελούν οι προληπτικές του ιδιότητες, η σχεδόν απόλυτη βεβαιότητα της επιτυχίας του, η διάδοσή του στο σύνολο του πληθυσμού, χωρίς σημαντικές υλικές και οικονομικές δυσκολίες.²⁴⁸

5. Η διαχείριση του Covid-19

Στην εποχή μας εμφανίστηκε η νόσος του Covid-19, που προκαλείται από ένα νέο είδος κορωνοϊού (SARS-CoV-2), ο οποίος πρώτη φορά ανιχνεύθηκε στην Κίνα τον Δεκέμβριο του 2019 και συγκεκριμένα στην κινεζική πόλη Γουχάν, όπου καταγράφηκε έξαρση του Covid-19, η οποία εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα σε άλλες περιοχές της Κίνας και σε όλον τον πλανήτη. Από τον Ιανουάριο του 2020 εμφανίστηκαν μεμονωμένα κρούσματα σε ορισμένα κράτη μέλη της ΕΕ και κατά τα τέλη Φεβρουαρίου του 2020 στην Ιταλία παρουσιάστηκε σημαντική αύξηση των κρουσμάτων Covid-19 ιδιαίτερα στις βόρειες περιοχές της χώρας. Άμεσα, τα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ άρχισαν να αναφέρουν κρούσματα μόλυνσης και τον Μάρτιο του 2020 όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ ανέφεραν κρούσματα Covid-19. Έκτοτε,

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 232.

²⁴⁷ Σωτήρης Παναγιώτης, «Η πανδημία και η ανάγκη για κριτικό στοχασμό πέραν των διλημάτων», *Το βήμα*, 30 Δεκεμβρίου 2021, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.tovima.gr/2021/12/30/politics/i-pandimia-kai-i-anagki-gia-kritiko-stoxasmo-peran-ton-dilimaton/>

²⁴⁸ Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σ. 58.

ο αριθμός των κρουσμάτων συνεχίζει να αυξάνεται, τόσο στην ΕΕ, όσο και σε όλον τον κόσμο.²⁴⁹

Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν παγκοσμίως από τον Μάρτιο του 2020 για την αντιμετώπιση της πανδημίας συμπεριλαμβάνουν το μερικό ή ολικό lock down, περιορισμούς μετακινήσεων και απαγορεύσεις της κυκλοφορίας των πολιτών, εκτός των περιπτώσεων της κατ' εξαίρεση μετακίνησης (εργασία, τροφοδοσία, ιατρικές ανάγκες κ.ά.) με την παράλληλη ενημέρωση ψηφιακής πλατφόρμας μετακίνησης (ενημερωτικά sms), ταυτοποίηση των προσώπων που κυκλοφορούν μέσω επίσημων εγγράφων και έλεγχος αυτών από όργανα της αστυνομίας, κοινωνική αποστασιοποίηση, περιορισμός συναθροίσεων, μέτρα ατομικής ασφάλειας και υγιεινής (π.χ. χρήση προστατευτικής μάσκας, πλύσιμο ή απολύμανση των χεριών κ.ά.), εφαρμογή της τηλεργασίας και της τηλεκπαίδευσης. Η μη τήρηση και μη συμμόρφωση με τα μέτρα-κανόνες συνιστά παράβαση, η οποία, εφόσον εντοπιστεί ακολουθεί η επιβολή προστίμου ή ποινικές και πειθαρχικές κυρώσεις. Η επιβολή και η άρση των μέτρων αυτών πραγματοποιήθηκε για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, βάσει των επιδημιολογικών δεδομένων.

Από τον Δεκεμβρίου του 2020 για την αντιμετώπιση του Covid-19 άρχισε να εφαρμόζεται ο εμβολιασμός των πολιτών κατά της νόσου (αρχικά στις Η.Π.Α., Ηνωμένο Βασίλειο, Καναδάς, Ισραήλ και έπειτα στην Ε.Ε.), ο οποίος συνεχίζεται μέχρι σήμερα με την παράλληλη εφαρμογή περιοριστικών μέτρων και απαγορεύσεων, όταν κρίνεται αναγκαίο από τα επιδημιολογικά δεδομένα. Αρχικά, ο εμβολιασμός των πολιτών ήταν προαιρετικός²⁵⁰ όμως, σταδιακά εφαρμόζεται η υποχρεωτικότητά του σε κατηγορίες επαγγελματιών (π.χ. υγειονομικό, διοικητικό, υποστηρικτικό προσωπικό ιδιωτικών και δημόσιων δομών υγείας) και ηλικιακές ομάδες (π.χ. άτομα άνω των 60 ετών). Η μη συμμόρφωση και η παραβίαση των σχετικών κανόνων επιφέρει την επιβολή προστίμων και πειθαρχικές και ποινικές κυρώσεις. Επιπλέον, εφαρμόζεται η χρήση αυτοδιαγνωστικών ελέγχων, εργαστηριακών και μοριακών διαγνωστικών ελέγχων των πολιτών.

Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία ο ιός του Covid-19 εμφανίστηκε σε μια πόλη της Κίνας στα τέλη του 2019, από όπου εξαπλώθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο κατά

²⁴⁹ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Πανδημία κορωνοϊού COVID-19: Ηαντίδραση της ΕΕ», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/>

²⁵⁰ Gov.gr, εμβολιασμός covid, «Εμβολιασμός COVID-19», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://emvolio.gov.gr/>

τους πρώτους μήνες του 2020. Οι συνέπειες είναι οι ακόλουθες: ραγδαία διασπορά του ιού, εκατομμύρια ασθενείς, κατάρρευση του συστήματος υγείας, εκατοντάδες θάνατοι και παρατεταμένα περιοριστικά μέτρα, τα οποία περιλαμβάνουν κοινωνική απόσταση (social distancing), εθνικό, τοπικό και ατομικό lockdown (απαγόρευση κυκλοφορίας). Μέχρι να περιοριστεί επιδημιολογικά ο ιός θα έχουν αυξηθεί δραματικά τα θύματα, ειδικότερα όσον αφορά τις πιο ευάλωτες ομάδες, ενώ οι οικονομικές επιπτώσεις θα οδηγήσουν πολλούς ανθρώπους στη φτώχεια²⁵¹.

Ο τρόπος διαχείρισης της τρέχουσας πανδημίας του Covid-19 δεν είναι καινοφανής, αλλά προέρχεται από μια προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων και αποτελεί ένα παράδειγμα συνδυασμού τεχνικών και στρατηγικών της εξουσίας, που αντλούν στοιχεία από τη μορφή της κυριαρχίας, της πειθαρχίας, της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής καθώς και της διακυβέρνησης. Τα στοιχεία αυτά διαπλέκονται στη διαχείριση της πανδημίας, με άνισο και ταυτόχρονα διαρκώς μεταβαλλόμενο τρόπο.²⁵² Πρόκειται για ένα σύγχρονο μοντέλο διακυβέρνησης, κατά το οποίο αυτή έχει αναχθεί σε ολόκληρη επιστήμη και οι κυβερνώντες πρέπει να γνωρίζουν οικονομία, να συμβουλεύονται τους οικονομολόγους και τους κοινωνιολόγους – στην περίπτωση της πανδημίας και τους γιατρούς. Η σημερινή δυτική ορθολογικότητα, η οποία είναι η ορθολογικότητα των μέσων και όχι των σκοπών, ενεργοποιεί γνώσεις και τεχνικές μάθησης, που κατά κύριο λόγο θεωρούνται αξιόπιστες και αληθείς από τους κυβερνώμενους.²⁵³ Σύμφωνα με τον Φουκώ «η αλήθεια είναι αυτού του κόσμου· έχει παραχθεί μέσα σε αυτόν χάρη σε πολλαπλούς εξαναγκασμούς. Και φέρει ρυθμισμένα αποτελέσματα εξουσίας. Κάθε κοινωνία έχει το δικό της καθεστώς αλήθειας, τη γενική της πολιτική της αλήθειας».²⁵⁴

Το σημερινό μοντέλο διακυβέρνηση της πανδημίας του Covid-19, βάσει της φουκωικής ανάλυσης, έχει τις ρίζες του στη διαχείριση των τριών μεγάλων πανδημιών (λέπρα, πανούκλα, ευλογιά). Η ανάλυση του Φουκώ πλαισιώνεται από το ιστορικό, το πολιτικό και του ιατρικό τους περιεχόμενο, κατά το οποίο η καθεμιά από

²⁵¹ Jesus Ayala-Colqui, *Viropolitics and capitalistic governmentality. On the management of the early 21st century pandemic, Desde el Sur*, 2020: 337-395, σ.σ. 379-380

²⁵² Matthew Hannah, Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault» University of Bayreuth, 2020, σ.16, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.kulturgeo.uni-bayreuth.de/de/news/2020/Thinking-Corona-measures-with-Foucault/Thinking-Corona-measures-with-Foucault.pdf>

²⁵³ Πωλ Βεν, *Φουκώ, Η σκέψη του, η προσωπικότητά του, ό.π.*, σ. 64.

²⁵⁴ Michel Foucault, «Entretien avec Michel Foucault», *Dits et Ecrits III 1976-1979*, Gallimard, Paris, 1977, σ. 158. Η μετάφραση του συγκεκριμένου αποσπάσματος ανήκει στον Γιώργο Καράμπελα και προέρχεται από το Πωλ Βεν, *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του, ό.π.*, σ. 64.

τις τρεις αυτές πανδημίες να διαφοροποιείται όχι μόνο αναφορικά με τα χαρακτηριστικά τους, αλλά και αναφορικά με την πολιτική τους αντιμετώπιση. Ωστόσο, παρουσιάζουν μια κοινή πολιτική πρόκληση. Σε αυτή προστίθεται και η διαχείριση της τρέχουσας πανδημίας του Covid-19, η οποία αποτελεί ένα είδος αβεβαιότητας και απειλής της ζωής που εξαπλώνεται και διαχέεται. Με όποιον τρόπο και αν ερμηνεύονται οι παρελθούσες πανδημίες, θεική τιμωρία η λέπρα, ξένη εισβολή η πανούκλα, ιατρική κατάσταση η ευλογία, αλλά και η τρέχουσα πανδημία, συνδέονται με το ελάχιστο κοινό χαρακτηριστικό της πανδημίας ως κάτι που περνά (something-that-passes) και διαπερνά την πολλαπλότητα των (φυσικών) σωμάτων, τα οποία απαρτίζουν το πολιτικό σώμα και αυτό δεν είναι άλλο από το πρόβλημα των πολλαπλοτήτων.²⁵⁵

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση του Φουκώ σχετικά με τη διαχείριση των τριών μεγάλων πανδημιών είναι δυνατόν να επικεντρωθεί στη σύνδεση της έννοιας της εξουσίας με τη ζωή που εμπερικλείει το «πρόβλημα των πολλαπλοτήτων». Ο Φουκώ στη διάλεξη της 11^{ης} Ιανουαρίου του 1978, στο *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός*, διατυπώνει ότι η κυριαρχία ασκείται εντός των ορίων μιας επικράτειας, η πειθαρχία ασκείται στα εξατομικευμένα σώματα και η ασφάλεια σε ολόκληρο τον πληθυσμό, όμως δεν θεωρεί ότι είναι αυτή η ουσία και το στοιχείο που τις ενώνει. Αρχικά, διότι αναφορικά με τη σχέση της κυριαρχίας και της πειθαρχίας ήδη τίθεται το πρόβλημα των πολλαπλοτήτων.

Η κυριαρχία βασικά είναι εγγεγραμμένη εντός μιας επικράτειας και λειτουργεί σε μια συγκεκριμένη πολλαπλότητα υποκειμένων. Η πειθαρχία σαφώς ασκείται στα εξατομικευμένα σώματα, αλλά η εξατομίκευση δεν αποτελεί το πρωταρχικό δεδομένο της πειθαρχίας. Η πειθαρχία υπάρχει μόνο στο βαθμό που υπάρχει μία πολλαπλότητα και ένας σκοπός για να επιτελεστεί στη βάση αυτής της πολλαπλότητας. [...] Η πειθαρχία αποτελεί περισσότερο έναν τρόπο εξατομίκευσης των πολλαπλοτήτων παρά κάτι το οποίο δομεί ένα οικοδόμημα από πολλαπλά στοιχεία στη βάση των εξατομικευμένων ατόμων, που λειτουργούν ουσιαστικά ως εξατομικευμένα άτομα. Επομένως, η κυριαρχία, η πειθαρχία, αλλά και η ασφάλεια μπορούν να συσχετιστούν με τις πολλαπλότητες.²⁵⁶ Ο Eugene Thacker επισημαίνει ότι ο Φουκώ παρουσιάζει τρία διαγράμματα των μορφών εξουσίας, που ουσιαστικά αποτελούν τα διαγράμματα

²⁵⁵ Eugene Thacker, «The shadows of a theology, Epidemics, power and life after Foucault» *Theory, Culture & Society*, τομ. 26, τχ. 6, 2009, σ.141.

²⁵⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σσ. 11-12.

της πολιτικής αντιμετώπισης και διαχείρισης των πανδημιών και δηλώνουν τη σχέση της πολιτικής με τη ζωή. Τα τρία διαγράμματα αποτυπώνονται στον πίνακα Ι.

Πίνακας I: Τα τρία διαγράμματα του Φουκώ

	<u>Λέπρα</u>	<u>Πανούκλα</u>	<u>Ευλογία</u>
Διάγραμμα	Αποκλεισμός	Εγκλεισμός	Κανονικότητα
Δράση/ενέργεια	Διαχωρισμός	Οργάνωση	Παρέμβαση/Ρύθμιση
Τεχνική	Εξορία	Καραντίνα	Εμβολιασμός
Οντολογική Θεώρηση	Θρησκεία/Νόμος	Πολιτική Οικονομία	Δημόσια Υγεία
Μορφή Εξουσίας	Κυριαρχία	Πειθαρχία	Ασφάλεια

Σύμφωνα με τον πίνακα, η λέπρα αποκλείει και διαχωρίζει διαμέσου του δικαστικού-θεολογικού νόμου· η πανούκλα εγκλείει και οργανώνει διαμέσου της πειθάρχησης της πόλης· τέλος, η ευλογία ρυθμίζει και παρεμβαίνει διαμέσου του συστήματος της ασφάλειας, το οποίο αποδίδει την ίδια βαρύτητα στο ζήτημα της πρόληψης και της αντιμετώπισης.²⁵⁷

Αρχικά, η διαχείριση του Covid-19 μπορεί να ιδωθεί ως ένας τύπος διακυβέρνησης που αντλεί στοιχεία από την ορθολογικότητα της βιοεξουσίας και από το φουκωικό τρίγωνο της κυριαρχίας, πειθαρχίας και διακυβέρνησης.²⁵⁸ Ο Φουκώ στη διάλεξη της 1ης Φεβρουαρίου 1978, στο *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός* (1977-1978), εξετάζει τη διακυβέρνηση, ως ένα τρίγωνο: κυριαρχία, πειθαρχία και διακυβέρνηση, κατά το οποίο ο πληθυσμός αποτελεί τον κύριο στόχο και τα συστήματα ασφάλειας τον θεμελιώδη μηχανισμό του. Δεν εξετάζει τις μορφές εξουσίας βάσει της αντικατάστασης της κοινωνίας της κυριαρχίας από την κοινωνία της πειθαρχίας και της πειθαρχίας από την κοινωνία της διακυβέρνησης.²⁵⁹ Η έννοια της διακυβέρνησης είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως η εμβάθυνση της έννοιας της βιοπολιτικής. Σύμφωνα με τον Φουκώ η κατανόηση της διακυβέρνησης είναι απαραίτητη για την κατανόηση της βιοπολιτικής.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ.142.

²⁵⁸ Matthew Hannah, Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault», *ό.π.* σ.16

²⁵⁹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population, ό.π.*, σ.σ. 107-108

Η ορθολογικότητα της βιοεξουσίας στηρίζεται στο «να δίνεις τη ζωή» ή «να πετάς στον θάνατο», βάσει αυτού οι περισσότερες πρακτικές διαχείρισης του ιού SARS-CoV-2 έχουν δικαιολογηθεί δημοσίως με βιοπολιτικούς όρους από μια πρωταρχική, επιτακτική ανάγκη να παραμείνουν όσο το δυνατόν περισσότεροι άνθρωποι ζωντανοί. Ορισμένα από τα πιο εμφανή μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος συγκαταλέγονται στα οικεία εργαλεία της κυριαρχίας και αναφέρονται σε εντολές, σε διατάγματα που απαγορεύουν συγκεκριμένες δραστηριότητες και στην επιβολή ή στην αναστολή νόμων με σκοπό τη διασφάλιση της συνταγματικής νομιμότητας των νέων μέτρων. Με σκοπό την επιβολή αυτών των περιορισμών, ενεργοποιήθηκαν οι αστυνομικές δυνάμεις, οι εθνικοί φρουροί και σε κάποιες περιπτώσεις και ο στρατός. Τα εργαλεία αυτά της εξουσίας της κυριαρχίας χρησιμοποιούνται στο όνομα της βιοπολιτικής, δηλαδή για να δίνουν ζωή.²⁶⁰ Στα μέτρα που λήφθηκαν από τις κυβερνήσεις διαφαίνεται ο ισχυρός συνδυασμός της κυριαρχίας με τη βιοεξουσία, καθώς η κυριαρχία ασκεί την απαραβίαστη εξουσία της να υποχρεώνει και να επιβάλλει την κατάσταση εξαίρεσης,²⁶¹ περιορίζοντας ή ακόμα και καταργώντας τα ατομικά δικαιώματα, αλλά και παραβιάζοντας τις ελευθερίες των πολιτών του αστικού κράτους. Αυτό συντελείται στην υπηρεσία της βιοπολιτικής για την υπεράσπιση της ζωής του πληθυσμού και όχι τη ζωή και τα δικαιώματα του κάθε πολίτη. Η βιοεξουσία αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία σε κανονικές συνθήκες λειτουργεί η εξουσία και ασκούνται τα δικαιώματα. Όμως, στην κατάσταση εξαίρεσης, η βιοεξουσία καταλαμβάνει κεντρική θέση και χρησιμοποιεί την κυριαρχία για να επιτύχει τους σκοπούς της.²⁶²

Η εφαρμογή πειθαρχικών τεχνικών στη διαχείριση του Covid-19, διαφαίνεται κυρίως στην επιβολή της μερικής ή ολικής καραντίνας, στην οποία τέθηκαν οι περισσότερες χώρες. Σε πολλά κράτη δεν επιβλήθηκε το καθολικό lockdown, που θα είχε την απόλυτη μορφή του περιορισμού στο σπίτι χωρίς εξαιρέσεις. Ωστόσο, ακόμη και το μερικό lockdown που επιβλήθηκε σε πολλές χώρες της Ευρώπης, απαντά ρητά

²⁶⁰ Matthew Hannah, Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault», ό.π., σ.16.

²⁶¹ Στην *Κατάσταση εξαίρεσης* ο Giorgio Agamben παρουσιάζει τη γενεαλογία της έννοιας από το ρωμαϊκό δικαίον μέχρι τις φυλακές του Γκουαντάναμο του Μπους. Όταν η κατάσταση εξαίρεσης μετατρέπεται σε κανόνα, τότε το όριο ανάμεσα στη δημοκρατία και τον απολυταρχισμό καταλύεται. Για περαιτέρω ανάλυση της έννοιας βλέπε το *Giorgio Agamben, Κατάσταση Εξαίρεσης, Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπεται την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, Πατάκη, Αθήνα, 2007.

²⁶² Κώστας Δουζίνας, «Η βιοπολιτική της επιδημίας (2): Δικαιώματα», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 13 Απριλίου 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [https://www.efsyn.gr/themata/politika-kai-filosofika-epikaira/239065-i-biopolitiki-tis-epidimias-2-dikaiomata](https://www.efsyn.gr/themata/politika-kai-filosofika-epikaيرا/239065-i-biopolitiki-tis-epidimias-2-dikaiomata)

στη βασική δομή των πειθαρχικών μηχανισμών, συνεπάγεται την αυξημένη επιτήρηση, η οποία περιλαμβάνει τη δραματική μείωση της δημόσιας δραστηριότητας. Κατά αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται ένα πλαίσιο, στο οποίο εκείνοι που εξακολουθούν να κυκλοφορούν ξεχωρίζουν με μεγαλύτερη σαφήνεια και απαιτείται η δικαιολόγηση της παρουσίας τους. Στο βαθμό που οι γενικοί έλεγχοι κυρίως, περιορίζονται στις διεθνείς συνοριακές διελεύσεις καθώς και σε επιλεγμένα σημεία εντός των κρατικών εδαφών το επίπεδο ορατότητας αυξάνεται. Επιπλέον, απαιτείται η δικαιολόγηση και η επίσημη ταυτοποίηση εκείνων των ατόμων που κυκλοφορούν δημοσίως με διαρκείς ελέγχους. Ο πυρήνας της πειθαρχικής εξουσίας λειτουργεί βάσει της επίγνωσης της ορατότητας του καθενός από τις αρχές.²⁶³ Επιπλέον, τα μέτρα «κοινωνικής αποστασιοποίησης» (π.χ. κλείσιμο σχολείων και χώρων εργασίας, καραντίνα νοσούντων και επαφών των νοσούντων, απαγόρευση συγκεντρώσεων, ταξιδιωτικοί περιορισμοί) που επιβλήθηκαν, περιορίζουν ή αναστέλλουν θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου όπως η ελευθερία μετακίνησης, η συνάθροιση, η θρησκευτική λατρεία, η συνδικαλιστική ελευθερία, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η επαγγελματική και η οικονομική ελευθερία, η ελευθερία της έκφρασης και η προστασία προσωπικών δεδομένων.²⁶⁴ Παράλληλα, επιτηρείται η κάθε κίνηση, αίρεται η ιδιωτικότητα και διανοίγεται η ορατότητα κάθε στιγμής του ανθρώπινου βίου διαμέσου των νέων τεχνολογικών μέσων. Οι απαρχές της επιτηρούμενης κοινωνικής αποστασιοποίησης βρίσκονται στην ιατρική του 18^{ου} αιώνα, καθώς και στη νοσοκομειακή αρχιτεκτονική της πρώιμης νεωτερικότητας, που απαντούν στο πρότυπο του *Πανοπτικόν* του Τζέρεμι Μπένθαμ.²⁶⁵ Ο Φουκώ εξετάζοντας τη νοσοκομειακή αρχιτεκτονική του δεύτερου μισού του 18^{ου} αιώνα σημειώνει ότι «το πρόβλημα της ολοκληρωτικής ορατότητας των σωμάτων, των ατόμων, των πραγμάτων, που τελούν υπό την επιτήρηση ενός κεντρικού βλέμματος, ήταν μια απ' τις πλέον σταθερές κατευθυντήριες αρχές» του πανοπτισμού και ότι «έπρεπε να αποφευχθούν οι επαφές, οι μολύνσεις, οι γειτνιάσεις και οι συναθροίσεις, ενώ έπρεπε συνάμα να εξασφαλίζεται εξαερισμός και κυκλοφορία του αέρα»²⁶⁶ Αυτό που διαπιστώνεται στο παράδειγμα του 18^{ου} αιώνα που επισημαίνει ο Φουκώ, είναι ότι δεν απέχει πολύ από τις σύγχρονες ρυθμίσεις και τον τρόπο επιτήρησης κατά τη

²⁶³ Matthew Hannah, Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault», *ό.π.*, σ.σ. 16-17.

²⁶⁴ Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, *ό.π.*, σσ. 17,19.

²⁶⁵ Στο *ίδιο*, σσ. 111-112.

²⁶⁶ Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, *ό.π.*, σσ. 117-118.

διαχείριση του Covid-19, με τη διαφορά ότι η παρακολούθηση τελείται με τα σύγχρονα τεχνολογικά εργαλεία (π.χ. smartphones). Η ηλεκτρονική καταγραφή προσωπικών δεδομένων σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, η χρήση καμερών παρακολούθησης, η διαρκής και αόρατη επιτήρηση των πολιτών στο όνομα της ασφάλειάς τους, συνιστούν πλέον τον κανόνα και όχι την εξαίρεση. Η ηλεκτρονική παρακολούθηση συνιστά έναν μηχανισμό που επιτηρεί τις κινήσεις και τις συμπεριφορές από απόσταση. Ο σύγχρονος πανοπτισμός αφορά όλο τον πλανήτη και η κλιμάκωση εφαρμογής του εξαρτάται από τη μορφή του πολιτεύματος και τον νομικό και πολιτικό πολιτισμό του κάθε κράτους, γεγονός που δεν αναιρεί ότι η παρακολούθηση όλων είναι απροκάλυπτη.²⁶⁷ Η ανάπτυξη του διαδικτύου μεγιστοποιεί τις δυνατότητες ηλεκτρονικής παρακολούθησης και χρησιμοποιώντας τα βιομετρικά δεδομένα²⁶⁸ υπό τον κίνδυνο εξάπλωσης μιας πανδημίας, ενδεχομένως στο κοντινό μέλλον, να γίνει αποδεκτή η παραβίαση της ιδιωτικότητας με τις τεχνικές της βιομετρικής παρακολούθησης.²⁶⁹

Η βιοπολιτική, η μορφή εξουσίας που άρχισε να διαμορφώνεται τον 18^ο αιώνα περικλείει από τη μία πλευρά ιατρικούς, διοικητικούς οικονομικούς και μια σειρά άλλων ρυθμιστικών μηχανισμών και από την άλλη τα δικαιώματα των ανθρώπων στη ζωή, στην υγεία, στην ικανοποίηση βασικών βιοτικών αναγκών και στον αυτοκαθορισμό. Η βιοπολιτική τεχνολογία επιτρέπει τον πλήρη και καθολικό έλεγχο, τις εξουχιστικές χωροταξικές κατανομές, τις ατέρμονες ιατρικές και ψυχολογικές εξετάσεις, επιπλέον υποστηρίζει τα μαζικά μέτρα, τις στατιστικές εκτιμήσεις και τις παρεμβάσεις σε κοινωνικό επίπεδο. Η περιγραφή αυτή της βιοπολιτικής τεχνολογίας, που αποτυπώνει τον τρόπο ρυθμίσεων της διαχείρισης του Covid-19 από την άνοιξη

²⁶⁷ Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, ό. π., σσ. 113-115.

²⁶⁸ «Στον ΓΚΠΔ (Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων) τα βιομετρικά δεδομένα ορίζονται στο άρθρο 4, παρ. 14, ως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία προκύπτουν από ειδική τεχνική επεξεργασία συνδεδεμένη με φυσικά, βιολογικά ή συμπεριφορικά χαρακτηριστικά φυσικού προσώπου και τα οποία επιτρέπουν ή επιβεβαιώνουν την αδιαμφισβήτητη ταυτοποίηση του εν λόγω φυσικού προσώπου, όπως εικόνες προσώπου ή δακτυλοσκοπικά δεδομένα.

Ως βιομετρικές μέθοδοι νοούνται οι τεχνικές πιστοποίησης της ταυτότητας των φυσικών προσώπων μέσω ανάλυσης σταθερών χαρακτηριστικών τους. Οι βιομετρικές μέθοδοι μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο κατηγορίες:

I. στις τεχνικές που στηρίζονται στην ανάλυση φυσικών ή γενετικών χαρακτηριστικών (όπως δακτυλικών αποτυπωμάτων, γεωμετρίας της παλάμης, ανάλυσης της κόρης του ματιού, των χαρακτηριστικών του προσώπου, του DNA) και II. στις τεχνικές που στηρίζονται στην ανάλυση συμπεριφοράς (όπως υπογραφής, φωνής, τρόπου πληκτρολόγησης)», (Αρχή προστασίας δεδομένων, «Βιομετρικά δεδομένα», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/thematikes_enotites/eidikeskatigories/biometrikadedomena).

²⁶⁹ Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, ό. π., σ. 120.

του 2020, αποτελεί τη σταδιακή εξέλιξη και εφαρμογή αυτών των πρακτικών εδώ και δύομισι αιώνες²⁷⁰.

Στην ορθολογικότητα της πειθαρχίας απαντά και η ρητορική που χρησιμοποίησαν κάποιοι πολιτικοί αναφορικά με τα αποτελέσματα του lockdown, υποστηρίζοντας ότι η λήψη σκληρότερων μέτρων εξαρτάται από το βαθμό υπακοής των πολιτών στα ήδη ληφθέντα μέτρα. Ουσιαστικά, η έννοια αυτής της θέσης εμπρικλείεται στη διατύπωση «σας παρακολουθούμε», η οποία μπορεί να παραπέμπει σε μία σύγχρονη πανοπτική διάσταση, που αποτελεί μια προσφιλή τεχνική της πειθαρχίας για να μετατοπίσει την ευθύνη της τιμωρίας και του περιορισμού από τους επιτηρητές στους επιτηρούμενους. Επομένως, οι πολίτες θα πρέπει να αποδεχτούν ότι η λήψη σκληρότερων μέτρων δεν οφείλεται στις αποφάσεις των κυβερνώντων, αλλά στην ανυπακοή και στις λανθασμένες αποφάσεις των ίδιων. Κατά αυτόν τον τρόπο, τελείται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στους «κανονικούς» πολίτες, οι οποίοι συμμορφώνονται και υπακούν στα μέτρα και στους «μη κανονικούς», οι οποίοι δεν συμμορφώνονται, επομένως, αποτελούν κίνδυνο για την κοινωνία. Αυτή η αποκήρυξη της κρατικής ευθύνης σχετικά με τη λήψη των αποφάσεων ενισχύεται και από ακόμα ένα χαρακτηριστικό της πειθαρχικής εξουσίας, το οποίο αφορά στο ρόλο των ειδικών. Οι επιδημιολόγοι και οι ιολόγοι θεωρούνται ως αδιαπραγμάτευτες αυθεντίες, τις συμβουλές των οποίων οι πολιτικοί «απλώς ακολουθούν», ανεξάρτητα από το γεγονός ότι πολλοί από τους ειδικούς τονίζουν τα όρια της γνώσης τους.²⁷¹

Ωστόσο, ο Φουκώ στις διαλέξεις του στο Κολλέγιο της Γαλλίας με τίτλο *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός 1977-78*, εισάγει αναφορικά με τις βιοπολιτικές πρακτικές μια σημαντική διάκριση ανάμεσα στην πειθαρχία και στην ασφάλεια. Η έννοια της πειθαρχίας εμπριέχει τον διαχωρισμό επιτρεπτού / απαγορευμένου, ενώ η έννοια της ασφάλειας παραπέμπει στην αναζήτηση του βέλτιστου μέσου όρου.²⁷² Επιπλέον, η πειθαρχία ελέγχει τα πάντα και δεν επιτρέπει καμία διαφυγή, ενώ η ασφάλεια επιτρέπει στα πράγματα να συμβαίνουν («lets things happen»)²⁷³, χωρίς αυτό να αναιρεί τη λειτουργία του νόμου του δικαίου καθώς και τις πρακτικές της πειθαρχίας και της επιτήρησης.

²⁷⁰ Ξενοφών Κοντιάδης *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, ό. π., σ. 113.

²⁷¹ Matthew Hannah, Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault», ό. π., σ. 17.

²⁷² Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, ό. π., σ. 6.

²⁷³ Στο ίδιο, σ. 45.

Το σύστημα της ασφάλειας ενέχει τη διαρκή τάση να εξαπλώνεται, έχει φυγόκεντρο χαρακτήρα και συνεχώς ενσωματώνει νέα στοιχεία (όπως είναι η ψυχολογία, η συμπεριφορά, οι καταναλωτές κ.ά.). Η ασφάλεια έχει οργανωτικό χαρακτήρα ή επιτρέπει τη συνεχή ανάπτυξη ακόμα μεγαλύτερων κυκλωμάτων²⁷⁴. Η ασφάλεια και η ελευθερία βρίσκονται στο επίκεντρο της σύγχρονης φιλελεύθερης διακυβερνησιακής λογικής,²⁷⁵ που αναφορικά με τη διαχείριση της πανδημίας αποτυπώνονται από τον Φουκώ στις πρακτικές του εμβολιασμού²⁷⁶. Ο εμβολιασμός δεν στηρίζεται στον διαχωρισμό ανάμεσα στους υγιείς και στους νοσούντες, αλλά τους αντιμετωπίζει ως σύνολο, ως πληθυσμό και προσδιορίζει τον συντελεστή της πιθανής νοσηρότητας και της πιθανής θνησιμότητας, δηλαδή το φυσικό ενδεχόμενο της μόλυνσης του πληθυσμού από την ασθένεια και τους θανάτους που σχετίζονται με αυτήν. Με αυτόν τον τρόπο καθιερώθηκε με τη στατιστική τον 18^ο αιώνα η αναλογία της θνησιμότητας από την ευλογία (1 στους 7.782). Συνεπώς, δημιουργείται η έννοια της «κανονικής» νοσηρότητας και θνησιμότητας,²⁷⁷ η οποία συνδέεται με τη διαχείριση της πραγματικότητας της ασθένειας, υπό ελεγχόμενες συνθήκες αποσκοπώντας στην αποτροπή της πλήρους εκδήλωσής της. Στο ίδιο πλαίσιο των πρακτικών ασφάλειας ο Φουκώ εντάσσει και τη διαχείριση του κινδύνου, καθώς και τις έννοιες: περιστατικό, ρίσκο, κίνδυνος, κρίση²⁷⁸.

Στις 27 Δεκεμβρίου 2020 ξεκίνησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο εμβολιασμός κατά της νόσου COVID-19²⁷⁹ και από την 1^η Ιουλίου 2021 ορίστηκε ο κανονισμός σχετικά με το ψηφιακό πιστοποιητικό COVID-19 της ΕΕ²⁸⁰. Επιπλέον από την 21^η Δεκεμβρίου 2021 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε κανόνες σχετικά με το ψηφιακό πιστοποιητικό COVID της ΕΕ.²⁸¹ Το εμβολιαστικό πρόγραμμα εγγυάται την επιστροφή στην παλιά κανονικότητα. Η ανοσοποίηση του πληθυσμού δεν αφορά

²⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 45.

²⁷⁵ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 78.

²⁷⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σ. 58.

²⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 62.

²⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 61

²⁷⁹ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Covid-19, Έρευνα και εμβόλια», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-research-and-vaccines/>

²⁸⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Το ψηφιακό πιστοποιητικό Covid της ΕΕ, εμβολιασμοί και ταξιδιωτικοί περιορισμοί», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship/movement-and-residence/eu-digital-covid-certificate-vaccinations-and-travel-restrictions_el

²⁸¹ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Ψηφιακό πιστοποιητικό Covid της ΕΕ: πώς λειτουργεί», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/eu-digital-covid-certificate/>.

απλώς την ασθένεια, αλλά και το διαβατήριο στη ζωή ώστε ο πληθυσμός να ανακτήσει ό,τι τον περιόριζε κατά τις περιόδους των lockdown²⁸².

Η υποχρεωτικότητα του εμβολιαστικού προγράμματος (έμμεση ή άμεση) συνιστά συνέχεια της άσκησης των πειθαρχικών καταναγκασμών της διαχείρισης του covid. Όμως, το ουσιώδες είναι ότι από την πλευρά του κράτους η συναίνεση του πληθυσμού στον μαζικό εμβολιασμό συνιστά σημαντικό ζητούμενο, γιατί κατά αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνεται από τη μία η λειτουργία του ως ρυθμιστή και προστάτη της ζωής των πολιτών και από την άλλη συντελεί στη διαφύλαξη και διεύρυνση της υγειονομικής συγκρότησής του. Εξετάζοντας ιστορικά τους μαζικούς εμβολιασμούς διαπιστώνεται ότι αντανακλούν την αξίωση επιτήρησης και φροντίδας από την πλευρά του κράτους με σκοπό τη διασφάλιση της υγείας του πληθυσμού. Η αξίωση αυτή έχει ως προϋπόθεση μια κοινή αντίληψη του κοινωνικού συνόλου σχετικά με την έννοια του κινδύνου, της υγείας και της ασθένειας. Με τα μαζικά προγράμματα ο κρατικός σχηματισμός επιβεβαιώνει τόσο την επικράτειά του όσο και τον ρόλο του ως εγγυητή της ζωής²⁸³

Συνοψίζοντας, η πρακτική του εμβολιασμού δεν βασίζεται στην εξάλειψη του παθογόνου ιού, ούτε στην πλήρη παρακολούθηση του πληθυσμού, όπως στην εποχή της πανούκλας. Αντίθετα, η εξουσία έχει επίγνωση του παθογόνου εισβολέα και συνυπάρχει μαζί του, συλλέγει τα απαραίτητα για αυτόν δεδομένα και στατιστικά στοιχεία, ενώ παράλληλα πραγματοποιεί ιατρικές εκστρατείες, οι οποίες έχουν την έννοια μιας κανονιστικής ρύθμισης και ταυτόχρονα της πειθαρχίας των ατόμων.

Η πανδημία αποτέλεσε την αφορμή για να αναπτυχθεί και να εφαρμοστεί ένα νέο βιοπολιτικό παράδειγμα σε όλο τον πλανήτη, δηλαδή μια νέα ρύθμιση της ζωής, της ασθένειας, του θανάτου, της ευεξίας, της απασχόλησης και γενικότερα των ατομικών και συλλογικών σχέσεων²⁸⁴. Υπό την έννοια ότι η βιοπολιτική έχει στόχο την πειθαρχική διαχείριση της βιολογικής ζωής από την πολιτική εξουσία, στο όνομα της ευημερίας και της ασφάλειας χρησιμοποιεί τις σύγχρονες τεχνολογίες ελέγχου καθώς και την προληπτική πειθάρχηση μέσα από τον φόβο²⁸⁵. Ο φόβος νομιμοποιεί την κατάσταση έκτακτης ανάγκης και εγγυάται τη διασφάλιση όσων κατέχουν την

²⁸² Από την καραντίνα στην «Ελευθερία» (σημειώσεις για το υγειονομικό κράτος, την επιστήμη και τους εμβολιασμούς), ό. π. σ. 15, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://sinialo.espiv.net/wp-content/uploads/2021/07/antitriage_final_mail.pdf.

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 16.

²⁸⁴ Ξενοφών Κοντιάδης *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, ό. π., σ. 14

²⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 19.

εξουσία στο όνομα της αρχής της αυτοσυντήρησης. Επιπλέον, οδηγεί στην ευκολία παραίτησης των πολιτών από τις ελευθερίες τους στο βωμό της ασφάλειας που επιζητούν²⁸⁶. Ο φόβος ενισχύεται από τον τρόπο ανάδειξης των γεγονότων από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, που διασπείρουν τον πανικό και σε ιδεολογικό επίπεδο υποβοηθούν τη συρρίκνωση της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το μείζον ενδιαφέρον περιστρέφεται γύρω από την προσωπική ασφάλεια, που λαμβάνει εμμονικό χαρακτήρα και εγκαταλείπει όλους τους άλλους λόγους προβληματισμού και ανησυχίας²⁸⁷. Πόσο μάλλον, καθώς καθ'όλη τη διάρκεια της πανδημίας προσδίδεται στον εχθρό, αόρατη φύση. Με το αφήγημα του «αόρατου εχθρού» που επιβλήθηκε, οξύνονται τα όποια φοβικά σύνδρομα²⁸⁸.

²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 24.

²⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 43.

²⁸⁸ Χρήστος Φιλιππίδης, «Είμαστε σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό»-Πανδημία, βιοπολιτική και αντιεξέγερση, Futura, Αθήνα, 2020, σ. 33.

6. Συμπεράσματα

Ο Φουκώ υποστηρίζει ότι κάθε μορφή επιδημίας (λέπρα, πανούκλα, ευλογιά) σχετίζεται με μια διαφορετική πολιτική διαχείριση. Στην περίπτωση της λέπρας η πολιτική-θεολογική διαχείριση περιλαμβάνει τον αποκλεισμό και τον διαχωρισμό, και αυτό επιτυγχάνεται με τον αποκλεισμό του λεπρού από την πόλη. Η διαχείριση της πανούκλας αποτελεί μια διαφορετική περίπτωση, καθώς η πολιτική της διαχείριση συνίσταται στον εγκλεισμό και την οργάνωση της κοινωνίας. Η περίπτωση της διαχείρισης της ευλογιάς διαφοροποιείται εξαιτίας της ανακάλυψης του εμβολιασμού, με τον οποίο μετασηματίστηκε η έννοια της δημόσιας υγείας και τα προγράμματα υγιεινής που ακολούθησαν.²⁸⁹ Επιπλέον, ενεργοποιούνται οι μηχανισμοί ασφάλειας, «προστασίας», «ελέγχου» και «ρύθμισης»²⁹⁰. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις πανδημίας, με μείζονα στόχο την υγεία του πληθυσμού, τη διατήρηση της ζωής και την αποφυγή του θανάτου, ασκούνται διαφορετικές πρακτικές διαχείρισης, που η καθεμιά απαντά και σε έναν συγκεκριμένο τύπο εξουσίας. Η ιστορική διαδρομή διαχείρισης των πανδημιών στη Δύση, κατά τον Φουκώ, απαντά σε διαφορετικές ορθολογικότητες. Η λέπρα ως το μοντέλο «αποκλεισμού των ασθενών σωμάτων» απαντά στην «ορθολογικότητα της Κυριαρχίας», η πανούκλα ως το μοντέλο «εγκλεισμού του συνόλου του πληθυσμού» απαντά στην «ορθολογικότητα της Πειθαρχίας» και η ευλογιά ως το μοντέλο του «προληπτικού εμβολιασμού» απαντά στην «ορθολογικότητα της Ασφάλειας»²⁹¹

Κατά τη διαχείριση του Covid 19, ενεργοποιούνται και οι τρεις αυτές μορφές διαχείρισης προσαρμοσμένες στον σύγχρονο τρόπο ζωής με κυρίαρχη τη χρήση της τεχνολογίας. Ο εντεταμένος έλεγχος των πολιτών και των πόλεων, καθώς και η απαγόρευση της κυκλοφορίας, η βιομετρική επιτήρηση και η ιχνηλάτηση, ο περιορισμός των συλλογικών δικαιωμάτων, η τιμωρητική επίβλεψη, η κατάσταση ανασφάλειας και αβεβαιότητας, δεν είναι πρωτοφανή, όμως παρουσιάζονται ως αυτονόητα αποτελέσματα της υγειονομικής κρίσης. Συνιστά άραγε αυτό ένα μύθο αναφορικά με την απουσία εναλλακτικών επιλογών διαχείρισης;²⁹² Ο Φουκώ

²⁸⁹ Eugene Thacker, «The shadows of a theology: Epidemics, power and life after Foucault», *ό.π.*, σ.141

²⁹⁰ Frédéric Gros, *Η αρχή της ασφάλειας*, *ό.π.*, σσ. 184-233.

²⁹¹ Θανάσης Λάγιος, Βάσια Λέκκα, «"Μένουμε σπίτι" η βιοπολιτική οικονομία της υγείας», *ό.π.*

²⁹² Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα*, *ό.π.*, σ. 173.

επισημαίνει ότι «ο ρόλος ενός διανοούμενου είναι να καταστρέφει τα αυτονόητα, να διαλύει όσα γίνονται παραδεκτά ως οικεία».²⁹³

Ήδη σήμερα η Ευρώπη βρίσκεται στο τέταρτο κύμα της πανδημίας με τα κρούσματα να αυξάνονται δραματικά και τους θανάτους να βρίσκονται σε υψηλά ποσοστά. Τα ερωτήματα που εγείρονται αναφορικά με τη διαχείριση του Covid-19 είναι πολλά. Ένα ερώτημα είναι σε ποια ορθολογικότητα απαντά. Ενδεχομένως, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η νέα αυτή ορθολογικότητα αφορά έναν νέου τύπου έλεγχο, τον ψηφιακό έλεγχο, ο οποίος συνδέεται άμεσα με μια νέου τύπου ψηφιακή διακυβέρνηση. Όμως, απομένει στους ιστορικούς του μέλλοντος να αποδώσουν το κατάλληλο όνομα στο νέο παράδειγμα άσκησης της εξουσίας, καθώς θα τοποθετούν τον Covid-19 δίπλα στη λέπρα, την πανούκλα και την ευλογία.²⁹⁴

Ακολουθως, τίθεται το σημαντικό ερώτημα αν στη μετά Covid εποχή, η οποία παραμένει άγνωστο πότε θα έρθει, θα πρέπει να γίνει προσπάθεια επιστροφής στην «παλιά» κανονικότητα ή αν θα πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι η πανδημία αποτελεί μία από τις ενδείξεις ότι η ανθρωπότητα βαδίζει προς μια εποχή, με βάση την κυρίαρχη αίσθηση της σημασίας της έννοιας του να είναι κανείς άνθρωπος. Γεγονός που αφορά τόσο την ψυχική υγεία των ανθρώπων όσο και τη συνολική σχέση τους με αυτό που βιώνουν ως πραγματικότητα.²⁹⁵ Βέβαια, αφενός, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει επιστροφή στην ιστορία, δηλαδή η ζωή, μετά το τέλος της πανδημίας, να επιστρέψει στην προ Covid εποχή. Αφετέρου, εξακολουθεί να συνεχίζεται η «βιοπολιτική κανονικοποίηση», η οποία συνάγεται με τον καπιταλισμό και μαζί αποτελούν τις «δύο όψεις του ίδιου νομίσματος», που προσδιορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σύγχρονης βιομηχανικής επανάστασης, που οδηγούν σε μία «κανονικότητα ψηφιακή».²⁹⁶

Ο Φουκώ διατηρούσε μια κριτική στάση στην ιδέα ότι η κοινωνική ζωή θα μπορούσε να οργανωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι αποκομμένη από σχέσεις εξουσίας. Ωστόσο, παραμένουν σημαντικά ερωτήματα. Ποιες μορφές σχέσεων εξουσίας και με ποια διάρθρωση είναι προτιμότερες; Επιπλέον, μέσα από ποιες μορφές σχέσεων εξουσίας θα ήταν καλύτερο να λαμβάνονται οι αποφάσεις; Η

²⁹³ Πωλ Βεν, *Φουκώ, Ησκέψη του, η προσωπικότητά του, ό. π.*, σ. 228.

²⁹⁴ Χρήστος Φιλιππίδης, «Είμαστε σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό»- *Πανδημία, βιοπολιτική και αντιεξέγερση, ό.π.*, σ. 56

²⁹⁵ Σλαβόι Ζίζεκ, «Δεν υπάρχει επιστροφή στην κανονικότητα μετά την πανδημία», μτφρ Λαμπρινή Θωμά, The Press Project, 09 Δεκεμβρίου, 2020 διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [https://thepressproject.gr/zizek-den-yparchei-epistrofi-stin-kanonikotita-meta-tin-pandimia/](https://thepressproject.gr/zizek-den-yparchei-epistrophi-stin-kanonikotita-meta-tin-pandimia/)

²⁹⁶ Θανάσης Λάγιος, Βάσια Λέκκα, «"Μένουμε σπίτι" η βιοπολιτική οικονομία της υγείας», *ό.π.*.

κυριαρχία, η πειθαρχία η βιοεξουσία, αλλά και η φιλελεύθερη διακυβέρνηση δεν είναι οι μόνες ούτε οι σημαντικότερες μορφές εξουσίας που διαμορφώνουν τη ζωή. Εντούτοις, η αντίληψη του τρόπου λειτουργίας τους μπορεί να καταστεί χρήσιμη σε ένα στοχαστικό βλέμμα σχετικά με τις παρούσες και τις μελλοντικές αποφάσεις για τη διαμόρφωση της ζωής κατά τη διάρκεια και μετά την κρίση της πανδημίας του Covid-19.²⁹⁷

Επιπλέον, βάσει της ενδεχομενικότητας της ιστορίας το ερώτημα επεκτείνεται σχετικά με το αν θα ήταν εφικτή μια διαφορετικού τύπου διαχείριση της πανδημίας, η οποία να στηρίζεται σε συλλογικές πρακτικές και τις απαιτούμενες αλλαγές στην καθημερινή συμπεριφορά των ανθρώπων που να συντελούν στην υγεία του πληθυσμού, δίχως όμως, αυτό να συνεπάγεται πρακτικές εξαναγκασμού και επιτήρησης.²⁹⁸

Όπως αναφέρει ο May:

«Με τον Φουκώ, πρέπει να αναρωτηθούμε ποιοι είμαστε, ποιοι είμαστε τώρα. Πρέπει να ακολουθήσουμε το νήμα αυτού του ερωτήματος στα κείμενά του, και στις, πάντοτε μερικές, απαντήσεις που δίνει. Όμως, αυτό το μονοπάτι στο τέλος θα αποδειχθεί άχρηστο, εκτός κι αν υπάρχει το πάθος για αυτό που μπορούμε να είμαστε. Ο Φουκώ δεν το παρέχει αυτό. Μπορεί να αποκαλύψει την ενδεχομενικότητα αυτού που μας έχουν πει ότι είμαστε, αλλά δεν μπορεί να κεντρίσει την επιθυμία να είμαστε διαφορετικοί. Αυτή πρέπει να έρθει, αν έρθει στα αλήθεια, από εκείνους που τους αφορά άμεσα».²⁹⁹

²⁹⁷ Matthew Hannah, Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault», *ό.π.*, σ. 27.

²⁹⁸ Παναγιώτης Σωτήρης, «Για μια δημοκρατική βιοπολιτική», *Εκτός γραμμής*, 03 Απριλίου, 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.ektosgrammis.gr/website/gia-mia-dimokratiki-viopolitiki>.

²⁹⁹ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, *ό.π.*, σ. 56

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Agamben, Giorgio. *Κατάσταση εξαιρέσεως. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαιρέση σε κανόνα*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, Πατάκη, Αθήνα 2007.
- Βεν, Πωλ, *Φουκώ, Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Εστία, Αθήνα 2011.
- Γεωργίου, Θεόδωρος, *Φουκώ, Στα υπόγεια της σκέψης και της ιστορίας. Δοκίμιο για τον Michel Foucault*, Futura, Αθήνα 2002.
- Γκρο Φρεντερίκ, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Άντα Κλαμπατσέα, νήσος, Αθήνα 2007.
- Deleuze, Gilles, *Η κοινωνία του ελέγχου*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα 2001.
- Deleuze, Gilles, *Φουκώ*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2005.
- Δοξιάδης Κύρκος, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα 2015.
- Κοντιάδης, Ξενοφών, *Πανδημία, βιοπολιτική και δικαιώματα, Ο κόσμος μετά τον Covid-19*, Καστανιώτη, Αθήνα 2020.
- Λάγιος Θανάσης, *Stirner-Nietzsche-Foucault, Ο θάνατος του θεού και το τέλος του ανθρώπου*, futura, Αθήνα, 2012
- Foucault, Michel, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2002.
- Foucault, Michel, *Επιτήρηση και Τιμωρία, Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011.
- Foucault, Michel, *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012.
- Foucault, Michel, *Η τιμωρητική κοινωνία*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2016.
- Foucault, Michel, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι. Η Βούληση για Γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011.

Foucault, Michel, *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*, μτφρ. Σωτήρης Σιαμανδούρας, Εστία, Αθήνα 2010.

Foucault, Michel, *Τι είναι κριτική;* μτφρ. Θανάσης Λάγιος, Πλέθρον, Αθήνα 2016.

Foucault, Michel, *Φυλακή // Κυβερνολογική. Δύο κείμενα*, μτφρ. Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017.

Gros, Frédéric, *Η αρχή της ασφάλειας*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Πόλις, Αθήνα 2016.

May, Todd, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Αλέξανδρος Ματσάγγος, Orosito, Αθήνα 2019.

Φουκώ, Μισέλ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991.

Φουκώ, Μισέλ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Βάνιας/Περάσματα, Θεσσαλονίκη 2008.

Φιλίππιδης, Χρήστος, «*Είμαστε σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό*», *Πανδημία, βιοπολιτική και αντιεξέγερση, futura*, Αθήνα 2020.

Ξενόγλωσση

Bentham, Jeremy, *The Panopticon Writings*, Verso, Λονδίνο 1995.

Dreyfus L. Herbert, Rabinow, Paul, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1983.

Foucault, Michel, «Entretien avec Michel Foucault», Στου ιδίου, *Dits et écrits, 1954-1988, III, 1976-1979*, Gallimard, 1994, σσ. 97-101.

Foucault, Michel, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France (1977-1978)*, Palgrave MacMillan, Νέα Υόρκη 2009.

Lemke, Thomas, *Biopolitics: An Advanced Introduction*, New York and London, New York University Press, 2011.

Άρθρα:

Ayala-Colqui Jesus, «Viropolitics and capitalistic governmentality. On the management of the early 21st century pandemic», *Desde el Sur*, τομ 12, τχ. 2, Φεβρουάριος 2020, σσ 337-395.

Δοξιάδης, Κύρκος, «Η μέθοδος του Φουκώ», *Νέα Εστία*, Τόμος 169ος, Τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, σσ. 630-637.

Hannah, Matthew with Jan Simon Hutta, and Christoph Schemann, «Thinking Corona measures with Foucault», University of Bayreuth, 2020.

Στυλιανού, Άρης, «Κανόνες και κανονιστικότητα: Φουκώ και Κανγκυλέμ», *Νέα Εστία*, Τόμος 169ος, Τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, σσ. 657-665.

Thacker, Eugene, «The shadows of atheology: Epidemics, power and life after Foucault» *Theory, Culture & Society*, 2009.

Κείμενα από το διαδίκτυο

Antitriage, Από την καραντίνα στην «Ελευθερία» (σημειώσεις για το υγειονομικό κράτος, την επιστήμη και τους εμβολιασμούς), Ιούλης 2021, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://sinialo.espiv.net/wpcontent/uploads/2021/07/antitriage_final_mail.pdf (τελευταία επίσκεψη 15.01.2022).

Αρχή Προστασίας Δεδομένων,
https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/thematikes_enotites/eidikeskatigories/biometrikadedomena%2011/01/2022, (τελευταία επίσκεψη 14.01.2022).

Δουζίνας, Κώστας, «Η βιοπολιτική της επιδημίας (2): Δικαιώματα», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 13.04.2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.efsyn.gr/themata/politika-kai-filosofika-epikaira/239065_i-biopolitiki-tis-epidimias-2-dikaiomata (τελευταία επίσκεψη 15.01.2022).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Το ψηφιακό πιστοποιητικό COVID Της ΕΕ, εμβολιασμοί και ταξιδιωτικοί περιορισμοί», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship/movement-and-residence/eu-digital-covid-certificate-vaccinations-and-travel-restrictions_el (τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Πανδημία κορωνοϊού COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/> (τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).

Gov.gr, εμβολιασμός covid, «Εμβολιασμός κατά της COVID-19», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://emvolio.gov.gr/> (τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).

Κακολύρης, Γεράσιμος, «Μια φουκωϊκή ανίχνευση των απαρχών της διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19», *Τοπικά ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου / Νήσος, Αθήνα 2020, σσ. 161-166, <https://www.frenchphilosophy.gr/wp-content/uploads/2020/04/Kakoliris-G.-Mia-foukoiki-anichneusi-ton-aparchon-tiw-diacheirisis-tis-pandimias-tou-koronoiou-Covid-19.pdf> (τελευταία επίσκεψη 15.01.2022).

Κακολύρης, Γεράσιμος, «Ο Φουκώ για την Κυβερνολογική» (για το βιβλίο: Michel Foucault, *Φυλακή // Κυβερνολογική. Δύο κείμενα*, μτφρ.-επίμετρο Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017), *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 142, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2018, σσ. 83-86, [Kakoliris-G.-O-Foucault-gia-tin-Kyvernologiki-Book-Review-2018.pdf](https://www.frenchphilosophy.gr/wp-content/uploads/2018/07/Kakoliris-G.-O-Foucault-gia-tin-Kyvernologiki-Book-Review-2018.pdf) ([frenchphilosophy.gr](https://www.frenchphilosophy.gr)) (τελευταία επίσκεψη 30.01.2022).

Λάγιος Θανάσης, Λέκκα Βάσια, «“Μένουμε σπίτι”: η βιοπολιτική οικονομία της υγείας», *Marginalia*, 04.07.2020, τχ. 12, *Ζώντας με την πανδημία*, angels ponus, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://marginalia.gr/arthro/menoume-spiti-i-viopolitiki-oiko-nomia-tis-ygeias/> (τελευταία επίσκεψη 03.01.2022).

Preciado, B. Paul, «Μαθαίνοντας από τον ιό», *El País*, 28.03.2020, μτφρ. Νατάσα Τριτάκη, [Μαθαίνοντας από τον ιό. Του Paul B. Preciado – σφίγγα και άλλες χίμαιρες σε δύσκολους καιρούς \(wordpress.com\)](https://www.wordpress.com) (τελευταία επίσκεψη 15.10.2021).

Ρομπέρτο Εσπόζιτο: «Το νέο βιοπολιτικό σκηνικό», *Documento*, 03.05.2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.documentonews.gr/article/romperto-espozito-to-neo-biopolitiko-skhniko/> (τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).

Σωτήρης, Παναγιώτης, «Για μια δημοκρατική βιοπολιτική», *Εκτός γραμμής*, 03.04.2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<https://www.ektosgrammis.gr/website/gia-mia-dimokratiki-viopolitiki>

(τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).

Σωτήρης Παναγιώτης, «Η πανδημία και η ανάγκη για κριτικό στοχασμό πέραν των διλημάτων», *To βήμα*, 30.12.2021,

<https://www.tovima.gr/2021/12/30/politics/i-pandimia-kai-i-anagki-gia-kritiko-stoxasmo-peran-ton-dilimmaton> (τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).

Ζίζεκ, Σλάβοϊ, «Δεν υπάρχει επιστροφή στην κανονικότητα μετά την πανδημία», *The Press Project*, 09.12.2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<https://thepressproject.gr/zizek-den-yparchei-epistrofi-stin-kanonikotita-meta-tin-pandimia/> (τελευταία επίσκεψη 02.02.2022).